Zahrady

v knihách svázané

Jana Jírovcová, Lucie Kubásková

Zdeněk Novák, Jarmila Skružná,

Dana Surá

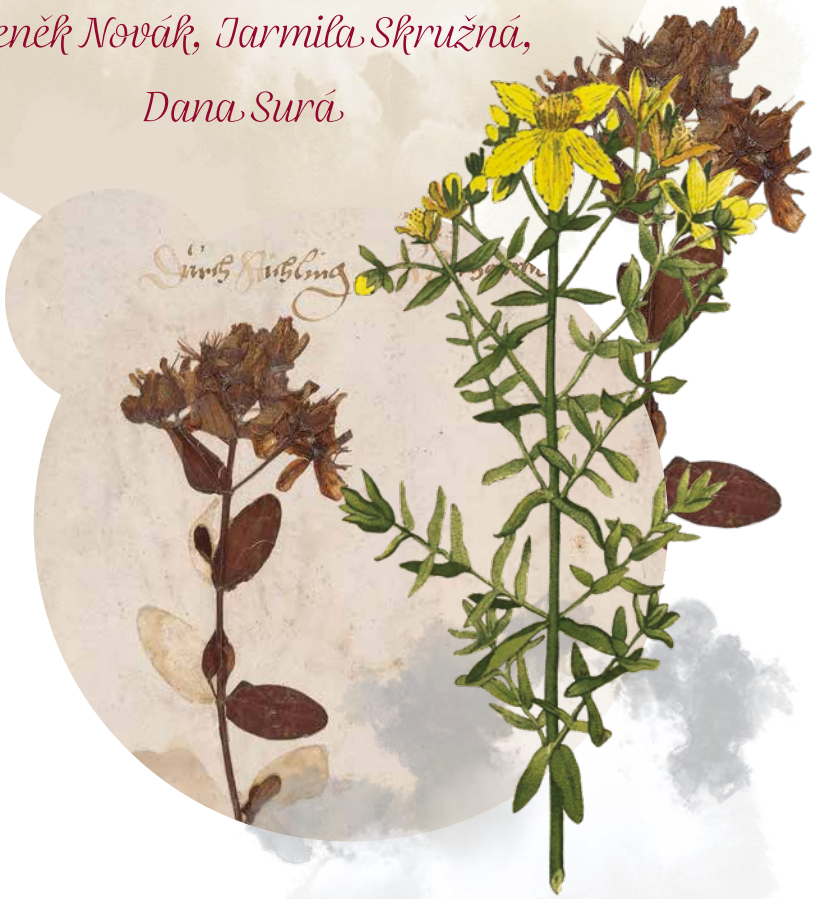

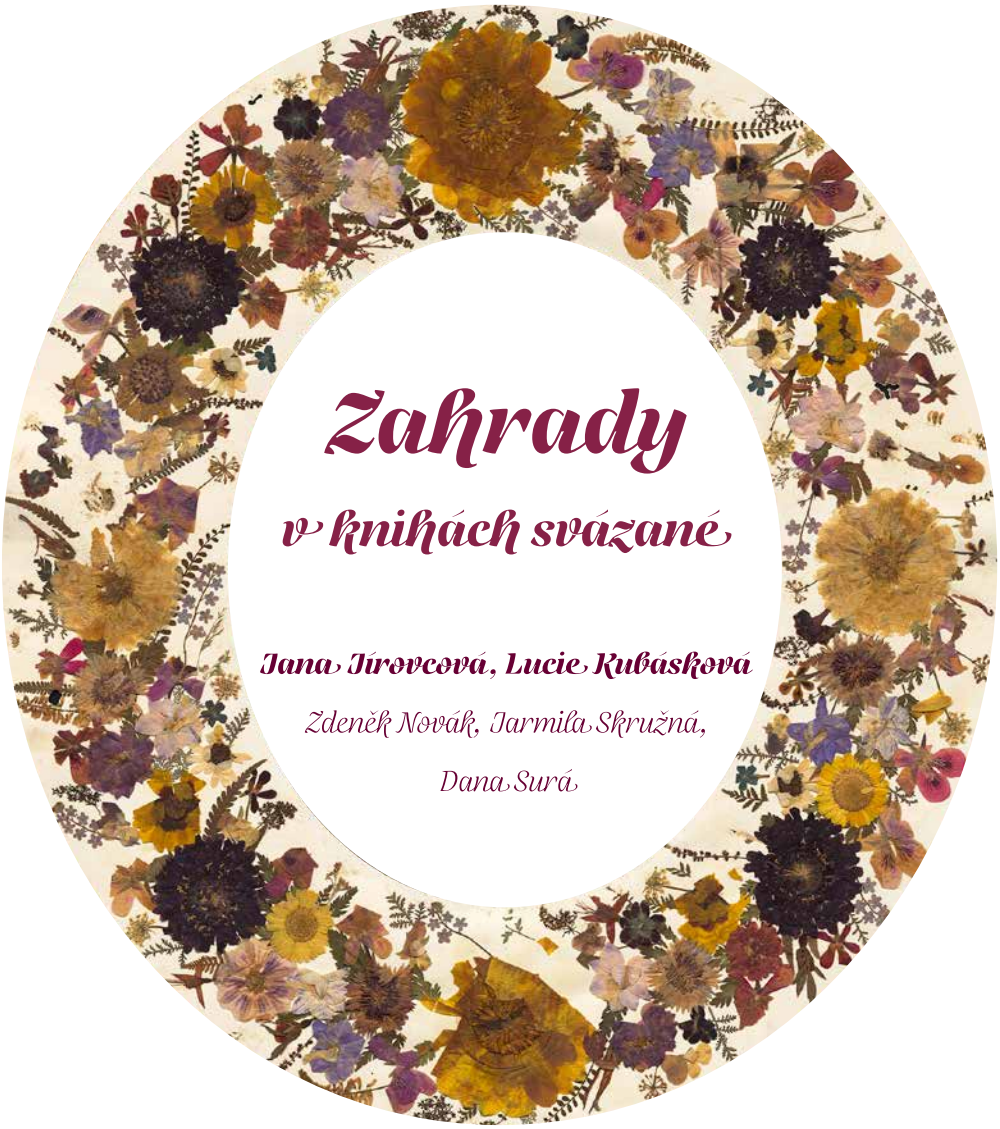

Zahrady

v knihách svázané

Jana Jírovcová, Lucie Kubásková

Zdeněk Novák, Jarmila Skružná,

Dana Surá

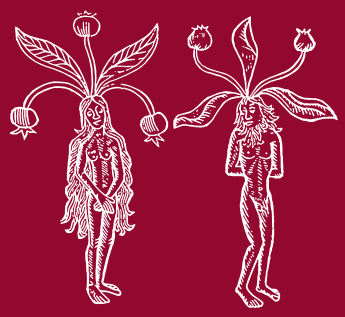

Zahrady v knihách svázané

Jana Jírovcová, Lucie Kubásková

Zdeněk Novák, Jarmila Skružná, Dana Surá

Kritický katalog je vědeckým výstupem projektu NAKI III – Historie užívání a pěstování léčivých rostlin jako součást národní a kulturní identity (DH23P03OVV044).

Národní zemědělské muzeum, s. p. o., 2026

ISBN 978-80-88270-56-0

OBSAH

Úvod 7
Metodologická východiska, pramenná základna a literatura . . 9
Zahrady léčivých rostlin 11
Smysl a role herbářů 22
Otisky přírody v čase 32
Rozmanitý svět herbářů 44
Skryté příběhy rostlin 62
Herbáře v digitálním věku 72
Broumovský herbář 80
Boccího herbář 90
Mattioliho herbář 100
Herbáře ze sbírek Národního zemědělského muzea 108
Závěr 130
Summary 131
Soupis pramenů a literatury 133
Seznam obrazové dokumentace 139

Motto

„Bernhard Schnell má jistě pravdu, když prohlašuje, že vzhledem k významu, jaký měly rukopisné herbáře pro běžný život středověkého člověka, je tato oblast velmi málo prozkoumaná a leží v krajině Nikoho, tj. někde mezi dějinami medicíny, farmacie, botaniky, filologie a dějinami umění.“[1]

1 STEHLÍKOVÁ, Dana, Od anděliky po zimostráz. Latinský herbář Křišťana z Prachatic a počátky staročeských herbářů, Brno 2017, s. 7.

Úvod

Předkládaný kritický katalog vznikl jako jeden z vědeckých výstupů projektu NAKI III – Historie užívání a pěstování léčivých rostlin jako součást národní a kulturní identity (DH23P03OVV044) (dále jen NAKI III – Léčivé rostliny).[2] Stěžejním cílem prezentovaného výzkumu je definovat sbírání, pěstování, využívání a uchovávání léčivých rostlin a znalostí o nich jako významnou součást národního kulturního dědictví s evropským i celosvětovým přesahem. Výsledky jsou založeny na detailním výzkumu hmotných, textových i ikonografických pramenů a odborné literatury. Autoři by zároveň rádi poukázali na fakt, že historické herbáře nejsou pouze tichým svědectvím minulosti, ale též aktivním informačním pramenem, v němž se protíná historie medicíny, botaniky či estetika knižní kultury. Jsou zároveň živým svědectvím o vztahu člověka a přírody a mohou být rovněž stěžejním pramenem pro dějiny krajiny a zahradní kultury.

Znalost léčivých rostlin představuje jeden ze základních pilířů v historii lidstva, neboť stála u zrodu medicíny a botaniky jako vědních disciplín. Za účelem uchování a dalšího předávání těchto poznatků byly vytvářeny herbáře, v nichž se prolíná vědecká dokumentace s výtvarným zpracováním. Každá herbářová položka, ať již v podobě preparované rostliny, nebo její ilustrace, slouží jako autentický doklad o stavu dobového vědění a představuje hmatatelný pramen pro studium vztahu člověka k přírodnímu prostředí. Autoři se pokusili toto rozsáhlé téma uchopit prostřednictvím dvou na sebe navazujících výstav a stejnojmenných katalogů, plánovaných pro roky 2026 a 2027.[3] První z nich se soustředí na přírodopisné knihy a herbáře, sleduje jejich historii, typovou různorodost i samotné tvůrce herbářů, a neopomíjí ani praktickou stránku pěstování a účinky léčivých rostlin. Ke klíčovým částem potom patří analytické sondy věnované vybraným herbářům, které byly buď primárním předmětem výzkumu projektu, nebo představují pro daný obor signifikantní prameny. Konkrétně se jedná o znovuobjevený Broumovský herbář z roku 1595, vytvořený Johannem Brehem z Überlingenu. Herbář patří k nejstarším dosud známým sbírkám sušených rostlin na našem území a spojuje botanické i medicínské poznatky s ilustracemi a krátkými německými texty. Neméně významným pramenem je Bocciův herbář z druhé poloviny 18. století, sestavený představeným

2 Program Ministerstva kultury na podporu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity na léta 2023–2027. Viz Historie užívání a pěstování léčivých rostlin jako součást národní a kulturní identity, dostupné online: <https://starfos.tacr.cz/projekty/DH23P03OVV044> [13. 01. 2026].

3 V roce 2027 výstava a katalog pod názvem „Před heřmánkem smekni, před bezinkou klekni“ představí historický vývoj sběru, pěstování, výkupu a zpracování léčivých rostlin na území českých zemí od středověku do nedávné minulosti, tedy od klášterních zahrad a šlechtických výsadeb přes provoz barokních lékáren k modernějším postupům 19. století až po moderní průmyslové provozy. Předmětem výstavy bude i vývoj používání a užívání léčivých rostlin a návazných produktů a jejich proměny v čase, jakož i vlastní společenský obraz léčivých rostlin a jeho posuny během zkoumaného období (tj. diskurzivní proměny tohoto pojmu).

valtického konventu milosrdných bratří Norbertem Bocciem. Kromě sušených rostlin obsahuje také vyobrazení dekorativních květináčů z dílny bratří Bauerových, slavných a celosvětově uznávaných valtických rodáků. Opomenut nezůstává ani pravděpodobně nejvíce rozšířený a mezi širokým publikem známý Mattioliho herbář. Významným přínosem je rovněž první ucelená dokumentace a prezentace herbářů ze Sbírky Národního zemědělského muzea, jejichž kolekce svou komplexností a odbornou hodnotou směle obstojí i v celoevropském měřítku.

Na základě studia prvních dvou výše jmenovaných herbářů autoři vytipovali zajímavé druhy rostlin, jež představují základ tematického záhonu vytvořeného pro první výstavu. Průnik seznamu léčivých rostlin z obou těchto herbářů tvořil základní východisko pro výběr rostlin vyhovujících specifickým nárokům smíšeného trvalkového záhonu s nepravidelným vnitřním členěním v areálu NZM Kačina. Osazovací plán zahrnoval 37 druhů rostlin. Při jejich výběru byly zohledněny zejména kompoziční a ekologické vlastnosti trvalek. Trvalky v návrhu převládají a jsou doplněny dvouletkami a letničkami. Cílem bylo zajistit celoroční estetickou funkci záhonu s vrcholem atraktivity v hlavní návštěvnické sezóně. Základ kompozice vytvářejí vysoké druhy a rostliny pnoucí. Pro rozmístění rostlin byla důležitá orientace záhonu vůči světovým stranám, poloha hlavní komunikace i vazba na zámecký park. Každá z těchto rostlin byla zároveň opatřena podrobným popisem včetně léčivých účinků a tradičního využití. V katalogu pak tyto rostliny fungují jako přirozené předěly a specifická „intermezza“ mezi jednotlivými kapitolami. I tato tematická zastavení nabízejí čtenáři podrobné popisy účinků a využití rostlin, čímž propojují historické poznání s živou přírodou.

Autoři se záměrně vyhnuli strohému soupisu sbírkových předmětů, namísto toho jednotlivé artefakty zasazují do širšího kontextu dějin vědy a knižní kultury. Bohatý obrazový doprovod, zahrnující reprodukce herbářů, historické fotografie zahrad i nástrojů k jejich tvorbě, umožňuje čtenáři proniknout k samotnému jádru zkoumané problematiky.

Metodologická východiska, pramenná základna a literatura

Katalog představuje průřezovou analyticko-syntetickou studii, která je výsledkem aplikace souboru obecně vědních metod užívaných v prostředí české vědy. Při zpracování problematiky autoři zvolili interdisciplinární přístup opírající se především o metodu historické analýzy a komparace jednotlivých pramenů. Vlastní prezentaci daného tématu předcházela rozsáhlá muzejní prospekce, tedy systematický průzkum fyzických fondů a sbírek, prováděná současně s archivní a literární rešerší. Ke stěžejním úkolům patřilo zejména kritické zhodnocení sbírkového fondu Sbírky Národního zemědělského muzea (dále jen NZM) a jeho knihovny. Výzkumný tým rovněž využil výsledků předchozího studia dvou významných herbářů uložených na území České republiky, a to Broumovského herbáře uloženého v Muzeu Broumovska a Bocciho herbáře z archivu řádu milosrdných bratří v Brně. Ze sbírkového fondu NZM byly interpretovány herbáře z tzv. chotkovské knihovny, tedy rodové knihovny šlechtického rodu Chotků, umístěné na zámku Kačina. Významné soubory rovněž tvoří regionální herbáře z podsbírky Lesnictví uložené na zámku Ohrada, které vznikly zejména činností schwarzenberských knížecích úředníků. Druhově odlišné jsou herbáře z podsbírky Životní prostředí, spravované na pobočce NZM ve Valticích, které obsahují převážně různé druhy trav, okrasných dřevin a listů hlavně ovocných druhů rostlin. Jako další pramen byl využit i Mattioliho herbář, ve Sbírce NZM zastoupený překlady Tadeáše Hájka z Hájku z roku 1562 a Adama Hubera z Riesenpachu z roku 1596.

Odborná literatura k danému tématu je mimořádně rozsáhlá a reflektuje jak dějiny celosvětové medicíny, tak technickou stránku historických ilustrací.[4] Dále existuje celá řada zahraničních článků zaměřených nejen na díla starověká, ale i na vývojově mladší herbáře středověké či renesanční. V rámci výzkumného projektu NAKI III – Léčivé rostliny vznikla také *Metodika péče o historické herbáře typu hortus siccus,* která uvádí zejména zahraniční publikace či články, jež se k tématu herbářů vztahují.[5] Pro pochopení lokálního kontextu je zásadní práce Vincenze Maiwalda *Geschichte der Botanik in Böhmen*, která vyšla v roce 1904 ve Vídni. Z pohledu filologického je velmi významná rozsáhlá publikace od Petra Voita *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století.*

Nejstarší herbáře vzniklé na našem území zevrubně zmapovala Dana Stehlíková ve své publikaci *Od anděliky po zimostráz. Latinský herbář Křišťana z Prachatic a počátky staročeských herbářů.* Stručně shrnutou českou historii herbářů nabízí například

4 Mezi významné publikace, jež zahrnují i dějiny celosvětové, patří kniha od Roye Portera *Dějiny medicíny.* Zajímavá je také kniha od Andrey Accorsiho, Giuseppe Brillantiho a Eleny Percivaldi *Umění starých herbářů: od renesance po 19. století,* která se zabývá i kvalitou ilustrací tištěných herbářů.

5 NOVÁK, Zdeněk – SOBOTKOVÁ, Jitka – SKRUŽNÁ, Jarmila – KUBÁSKOVÁ, Lucie – STRNADOVÁ, Lucie – SLOVIK, Radomír, Metodika péče o historické herbáře typu hortus siccus, Praha 2025.

předmluva od Zdeňky Tiché v reprintu *Kniehy lékarské, kteráž slove herbář aneb zelinář* od Jana Černého, nejstaršího česky psaného herbáře.[6] Významné herbáře pro české území, například Mattioliho herbář, zkoumala také Miriam Bohatcová (*Čtení na pomezí botaniky, fauny a medicíny*, Praha 1993) či Miroslava Hejnová (*Pietro Andrea Mattioli 1501–1578*, Praha 2001). A rovněž v rámci výzkumného projektu NAKI III – Léčivé rostliny již vzniklo několik článků, které se zabývají Broumovským herbářem[7] či Bocciho herbářem.[8]

Celková koncepce a zpracování katalogu jsou výsledkem kooperace odborných pracovníků NZM s vědecko-výzkumnými pracovníky z Národního centra zemědělského a potravinářského výzkumu a Mendelovy univerzity v Brně, stejně tak s vědecko-výzkumnými pracovníky z dalších oborů (zejména Jan Prchal, Karel Skalický, Věra Stříbrská) a výzkumných organizací zapojených v projektu NAKI III – Léčivé rostliny, kterým by autoři textu na tomto místě rádi poděkovali.

6 ČERNÝ-NIGER, Jan, Knieha lékarská, kteráž slove herbář aneb zelinář. Praha: Avicenum, 1981.

7 SKRUŽNÁ, Jarmila – POKORNÁ, Adéla – DOBALOVÁ, Sylva – STRNADOVÁ, Lucie, Nejstarší herbář sušených rostlin na území České republiky (1595), Dějiny věd a techniky, 57, č. 1–2, 2024, s. 70–98; SKRUŽNÁ, Jarmila – STRNADOVÁ, Lucie – POKORNÁ, Adéla – DOBALOVÁ Sylva, The Brehe's herbarium as an Intersection of Botanical Knowledge and Healing Practice. Plague Treatment described in a Renaissance Hortus Siccus. Ethnobotany and Economic Botany, 2025, v recenzním řízení.

8 SURÁ, Dana – ŠTORKOVÁ, Tereza – NEUGEBAUEROVÁ, Jarmila – JEZDINSKÝ, Aleš, Herbářové sbírky milosrdných bratří českomoravské provincie, Prameny a studie, 2023, č. 74, s. 69–89.

Zahrady léčivých rostlin

Zdeněk Novák

Písemné doklady o cíleném pěstování léčivek sahají hluboko do starověku. Královské zahrady zaměřené na hospodářské využití jsou známy již od druhého tisíciletí př. n. l. z oblastí starověkého Egypta, Mezopotámie, Kréty, Mexika a Číny.[9] Tyto zahrady nezřídka obsahovaly druhy získané prostřednictvím vojenských tažení či speciálních sběratelských expedic. Například kolem roku 2800 př. n. l. poslal čínský císař Šen-nung vyslance do vzdálených regionů s úkolem vyhledávat rostliny s významnou hospodářskou či medicínskou hodnotou.[10]

Plinius Starší (23–79 n. l.) ve své *Naturalis historia* popisuje v knihách XXIV–XXVII, jaká léčiva získaná z lesních stromů či divokých a pěstovaných rostlin se mají používat k léčení různých chorob.[11] Podobně Cato Starší (234–149 př. n. l.) ve spise *De agri cultura* uvádí léčivé rostliny a jejich použití,[12] stejně jako lékař římských legií Pedanius Dioscorides (přibližně 40–90 n. l.), jehož *De materia medica* představuje jednu z nejvlivnějších a nejdéle kontinuálně (více než 1 500 let) užívaných přírodovědných a farmakologických příruček v dějinách.[13]

1. Španělský rukopis knihy *De materia medica* z 12.–13. století

2. Plinius Starší (23–79 n. l.)

9 DAY, Jo, Plants, Prayers, and Power: the story of the first Mediterranean gardens, in: O'BRIEN, Dan (ed.), Gardening Philosophy for Everyone, Chichester 2010, s. 65–78.

10 HILL, Arthur W., The History and Functions of Botanic Gardens, Annals of the Missouri Botanical Garden, 1915, sv. 2, č. 1/2, s. 185–240, dostupné online: <https://dn790007.ca.archive.org/0/items/historyfunctions00hilluoft/historyfunctions00hilluoft.pdf> [11. 10. 2026].

11 PLINIUS STARŠÍ, Naturalis historia, dostupné online: <https://www.gutenberg.org/files/60688/60688-h/60688-h.htm> [26. 11. 2025].

12 CATO STARŠÍ, De Agri Cultura, dostupné online: <https://scispace.com/pdf/cato-the-elder-on-human-and-animal-diseases-and-medicines-1pfpixxx7l.pdf> [26. 11. 2025].

13 Více v kapitole Rozmanitý svět herbářů.

V raně středověkém kontextu českých zemí zanechala Velkomoravská říše v oblasti Zapálaví stopu v podobě významných hradišť, jako bylo Pohansko či Nejdek. Působení slovanských věrozvěstů Konstantina a Metoděje a jejich překlad vybraných částí Bible do staroslověnštiny zásadně usnadnily recepci biblických textů a křesťanské etiky v místním prostředí. Původní mytologické představy, ztělesněné například konceptem slovanského Vyraje (mytického místa odletu ptactva a odchodu duší, zdroje jarní síly), postupně ustoupily křesťanskému obrazu ráje a zahrady v Edenu. Klíčovým šiřitelem poznatků o léčivých rostlinách v tomto regionu se stal zejména benediktinský klášter v Rajhradě,[14] založený dle tradice roku 1045 na základech staršího hradiště, který představuje nejstarší instituci tohoto typu na Moravě.

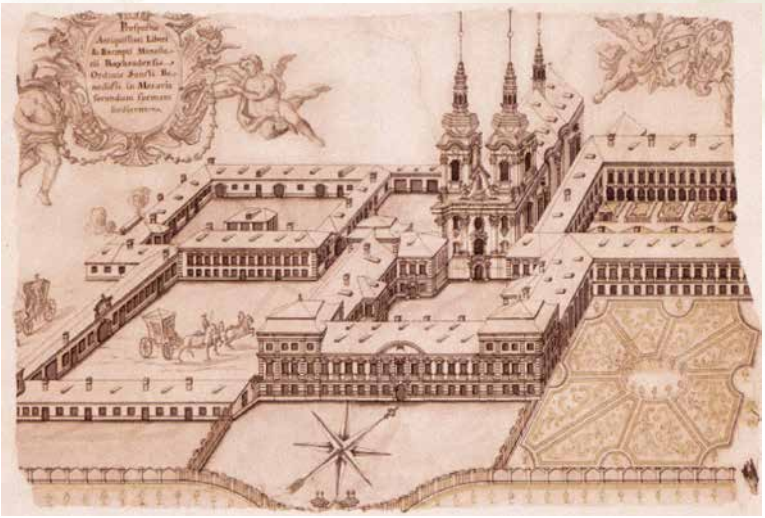

3. Benediktinský klášter v Rajhradě v 70. letech 18. století

Biblická exegeze sama odkrývá řadu zmínek o léčivých rostlinách: od konopí užívaného v rituálních olejích přes yzop určený k očistě až po symbolicky zatíženou mandragoru. Mezi dalšími druhy figurují kmín, vavřín či maří list balšámový (známý též jako „biblický list“). Ikonografie starých mistrů často situovala klíčové novozákonní scény do zahradního prostředí. Na vyobrazeních Zvěstování Panně Marii tak lze identifikovat konkrétní léčivé druhy: jahodník (Zvěstování z Jeníkova, cca 1460), sedmikrásku chudobku (Leonardo da Vinci, cca 1472–1475) či lilii bělostnou, která vedle svých léčebných vlastností zastává funkci symbolu čistoty. Fra Angelico (1395–1455) na svých plátnech zachytil třešeň, ptačí zob či citroník v přímé souvislosti se scénou vyhnání z ráje. Symbolika Krista, který se po zmrtvýchvstání zjevuje Máří Magdaléně v podobě zahradníka, potom akcentuje roli církve jako instituce pečující o „zahradu“ víry i o praktickou tradici pěstování léčivých bylin.

14 Srov. ráj, rajská zahrada, Rajhrad.

4. Archa z Jeníkova s vyobrazením jahodníků, desková malba z 15. století

5. Obraz Zvěstování Panně Marii od Leonarda da Vinciho (cca 1472–1475), mimo jiné s vyobrazením sedmikrásek chudobek

Tradice pěstování léčivých rostlin v klášterních komunitách severně od Alp je doložena v klášterech St. Gallen, Reichenau či v Rupertsbergu u Bingenu. Plán ideálního benediktinského kláštera ze St. Gallenu z počátku 9. století obsahuje unikátní soupis druhů doporučovaných pro klášterní lékárnické zahrady. Významnou stopu v tomto období zanechal Walahfrid Strabo (808–849), opat kláštera na ostrově Reichenau, který ve své básnické skladbě *Hortulus* popsal 24 druhů jím pěstovaných léčivek.[15] Správu korunních statků a doporučení k pěstování hospodářských a léčivých rostlin v této době kodifikoval také dekret Karla Velikého (748?–814) známý jako *Capitulare de villis* (vydán kolem roku 792–800).[16]

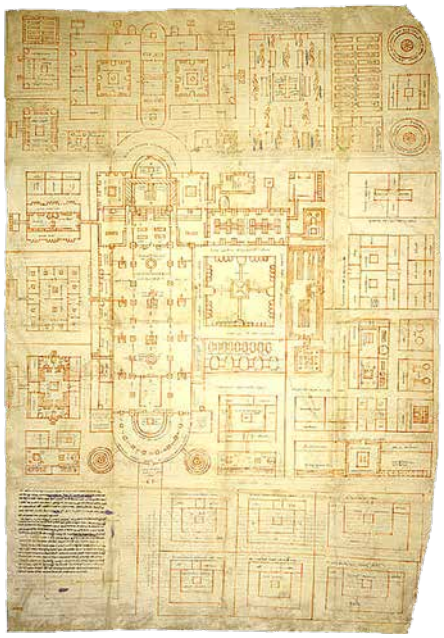

6. Plán kláštera ze St. Gallen (dnešní Švýcarsko) z počátku 9. století, zachycující ideální model kláštera včetně zahrad

7. Cisterciácký klášter Abbaye de Sénanque (klášter Sénanque) v Provence s proslulými levandulovými poli

15 MITCHELL, James, On the Cultivation of Gardens Walafrid Strabo, Academia.edu, 2013, dostupné online: <https://www.academia.edu/26634764/ON_THE_CULTIVATION_OF_GARDENS_WALAFRID_STRABO> [27. 11. 2025].

16 Capitulare de villis vel curtis imperii (Caroli Magni), dostupné online: <https://de.wikipedia.org/wiki/Capitulare_de_villis> [16. 10. 2025].

Paralelně s evropským prostředím se znalosti rozvíjely i v islámském Španělsku. Raně středověké zahrady v al-Andalusu svou koncepcí předznamenaly pozdější botanické zahrady. Příkladem je toledská zahrada Huerta del Rey lékaře Ibn al-Wafida (999–1075), na kterou navázal agronom a kronikář Ibn Bassal (zemř. 1085). Ten po křesťanském dobytí Toleda založil zahradu v Seville, jejíž sortiment obohatil o rostliny shromážděné během vědeckých expedic do Maroka, Persie či Egypta. Arabský vliv byl patrný i při založení lékařské fakulty v Montpellieru, která již před rokem 1250 disponovala vlastní medicínskou zahradou.[17]

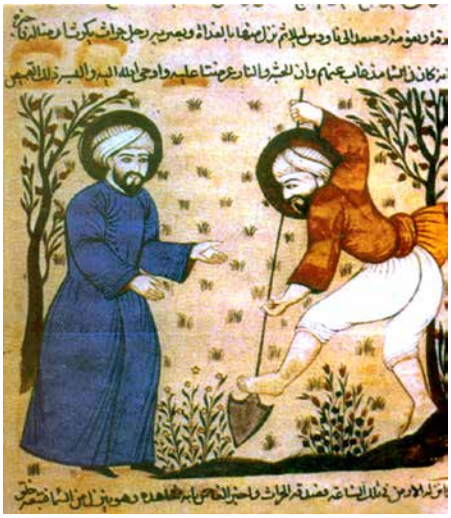

8. Ibn al-Wafid (asi 999-1075) byl lékařem, lékárníkem, botanikem, zemědělským odborníkem, který se zasloužil o založení toledské zahrady Huerta del Rey

Syntézu antických znalostí pro potřeby hospodářské správy provedl Pietro de Crescenzi (asi 1233–1320) ve svém díle *Liber ruralium commodorum*,[18] jež se stalo základem pro řadu pozdějších traktátů. V páté knize se věnuje využití ovocných dřevin v lékařství, zatímco šestá kniha popisuje 113 druhů zeleniny, koření a léčivek, které rostou zásahem člověka i přirozeně. Crescenzi neopomíjí ani terapeutické účinky vinné révy a jejích produktů.

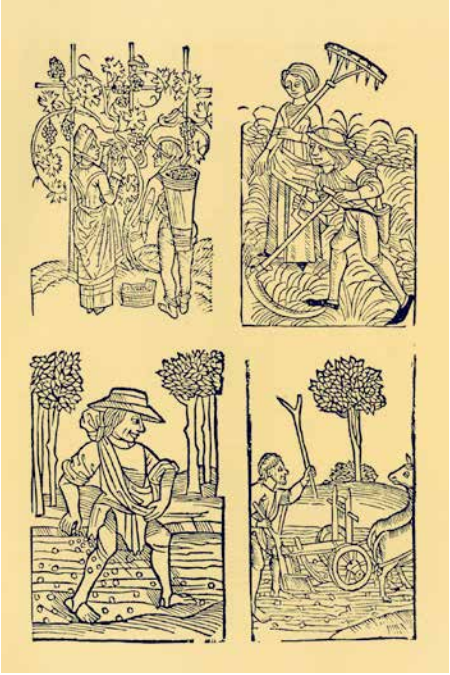

9. Ilustrace zachycující práce na poli v knize od Pietra de Crescenzi (asi 1233–1320) *Liber ruralium commodorum*

17 TAYLOR, Patrick, The Oxford Companion to the Garden, Oxford 2006.

18 ŠMELHAUS, Vratislav – NERADOVÁ, Květa (edd.), Crescentius Bohemus, 2 svazky, Praha 1966, 1968.

Éra zámořských objevů a následná kolonizace zásadně rozšířily evropské botanické obzory o flóru jižní Afriky, Ameriky či Dálného východu.[19] Španělská conquista ve Střední Americe přinesla konfrontaci s vyspělou aztéckou medicínou. Zahrady v Tenochtitlánu[20] na dobyvatele zapůsobily nejen estetickou úrovní, ale především rozsahem pěstovaných léčivek, jejichž spektrum bylo ve srovnání s tehdejší Evropou podstatně širší.[21]

S rozvojem zahrad v době humanismu a renesance se rozvíjelo i objevování a sbírání léčivých rostlin. V italských vilových a palácových zahradách byly vytvářeny sbírkové části (*semplici*). Souběžně byly zakládány i první botanické zahrady: Orto botanico di Pisa (1544), Orto botanico di Padova (1545), Orto botanico di Firenze (1545), Orto botanico dell'Università di Pavia (1558) a Orto botanico dell'Università di Bologna (1568). Ze stejné doby pocházejí herbáře sušených léčivých rostlin, přičemž mezi nejranější doklady této techniky můžeme počítat i Broumovský herbář, který vznikl roku 1595 v Überlingenu.[22]

10. Rytina botanické zahrady v Padově (Orto botanico di Padova) založené v 16. století

V českých zemích se na sklonku raného novověku staly klíčovými nositeli botanického pokroku církevní řády, zejména hospitálský řád milosrdných bratří (Ordo Hospitalarius Sancti Joannis de Deo). Součástí jejich klášterních areálů byly špitály doplněné zahradami léčivek. Na české území řád pronikl v roce 1605, kdy kníže Karel I. z Liechtensteinu (1569–1627) povolal z Říma do Valtic P. Jana Baptistu Savonantia de Cassinetti a P. Gabriela hraběte z Ferrary. Ti převzali původní špitál sv. Barbory, který tehdy disponoval pouhými šesti lůžky.[23] Přestože rozvoj konventu dočasně zpomalila třicetiletá válka, byla v letech 1662–1668 pod patronátem knížete Karla Eusebia z Liechtensteinu (1611–1684) realizována výstavba nového areálu.

19 HYAMS, Edward – MACQUITTY, William, Great Botanical Gardens of the World, London 1969.

20 TÍŽ, c. d.

21 GUERRA, Francisco, Aztec Medicine, Medical History, 1966, sv. 10, č. 4, s. 315–338.

22 SKRUŽNÁ, J. – POKORNÁ, A. – DOBALOVÁ, S. – STRNADOVÁ L., Nejstarší herbář, c. d., dostupné online: <https://www.vurv.cz/wp-content/uploads/2024/12/2024_DVT_Strnadova_clanek_obalka_tiraz.pdf> [15. 01. 2026].

23 KOUKAL, Vítězslav et al., Valtice a řád milosrdných bratří, Praha 1995.

11. Veduta valtického kláštera z 18. století

Zlatý věk valtického konventu nastal po roce 1763 za převora Norberta Boccia (1731–1806). Za jeho působení se rakouská řádová provincie rozšířila a ve Valticích vznikla významná chirurgicko-ošetřovatelská škola. Boccius, erudovaný botanik, po sobě zanechal dvě monumentální díla: třísvazkové *Herbarium vivum* a čtrnáctisvazkový malovaný herbář s titulem *Liber regni vegetabilis retinens plantas ad vivum pictas*. Na dokumentaci a mimořádné výtvarné kvalitě těchto svazků se podíleli jeho chráněnci, bratři Ferdinand, Josef a Franz Bauerové, jejichž talent Boccius systematicky rozpoznával a podporoval.[24] Sám Norbert Boccius zastával funkci osobního lékaře knížat Františka I. a Aloise I. z Liechtensteinu a zásadním způsobem ovlivnil kultivaci genofondu léčivých rostlin i ovocných sadů na lichtenštejnských panstvích. Na tradici hlubokého zájmu o léčivé rostliny v oblasti Zapálaví dnes kontinuálně navazuje Zahradnická fakulta Mendelovy univerzity v Brně se sídlem v Lednici.

Edukativní funkci, kterou v raném novověku zastávaly primárně klášterní zahrady, převzaly v období osvícenství zahrady univerzitní. Botanická zahrada tehdejší Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze byla založena roku 1775 v prostoru dnešních Dienzenhoferových sadů, na pozemcích zrušeného jezuitského řádu. Po katastrofální povodni v roce 1890 byla instituce přesunuta do nynější lokality na Slupské stráni, kde dodnes uchovává a prezentuje rozsáhlé sbírky léčivých rostlin.[25] V Brně v roce 1952 vzniklo na Kraví hoře Centrum léčivých rostlin Lékařské fakulty Masarykovy univerzity (původně pod hlavičkou Univerzity Jana Evangelisty Purkyně), které se stalo první specializovanou zahradou tohoto typu v tuzemsku.[26]

24 K jejich životopisným údajům a mezinárodnímu věhlasu srov. kapitoly Rozmanitý svět herbářů a Bocciho herbář.

25 PAULUS, Filip – STEINOVÁ, Šárka – ŠTĚCHOVSKÝ, Jiří, Univerzitní botanické zahrady v Praze v letech 1775–1945, Praha 2017.

26 CHYTRÁ, Magdalena – HANZELKA, Petr, Botanické zahrady a arboreta České republiky, Praha 2010.

Současné zemědělství v České republice na tuto tradici navazuje velkoplošným pěstováním vybraných druhů. Je pěstován zejména kmín kořenný (*Carum carvi*) a ostropestřec mariánský (*Silybum marianum*). Stovky hektarů zaujímá produkce jitrocele kopinatého, fenyklu obecného, koriandru setého a pískavice řeckého sena. V desítkách hektarů se potom realizuje pěstování máty, měsíčku, leuzey saflorové, slézu či kopru.[27]

Ilustrační foto

Pěstování léčivek prochází obdobími rostoucího zájmu pěstitelů a zpracovatelů, ale i útlumu, které se s jistou pravidelností střídají, což se týká především kmínu kořenného. Lze také vysledovat přesun zájmu o pěstování určitých rostlinných druhů, jehož příčinou jsou možnosti odbytu u zpracovatelů. Prozatímní vrchol pěstování léčivek byl v roce 2011, kdy rozloha plochy s pěstovanými léčivkami dosáhla 8 588 ha, avšak v následujících letech došlo k určitému poklesu. V roce 2024 podle údajů Českého statistického úřadu to bylo 6 808 ha, ze kterých bylo sklizeno 5 160 t léčivých rostlin. V roce 2024[28] dosáhly plochy pro pěstování kmínu kořenného 3 537 ha a ostropestřce mariánského 1 936 ha. Další významnou komoditou v rámci sektoru léčivek je námel (vřeckaté stadium paličkovice nachové), který se očkuje na žito. Jeho výměra se dlouhodobě pohybuje okolo 1 000 ha.[29]

Ilustrační foto

27 Situační a výhledová zpráva, léčivé, aromatické a kořeninové rostliny, Ministerstvo zemědělství, Praha 2020, dostupné online: <https://mze.gov.cz/public/portal/mze/-q368709---GuzBJ41P/lecive-aromaticke-a-koreninove-rostliny-6?_linka=a290801> [03. 02. 2026]; Situační a výhledová zpráva LAKR 2025, dostupné online: <https://mze.gov.cz/public/portal/mze/publikace/situacni-vyhledove-zpravy/rostlinne-komodity/lecive-aromaticke-a-koreninove-rostliny>[03. 02. 2026].

28 Podle údajů ze systému identifikace pozemků LPIS, Registr půdy.

29 BUCHTOVÁ, Irena – NĚMCOVÁ, Veronika, Situační a výhledová zpráva, Praha: Ministerstvo zemědělství České republiky, 2025.

Bazalka pravá (*Ocimum basilicum*)

Bazalka pravá pochází z Indie a Blízkého východu. Dále do Středozemí ji rozšířili obchodníci s kořením. Řecké pojmenování je odvozeno od *basileus* (král) a ukazuje na důležitost, která byla rostlině přisuzována. Bazalka pravá patří do čeledi hluchavkovitých. V Evropě, včetně České republiky, se pěstuje jako teplomilná letnička. Vyžaduje slunné, chráněné stanoviště a pravidelnou zálivku. Existuje mnoho odrůd lišících se výškou rostliny, tvarem listů, barvou, chutí i vůní.

Účinky na zdraví

Léčivé účinky bazalky jsou dány složením její silice (eugenol, linalool, estragol) a obsahem flavonoidů, tříslovin, vitamínů A, C a K a minerálů jako železo a vápník. Bazalka je vynikající pro podporu trávení. Pomáhá zmírňovat nadýmání, křeče v břiše, nevolnost a stimuluje chuť k jídlu. Eugenol obsažený v bazalce má silné protizánětlivé a analgetické vlastnosti, podobné lékům proti bolesti. Bazalka účinkuje rovněž antisepticky a pomáhá v boji proti bakteriálním infekcím. Vůně bazalky působí zklidňujícím dojmem na nervový systém. Pomáhá při stresu, úzkosti, nespavosti a migrénách. Díky vysokému obsahu antioxidantů rostlina chrání náš organismus před poškozením volnými radikály a posiluje imunitní systém.

Zajímavosti

Bazalka je klíčovou ingrediencí slavné italské omáčky Pesto alla Genovese, kde se míchá s piniovými oříšky, česnekem, olivovým olejem a parmazánem. Na skvělý salát Caprese potřebujeme kromě rajčat a mozzarelly právě bazalku a trochu olivového oleje. V zahradě se bazalka pravá často vysazuje vedle rajčat, protože odpuzuje škůdce jako molice nebo mšice. Bazalka pravá je jednou z nejoblíbenějších a nejrozšířenějších aromatických rostlin na světě. Tato velmi známá a často pěstovaná bylina si získala srdce kuchařů po celé Evropě, zejména v Itálii, pro svou nezaměnitelnou chuť a vůni. Zatímco bazalka pravá je typická pro středomořskou kuchyni, kuchyně asijská, zvláště pak indická, si oblíbila její příbuzný druh bazalku posvátnou (*Ocimum sanctum, tulsi*). V hinduismu je totiž považována za posvátnou rostlinu a často se pěstuje u chrámů a v domácnostech.

Bazalka pravá se v lidovém prostředí objevovala pod řadou názvů, například jako bylina královská, koření lásky, parfém lásky, královna vůně či německý pepř.[30]

30 Na zpracování textů k jednotlivým léčivým rostlinám, které tvoří „intermezza“ mezi jednotlivými kapitolami, spolupracovala Ing. Věra Stříbrská. Použité zdroje: FRANC, Aleš, Antické prostředky léčby dochované v biblických textech, Praktické lékárenství 2019; JANČA, Jiří – ZENTRICH, Josef Antonín, Herbář léčivých rostlin, Praha: Eminent 1994–1999; KORBELÁŘ, Jaroslav – ENDRIS, Zdeněk, Naše rostliny v lékařství, Praha: Avicenum 1990; RYSTONOVÁ, Ida, Průvodce lidovými názvy rostlin i jiných léčivých přírodnin a jejich produktů, Praha: Academia 2007; Server Natura Bohemica, dostupné online: <http://www.naturabohemica.cz/>; Server BOTANY.cz, dostupné online: <https://botany.cz/>; Databáze české flóry a vegetace, dostupné online: <https://pladias.cz/>.

129
Iujuba v. Lizypha
Ocymum v. Basilicum
Basilicum citratum medium

Černohlávek dřípený (*Prunella laciniata*)

Černohlávek dřípený je méně známý příbuzný hojně rozšířeného černohlávku obecného (*Prunella vulgaris*). Ačkoliv je černohlávek dřípený v přírodě mnohem vzácnější, obsahuje stejné látky jako černohlávek obecný a používá se proto na stejné choroby. Pochází ze střední a jižní Evropy. Roste na slunných, suchých a teplých stanovištích, na vápencových skalách, suchých trávnících, pastvinách a mezích, často na kamenitých nebo písčitých půdách. V České republice se vyskytuje roztroušeně, především v teplejších oblastech, a patří k ohroženým druhům české květeny.

Účinky na zdraví

Léčivé účinky černohlávku dřípeného jsou dány obsahem tříslovin, hořčin, silic a flavonoidů. Tyto látky mu propůjčují protizánětlivé, stahující (adstringentní) a hojivé vlastnosti. Obklady z nálevu urychlují hojení ran, vředů, zánětů kůže, spálenin a zmírňují otoky. Pomáhají také zastavit drobné krvácení. Odvar slouží jako účinné kloktadlo při bolestech v krku, angíně, zánětech dásní a aftách. Vnitřně se rostlina používá při průjmech, zánětech žaludku a střev, kde stahující účinek tříslovin pomáhá zklidnit podrážděnou sliznici. Využívá se dále pro posílení imunitního systému a při nachlazení.

Zajímavosti

Český název „černohlávek“ je odvozen od tvaru a barvy suchých, dozrávajících květenství, která zhnědnou nebo zčernají a připomínají malou hlavičku. Druhové jméno „dřípený“ získala tato léčivá rostlina podle listů s roztřepenými okraji, které mají „dřípený“ čili „roztřepený“ vzhled. Původně navrženým českým názvem rodu nebyl černohlávek, ale hlavěnka.

Černohlávek obecný (*Prunella vulgaris*) má velmi podobné, ne-li silnější účinky a je hojně rozšířený po celém světě, včetně Asie, kde se v tradiční čínské medicíně nazývá Xia Ku Cao a používá se na vysoký krevní tlak a problémy s játry. Již v 16. století slavný anglický bylinkář John Gerard psal, že „*neexistuje lepší bylina na světě pro hojení ran*“. Během světových válek se k těmto zapomenutým znalostem lékaři v nouzi vraceli a sypali sušenou nať černohlávku do ran. V drsných polních podmínkách první světové války, kdy byl nedostatek standardních antiseptik a obvazového materiálu, hrál černohlávek klíčovou roli z několika důvodů: zastavoval krvácení, nasypání drcené nati přímo do rány pomáhalo bránit rozvoji infekce a sněti, což byl v zákopech fatální problém, a dále suchá, najemno drcená nať fungovala podobně jako dnešní zásypy – pohlcovala vlhkost a hnis z rány, čímž udržovala místo relativně čisté. Mladé listy a květy černohlávku jsou jedlé a lze je přidávat do salátů nebo polévek. Mají jemnou, mírně nahořklou chuť. Květy černohlávku jsou atraktivní pro včely, čmeláky a další opylovatele, což z něj činí užitečnou rostlinu pro podporu biodiverzity.

Teucrium majus
Brunella flo: cerulo
Teucrium panonicum
Chamedrys.
Brunella alba.

Smysl a role herbářů

Jana Jírovcová – Lucie Kubásková

Herbář je v obecné rovině souhrnné označení pro soubor herbářových položek s názvy a popisy rostlin, které v minulosti bývaly také doplněné o jejich medicínské, farmakologické a nezřídka i magické účinky. Slovo herbář je odvozeno od latinského slova *herba* (bylina). Do 16. století se pod pojmem herbář zpravidla rozuměla kniha o léčivých rostlinách (včetně jejich vyobrazení). Následně se toto označení rozšířilo i na sbírky sušených rostlin.

Označení *herbarium* pro soubor vylisovaných rostlin je hluboce zakořeněno v mnoha evropských jazycích. V němčině se s ním setkáváme dodnes, ačkoliv historické prameny pro tyto „suché zahrady“ často využívaly i malebný termín *Kreutterbuch*. Podobnou jazykovou stopu sledujeme napříč kontinentem: zatímco francouzští botanikové zakládají své *l'herbier*, v angličtině a švédštině se ustálil tvar *herbarium* a například na univerzitě v Lisabonu pečují o své *herbário*.[31]

1. Herbářová položka v herbáři sušených rostlin

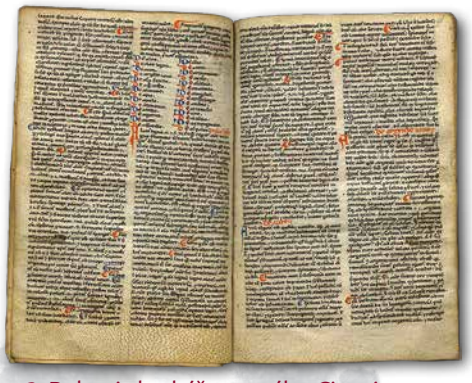

2. Rukopis herbáře zvaného *Circa instans*, který byl sestaven v prostředí lékařské školy v Salernu ve 12. století a používal se rovněž k výuce medicíny v Praze

31 HOFFMANNOVÁ, Eva, Jak založit herbář, Praha 1984, s. 9–10.

Rostliny od nejstarších dob nepředstavovaly pouze zdroj potravy, ale jejich prostřednictvím se rovněž léčily různé nemoci lidí i zvířat a ulevovalo se od potíží nejrozmanitějšího druhu. Zkušenosti s jejich blahodárnými i toxickými účinky se po generace předávaly ústně, avšak přirozená touha po trvalém uchování těchto poznatků vedla k potřebě zaznamenat je slovem i obrazem.

Primárním smyslem starověkých sumářů byla kodifikace léčivých účinků rostlin. Tato starověká díla měla vliv na oblíbené středověké herbáře. Až do 16. století se herbáře zaměřovaly téměř výhradně na praktické využití rostlin v medicíně. V tomto období se těšila nebývalému úspěchu teorie německého alchymisty a lékaře Paracelsa (1493–1541). V jeho pojetí vše, co tvoří přírodu, tedy včetně rostlin, odhaluje své jedinečné rysy skrze vnější, viditelné znaky. Rostliny tak začaly být zpodobňovány ne podle svého skutečného vzhledu, ale podle svých léčivých vlastností. Například části rostlin používané k léčbě hadího uštknutí nesly hadí podobu a bylina léčící nespavost byla vyobrazena jako lůžko, na němž odpočívala žena či muž.[32]

3. Ilustrace zachycuje abatyši Hildegardu z Bingenu (1098–1179) při psaní svých vizí v díle *Scivias* (Poznej cesty), jehož byla autorkou

4. Významný alchymista a lékař Paracelsus (1493–1541)

32 ACCORSI, Andrea – BRILLANTE, Giuseppe – PERCIVALDI, Elena (edd.), Umění starých herbářů: od renesance po 19. století, Brno: CPress 2019, s. 10.

Herbáře a naučné knihy o rostlinách sloužily v minulosti tedy především jako pomůcka při léčbě nemocných, ať už ze strany profesionálů (lékařů – medicusů, lékárníků – apatykářů, ošetřovatelů, studentů těchto oborů apod.), nebo laiků (léčitelů, bylinkářek, kořenářek, porodních bab apod.), ale leckde našly využití i v domácím léčitelství. Zejména od 15. století byly v tištěné podobě velmi často oblíbenou a vydávanou příručkou (v raných tiscích s označením *hortus sanitatis*, česky „zahrada zdraví“).[33] Z toho důvodu bylo důležité v herbářích představit celé rostliny, tzn. jejich květ, list, stonek, plod, ale i kořen, neboť jednotlivé části rostlin mohou disponovat odlišným spektrem léčivých účinků. A proto se také obvykle v herbářích setkáváme nejen s vyobrazením rostlin, ale především s vyjmenováním neduhů, které měly odstranit.

5. Lékařská praxe v 15. století

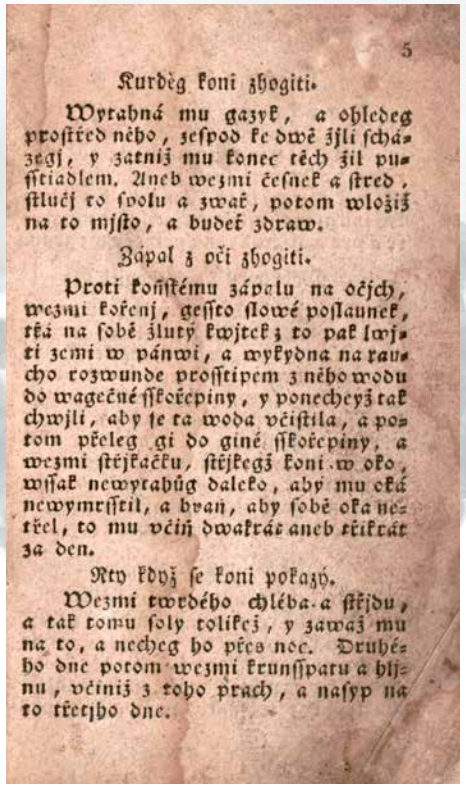

5

Kurděg koni zhogiti.

Wytahná mu gazyk, a ohledeg prostřed něho, zespod ke dwě žjli scházegj, y zatniž mu konec těch žil pusstiadlem. Aneb wezmi česnek a stred, stlučj to spolu a zwař, potom wložiž na to mjsto, a budeť zdraw.

Zápal z oči zhogiti.

Proti koňskému zápalu na očjch, wezmi kořenj, gessto slowé poslaunek, třá na sobě žlutý kwjtek z to pak lwjti zemi w pánwi, a wykydna na raucho rozwunde prosstipem z něho wodu do wagečné sskořepiny, y ponecheyž tak chwjli, aby se ta woda včistila, a potom přeleg gi do giné sskořepiny, a wezmi střjkačku, střjkegž koni w oko, wssak newytahůg daleko, aby mu oká newymrsstil, a bran, aby sobě oka netřel, to mu včiň dwakrát aneb třikrát za den.

Rty když se koni pokazý.

Wezmi twrdého chléba a střjdu, a tak tomu soly tolikež, y zawaž mu na to, a necheg ho přes noc. Druhého dne potom wezmi krunsspatu a hljnu, včiniž z toho prach, a nasyp na to třetjho dne.

6. Jan z Kružce, *Koňská lékařství*, 1608

V některých tiscích ze 16. století je ještě patrná snaha obsáhnout přírodu v její úplnosti, a tak v nich vedle rostlin nacházíme i léčivé minerály nebo látky živočišného původu. Častou součástí těchto herbářů byly též praktické návody na destilaci vonných a léčivých esencí.

Nicméně v 16. století prošla botanika revolučními změnami, a to především v oblasti metodologie zkoumání rostlin a procesů, jakými se získané vědomosti předávaly dál. Toto období bylo příznivě nakloněno novým způsobům poznávání a interpretování rostlinné říše. Ve středu zájmů již nebyly pouze léčivé rostliny, ale bylo snahou zmapovat co nejvíce rostlin na rozmanitých stanovištích, v různých typech prostředí s odlišnými klimatickými a půdními faktory. Objevné plavby mimo „Starý svět“ přinášely neznámé exotické druhy, které vyžadovaly nový přístup.

33 VOIT, Petr, Herbář (tištěná kniha). Encyklopedieknihy.cz, dostupné online: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Herbář_%28tištěná_kniha%29?utm_source=chatgpt.com> [11. 04. 2025].

7. Arabský botanický rukopis z 15. století, který pochází ze sbírky Roberta Garretta, darované univerzitě v Princetonu v roce 1942

8. Růže Noisette v díle Pierra-Josepha Redouté (1759–1840) *Les Roses* (1817–1824)

Rovněž ilustrované herbáře se přizpůsobily novým exaktním metodám, kdy nádherné kresby kopírovaly pokud možno co nejvěrněji živou předlohu. V průběhu dějin dokázali přírodovědci společně s malíři, ilustrátory a rytci vytvořit velké množství těchto publikací, herbářů, které mnohdy představovaly skvostná umělecká díla.

V současné době se prostřednictvím nejstarších herbářů můžeme dozvědět nikoli jen o aplikování bylin na různé nemoci a obtíže u našich předků, ale zároveň jsou historické herbáře sušených rostlin dokladem o výskytu rostlin v dané lokalitě v době vzniku herbáře. Na základě toho lze tedy vysledovat, jak se měnila druhová skladba dané lokality v průběhu dějin v součinnosti s klimatickými podmínkami a lidskou činností. Herbářové sbírky sušených rostlin jsou zároveň hmatatelným dokladem pro rekonstrukci fylogenetických vztahů[34] či zkoumání DNA.

S vědeckým pokrokem se herbáře postupně proměnily z lékařských a lékárnických příruček v doménu přírodovědců. Staly se vzdělávacími příručkami pro botaniky a pro všechny, kteří se zabývali studiem rostlin, jejich výskytem v různých lokalitách či typickými morfologickými znaky, jež usnadňovaly správné určení druhu i zařazení k příslušnému rodu. Dokonalým nástrojem a klíčem k rozpoznávání rozmanitých druhů rostlin bývají herbářové popisy a ilustrace, vyvedené nezřídka s dokonalým citem pro detail a s vědeckou přesností. Nezanedbatelné je v tomto případě i estetické hledisko, což zvyšovalo zájem o pěstování květin a vznik zahrad.

34 Fylogenetický vztah představuje historické, evoluční příbuzenství mezi organismy, které se odvozuje od společného předka. Fylogeneze je vývoj druhu v evolučním procesu. Srov. Fylogeneze, dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Fylogeneze> [09. 04. 2025].

Ve všech zemích s pokročilou vědou a kulturou byl herbář stavebním kamenem ústavů pro výuku botaniky a rostliny byly předmětem sběratelství, na němž spočívala činnost každé botanické instituce a přírodovědeckého muzea. Herbář tak dodnes zůstává jedním z hmatatelných dokladů o činnosti výzkumných botanických výprav do všech dílů světa.[35]

9. Herbářová položka Jana Rudolfa Chotka (1748–1824), botanická sbírka Národního muzea

V současnosti se role herbářů dělí do několika rovin. Ve školách slouží jako brána k poznání přírody pro žáky a studenty přírodovědných či zemědělských oborů. V odborném světě potom zůstávají nezbytným nástrojem pro dokumentaci biodiverzity a uchovávání vzorků rostlin, které slouží jako celosvětové referenční standardy.

Herbáře tak urazily dlouhou cestu: od magií opředených rukopisů přes praktické lékárnické knihy až po moderní digitalizované archivy. Stále však plní svůj hlavní účel: pomáhají nám porozumět rostlinnému bohatství a prezentovat naše přírodní dědictví budoucím generacím.

35 HOFFMANNOVÁ, E., Jak založit herbář, c. d., s. 9.

Jméno rostliny:	Majoránka Zahradní (Majorana Hortensis)
Stanoviště:	v Čechách jen pěstována
Místo sběru:	Hostokryje - naše zahrada
Sebral:	Adam Kubásek
Datum sběru:	sobota 20. květen 2023
Použití:	podpora trávení, tlumí průjem

Jméno rostliny:	Meduňka Lékařská (Melissa Officinalis)
Stanoviště:	v Čechách jen pěstována
Místo sběru:	Hostokryje - naše zahrada
Sebral:	Adam Kubásek
Datum sběru:	sobota 20. květen 2023
Použití:	léčí nespavost, pomáhá na nervy

10. Ukázka školního herbáře sušených rostlin, Adam Kubásek, 7. A, 2023

Fenykl obecný *(Foeniculum vulgare)*

Fenykl obecný je aromatická rostlina ze široké čeledi miříkovitých, do níž patří i mrkev, kmín nebo anýz. Po celém světě je ceněn pro svou výraznou, nasládlou chuť připomínající anýz a pro své mnohostranné využití – jako zelenina, koření i jako účinná léčivá bylina. Fenykl je víceletá (v kultuře jednoletá až dvouletá) rostlina, která vytváří až jeden metr vysoké lodyhy. Kvete velkými plochými okolíky drobných žlutých květů. Plodem jsou zelenohnědé dvounažky (často nazývané jako semena). Rostlina má charakteristickou silnou vůni a chuť. Původem je ze Středomoří a Přední Asie, ale pěstuje se po celém světě. Roste na slunných a teplých stanovištích, na suchých loukách, skalnatých svazích a v blízkosti mořského pobřeží.

Účinky na zdraví

Fenykl je jednou z nejstarších a nejpoužívanějších léčivých rostlin především pro své blahodárné účinky na trávicí systém. Obsahuje silice a flavonoidy. Fenyklový čaj je pravděpodobně nejznámější přírodní prostředek proti nadýmání, křečím v břiše a kolikám, a to zejména u kojenců a malých dětí. Uvolňuje svalstvo trávicího traktu, podporuje chuť k jídlu a mírní pocit plnosti. Pomáhá také při kašli, bronchitidě a nachlazení. Uvolňuje hleny, usnadňuje vykašlávání a má mírné antiseptické účinky na dýchací cesty. Díky obsahu látek podobných hormonu estrogenu se tradičně používá k podpoře tvorby mateřského mléka, dále mírní menstruační bolesti a příznaky menopauzy. Fenyklový čaj má také mírně uklidňující účinky, pomáhá při nespavosti a nervozitě. V mnoha kulturách, například v Indii, je zvykem žvýkat semena fenyklu po jídle pro osvěžení dechu a podporu trávení.

Zajímavosti

Dužnatá, cibulovitá báze tzv. sladkého (řapíkatého) fenyklu (*Foeniculum vulgare* var. *dulce*) je oblíbenou středomořskou zeleninou. Dá se jíst syrová v salátech, pečená, dušená nebo grilovaná. Silice obsažená ve fenyklu má silné aroma, a proto se používá v aromaterapii, kosmetice a při výrobě likérů, jako je anýzovka, ouzo, pastis nebo absint. V lidové tradici je fenykl považován za přírodní repelent. Naši předkové doporučovali naplněné sáčky s plody fenyklu nosit v kapsách při cestách do přírody k odpuzení klíšťat.

Fenykl obecný je známý rovněž pod lidovými názvy chlebové koření, italský kopr, římský kopr, vlašský kopr, sladký kopr, semínka setkání.

128.
Fœniculum.

FENICVLVM
Fenchel

Jahodník obecný *(Fragaria vesca)*

Jahodník obecný je nízká, vytrvalá rostlina z čeledi růžovitých. Jeho drobné, sytě červené plody s nezaměnitelnou chutí jsou sice menší než hybridní zahradní jahody, avšak mnohem aromatičtější. Tato rostlina je ceněná pro své široké využití v lidovém léčitelství. Od dubna do června kvete drobnými bílými květy. Jako ovoce u jahodníku konzumujeme jeho souplodí nažek na šťavnatém zdužnatělém květním lůžku. Jahodník se rychle šíří pomocí nadzemních šlahounů, na kterých vyrůstají nové dceřiné rostliny, nebo i semena. Jahodník obecný je původní v mírných a subtropických oblastech severní polokoule. Roste hojně v lesích, na pasekách, mýtinách, okrajích lesů a na slunných stráních, preferuje kypré, mírně vlhké humózní půdy.

Účinky na zdraví

Léčebně se užívají nejen chutné plody, ale především listy, které obsahují třísloviny, flavonoidy, vitamín C, minerály (železo, draslík, vápník) a ovocné kyseliny. Někdy se využívá také kořen. Ideální doba pro sběr listů je v době květu, a to brzy zrána kolem sedmé hodiny (listy pěstovaných odrůd jahodníku léčebné účinky nemají). Čaj z listů jahodníku je tradičním prostředkem při průjmech, onemocněních ledvin, močových cest a žlučníku. Obsažené třísloviny mají stahující (adstringentní) účinek, který pomáhá při zánětech sliznic. Působí také mírně močopudně, čímž pomáhají vyplavovat škodliviny z těla. Nálev z listů se používá i jako „čisticí“ kúra při revmatismu, dně a artritidě, neboť pomáhá rozpouštět a vylučovat usazeniny solí kyseliny močové z kloubů. Jahody jsou vynikajícím zdrojem vitamínu C (více než citrusy), vitamínu K, manganu, draslíku a vlákniny. Obsahují silné antioxidanty, které posilují imunitu, chrání srdce, nervy i mozek a bojují proti volným radikálům v těle. Šťáva z jahod se v minulosti používala k čištění pleti, bělení pih a zjemnění pokožky.

Zajímavosti

V evropském středověkém umění a křesťanské ikonografii zaujímal jahodník významné symbolické postavení. Díky svému nízkému vzrůstu, bílým květům a červeným jahodám byl často spojován s atributy nevinnosti, duchovní čistoty a představou rajské zahrady. Listy jahodníku se dají fermentovat stejně jako čajovník. Nechají se přibližně 12 až 24 hodin zavadnout, poté se pomačkají tak, aby se narušila struktura listů. Utěrka se navlhčí rozprašovačem a na chvilku se zabalí, aby vlhkost plátna byla rovnoměrná. Listy se na ni rozprostřou, utěrka se zabalí do ruličky a uloží na teplejší místo se stálou teplotou. Fermentace probíhá 2 až 3 dny, přičemž je nutné kontrolovat vlhkost a možnou plíseň. Listy během fermentace změní barvu do tmavě stříbrné. Po ukončení procesu se listy nařežou a dají prudce dosušit. Fermentací se zvýrazní chuť i vůně čaje.

Jahodník obecný je známý také pod lidovými názvy alpské jahody, jahodník lesní, ptáčnice, zemnice, zemské jahody.

FRAGARIA

Blitum rubrum.

Otisky přírody v čase

Jana Jírovcová – Lucie Kubásková

Nejstarší písemné doklady o léčivých rostlinách pocházejí z období mezi prvním a druhým tisíciletím před naším letopočtem, a to z oblastí Mezopotámie, Indie, Egypta a Číny. Významné spisy zaměřené na léčbu lidského organismu vznikaly rovněž v antickém Řecku a Římě. Až do druhé poloviny 19. století byly rostliny hlavním zdrojem léčivých prostředků. Teprve s rozvojem moderní chemie došlo k významnému posunu ve výrobě léků.

Na vývoj evropské medicíny a botaniky měl ve starověkém Řecku a Římě značný vliv Hippokrates (asi 460–377 př. n. l.), který stál u zrodu lékařství jako vědecké disciplíny.[36] Díky svému racionálnímu přístupu vnímal léčbu jako proces nezávislý na nadpřirozených silách a snažil se ji oddělovat od náboženství. Věřil, že lidské tělo je tvořeno tzv. čtyřmi šťávami (krev – *sanquis*, žlutá žluč – *cholé*, černá žluč – *melancholé* a hlen – *flegma*), které musejí být navzájem v rovnováze, aby si organismus uchovával zdraví.[37] Hippokrates zároveň popsal celkem 324 léčivých rostlin.[38] Dodnes je známá tzv. Hippokratova přísaha, která sloužila jako etický kodex pro tehdejší lékaře. V pozměněné podobě ji zdravotníci skládají dodnes jako symbolický slib jednat vždy v nejlepším zájmu pacienta: „*Nemocné budu léčit podle svého vědění a svých znalostí k jejich užitku a prospěchu… Nikomu nepodám, i kdybych byl o to žádán, smrtící lék a ani mu neudělím takovou radu. Právě tak nedám ženě lék, aby potratila. Do všech domů, do kterých vstoupím, chci vejít jenom ku prospěchu a abych léčil nemocné… Co uvidím a uslyším při léčení nebo se dozvím mimo léčení, o tom pomlčím a budu to považovat za tajemství, jestliže by to nemělo být veřejně známo.*“[39] Další významnou postavou řeckého starověku byl Theofrastos (371–287 př. n. l.). Ve spise *Historia plantarum* rozdělil rostlinnou říši na stromy, křoviny a byliny. Zároveň se zabýval popisem rostlin a jejich léčebným využitím, čímž položil základy botanického zkoumání.[40] Na Hippokratovo učení navázal v 2. století Galénos (129–216), řecký lékař působící v Římě. Napsal přes 400 spisů, ve kterých použil již novější poznatky té doby a také vlastní anatomické a fyziologické znalosti. Získal je zejména při pitvách zvířat.[41]

36 Botanika jako samostatný obor vznikla mnohem později v období renesance, do této doby byla součástí medicíny. Ojediněle však nalezneme také filozofické spisy o rostlinách, které se věnují jejich morfologii, fyziologii či rozmnožování, například pseudoaristotelovský spis *De plantis*, Theofrastovy spisy nebo dílo Alberta Velikého. V renesanci jejich počet značně narůstal.

37 PORTER, Roy, Dějiny medicíny, Praha 2013, s. 76–77.

38 ČERNÝ-NIGER, J., Knieha lékarská, c. d., s. 9.

39 NIKLÍČEK, Ladislav – ŠTEIN, Karel, Dějiny medicíny v datech a faktech, Praha 1985, s. 22.

40 PORTER, R., c. d., s. 101.

41 NIKLÍČEK, L. – ŠTEIN, K., Dějiny medicíny, c. d., s. 26.

1. Hippokratova přísaha napsaná ve tvaru kříže v byzantském rukopise z 12. století

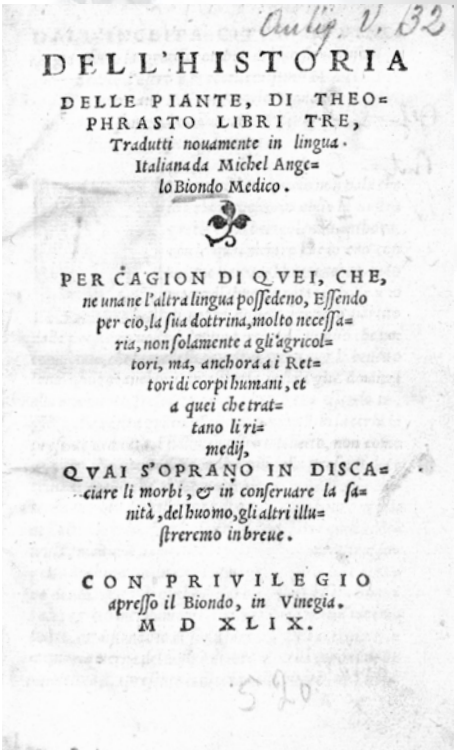

DELL'HISTORIA
DELLE PIANTE, DI THEO=
PHRASTO LIBRI TRE,
Tradutti nouamente in lingua
Italiana da Michel Ange=
lo Biondo Medico.

PER CAGION DI QVEI, CHE,
ne una ne l'altra lingua possedeno, Essendo
per cio, la sua dottrina, molto necessa=
ria, non solamente a gli agricol=
tori, ma, anchora a i Ret=
tori di corpi humani, et
a quei che trat=
tano li ri=
medij,
QVAI S'OPRANO IN DISCA=
ciare li morbi, & in conseruare la sa=
nità, del huomo, gli altri illu=
streremo in breue.

CON PRIVILEGIO
appresso il Biondo, in Vinegia.
M D XLIX.

2. Přepis knihy *Historia plantarum* od Theofrasta (371–287 př. n. l.) z 16. století

Po zániku Západořímské říše se v částech západní Evropy sice oslabila městská kultura, mnohá klášterní a místní centra si však vzdělanost udržela. Současně zůstaly významnými kulturními a intelektuálními oblastmi také Byzantská říše a později arabský svět, kde na starověké autory navázali zejména arabští lékaři. Mezi nejvýznamnější patřil na přelomu 10. a 11. století Avicenna, plným jménem Abú Alí al-Husajn ibn Abdalláh ibn Síná (980–1037). Jeho pětisvazková lékařská encyklopedie *Canon medicinae* (Kánon lékařství), čerpající z Hippokrata, Galéna i Dioscorida, se stala určující pro medicínu na několik staletí nejen v islámském světě, ale také v evropském křesťanství. Středověká Evropa tak víceméně přežívala na dědictví starověku.[42] Z osobností vrcholného středověku, které se zaměřily na využívání rostlin, pak proslula benediktinka Hildegarda z Bingenu (1098–1179), autorka vizionářských a přírodovědných spisů. Účinky rostlin popsala v díle zvaném *Physica*. Mezi další historické postavy, které se zabývaly sběrem, účinky a sumarizací rostlin, se ve 13. století zařadil Albert Veliký (1193 nebo 1206/1207–1280) se svým sedmisvazkovým dílem *De vegetabilibus*.[43]

42 PORTER, R., c. d., s. 102.

43 DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, V zahradách i herbářích. Rostliny ve středověku, Dějiny a současnost, 2023, 7, XLV, s. 11.

3. Albert Veliký (1193 nebo 1206/1207–1280)

4. Arabský přepis díla *Canon medicinae* (Kánon lékařství) z 16. století

Ve středověku sehrála zásadní roli v dějinách evropské medicíny a botaniky rovněž církev, neboť výrazně ovlivňovala nejen samotný přístup k léčbě, ale i systém vzdělávání lékařů. Během raného středověku se centry vzdělanosti stávají kláštery, jako nositelé nejen duchovní, ale také vědecké tradice. Právě zde se uchovávaly antické lékařské texty, rozvíjela znalost léčivých rostlin a praktikovala péče o nemocné. Kláštery tak představovaly klíčové instituce katolické církve, v nichž se formovala středověká medicína. Mezi prostým obyvatelstvem ovšem nadále přežívaly praktiky magického lidového léčitelství. Z tohoto období pochází například dílo vydané v německém Augsburgu v roce 1485 dle rukopisné předlohy katolického teologa Konráda z Megenberku (1309–1374). *Buch der Natur* (Kniha o přírodě) bylo rozsáhlé německy psané dílo, které se dočkalo reprintu ještě v 16. století a zahrnovalo jak kapitoly věnující se botanice, tak i zoologii, astronomii a geologii.[44]

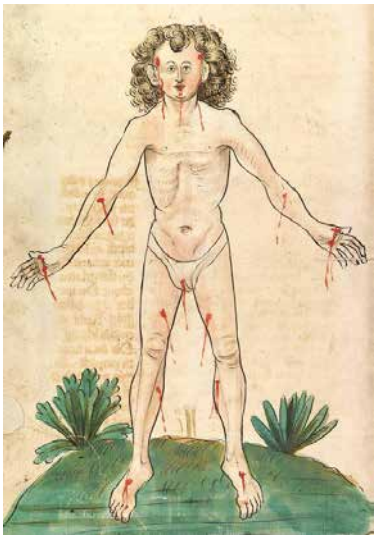

5. Ilustrace z knihy *Buch der Natur* (Kniha o přírodě) od Konráda z Megenberku, vydání z 15. století

44 HOSKOVEC, Ladislav, Konrád z Megenberku, 2010, dostupné online: <https://botany.cz/cs/konrad-z-megenberku> [09. 10. 2025].

Nová éra herbářů nastala s příchodem renesance. Na přelomu 15. a 16. století docházelo ve společnosti k zásadním změnám, jež iniciovaly zejména zámořské objevy. Do Evropy se dostávaly nové rostliny, rozšiřoval se obchod mezi novými kontinenty a Evropou. Díky stávajícím a nově vznikajícím univerzitám docházelo k rozvoji přírodních věd. Vynález knihtisku usnadnil šíření získaných znalostí mezi širší okruh obyvatel a společnost začala na svět nahlížet jiným úhlem pohledu. Botanici či lékaři se již neinspirovali pouze starověkými spisy Galénovými a Dioscoridovými, ale začali sami pozorovat přírodu a rostliny v ní. Zaměřovali se především na určování rostlin a jejich morfologické či jiné znaky.[45] Zároveň s těmito změnami vznikaly nové herbáře, ať již ručně psané, či tištěné, často však doplněné o ilustrace. Od 16. století se objevil také zcela nový typ herbářů se sušenými rostlinami na volných listech nebo svázaných do knižního souboru.

Za výborného německého botanika je považován Otto Brunfels (1488–1534). Jeho tištěný herbář *Herbarum vivae eicones* nepřinesl sice mnoho nových poznatků, vynikal však svými ilustracemi.[46] V podobném duchu následně vznikaly i další tištěné herbáře. Uveďme například *De historia stirpium commentarii insignes* od Leonharta Fuchse (1501–1566), německého lékaře a botanika, který popsal téměř 500 rostlin včetně původních druhů z Ameriky. V angličtině psal William Turner (1508–1568), otec anglické botaniky a přírodovědec. Jeho kniha *The New Herbal* byla jedním z prvních anglicky psaných herbářů ve Velké Británii.[47] Výčet dalších botaniků a jejich herbářů by mohl pokračovat ještě dlouho, my se však zaměříme na oblast, která měla zásadní význam pro naše území.

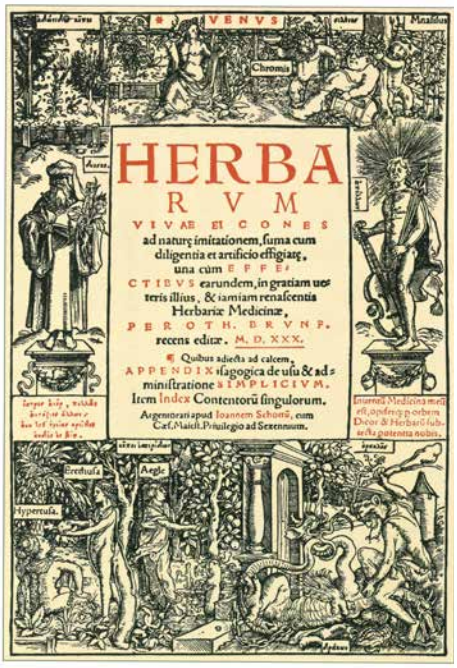

6. Frontispis *Herbarum vivae eicones* (Štrasburk, 1530) od Otto Brunfelse (asi 1488–1534) zobrazuje podobizny Dioscorida a Apollona, pastýře Chromise a Mansyllose společně s bohem lesa Silénem a bohyní lásky Venuší. Dále zachycuje mýtus o Hesperidkách. Autorem řezby je Hans Weiditz

45 ČERNÝ-NIGER, J., Knieha lékarská, c. d., s. 10.

46 Více v kapitole Rozmanitý svět herbářů.

47 William Turner – English botanist [online]. Encyclopaedia Britannica, dostupné online: <https://www.britannica.com/biography/William-Turner-English-botanist> [10. 10. 2025].

Celoevropského věhlasu dosáhlo dílo Pietra Andrey Mattioliho (1500–1577 nebo 1578),[48] které se dočkalo překladu do mnoha evropských jazyků. Do češtiny jej v roce 1562 přeložil Tadeáš Hájek z Hájku (1525–1600) pod názvem *Herbář jinak bylinář, velmi užitečný…* a vyšel u pražského tiskaře Jiřího Melantricha z Aventina (1511–1580).[49]

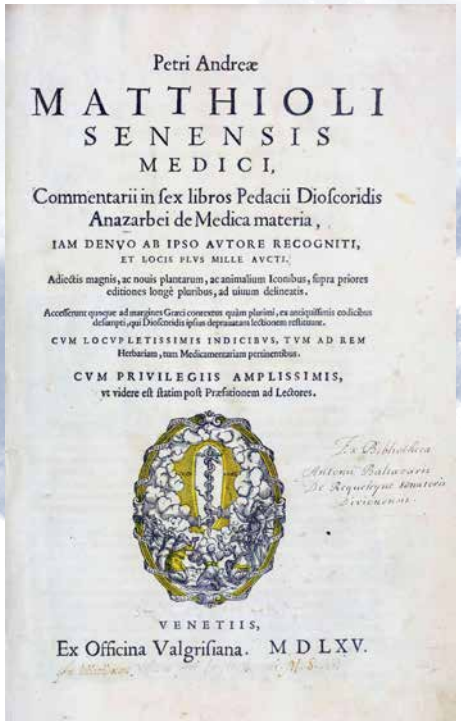
Petri Andreæ
MATTHIOLI
SENENSIS
MEDICI,
Commentarii in ſex libros Pedacii Dioſcoridis Anazarbei de Medica materia,
IAM DENVO AB IPSO AVTORE RECOGNITI, ET LOCIS PLVS MILLE AVCTI.
Adiectis magnis, ac nouis plantarum, ac animalium Iconibus, ſupra priores editiones longè pluribus, ad uiuum delineatis.
Accesserunt quoque ad margines Græci contextus quàm plurimi, ex antiquiſſimis codicibus deſumpti, qui Dioſcoridis ipſius depravatam lectionem reſtituunt.
CVM LOCVPLETISSIMIS INDICIBVS, TVM AD REM Herbariam, tum Medicamentariam pertinentibus.
CVM PRIVILEGIIS AMPLISSIMIS, vt videre eſt ſtatim poſt Præfationem ad Lectores.
VENETIIS,
Ex Officina Valgriſiana. M D LXV.

7. Titulní strana latinského vydání Mattioliho herbáře z roku 1565

Již v průběhu 15. století se tvořily na území českých zemí také herbáře psané latinsky (např. *Herbarius* Křišťana z Prachatic z roku 1416).[50] V roce 1517 pak vyšel v Norimberku česky psaný herbář litomyšlského lékaře a člena jednoty bratrské Jana Černého (cca 1456–1530) pod názvem *Knieha lékarská, kteráž slove herbář aneb zelinář*. Toto dílo bylo určeno zejména chudším vrstvám obyvatelstva, které často trpěly nedostatkem lékařské péče a byly odkázány převážně na domácí léčbu. Jednotlivé léčebné postupy proto autor přizpůsoboval tak, aby si je mohli připravit i ti nejchudší.[51] Mezi významná díla 16. století bezesporu u nás patří ne tak populární, jako spíše vědecky koncipovaná latinsky psaná kniha *Methodi herbariae libri tres* od Adama Zalužanského ze Zalužan (cca 1555–1613), vydaná v Praze roku 1592. Autor v ní oddělil botaniku od medicíny a pokusil se o systematickou klasifikaci rostlin na základě jejich přirozených znaků, nikoli pouze podle praktického využití. Znalost léčivých rostlin měla totiž až do 16. století hlavní význam pouze ve spojení s medicínou. Dílo tak představuje průkopnický krok směrem k moderní botanice. Zalužanský zde prosazuje botaniku jako samostatnou vědní disciplínu, nezávislou na lékařství, a jako jeden z prvních evropských autorů se zabývá i pohlavními rozdíly u rostlin. Jeho přístup předznamenal pozdější vývoj vědecké taxonomie a ovlivnil evropské přírodovědné myšlení.[52]

48 Více v kapitole Mattioliho herbář.

49 ČERMÁKOVÁ, Lucie, Pietro Andrea Mattioli, Tadeáš Hájek z Hájku a vědění o rostlinách v 16. století (diplomová práce), Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2009, s. 22, dostupné online: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/23246> [23. 02. 2026].

50 Tomuto herbáři se blíže věnuje publikace STEHLÍKOVÁ, D., Od andělíky, c. d.

51 ČERNÝ-NIGER, J., Knieha lékarská, c. d., s. 15.

52 ČERMÁKOVÁ, Lucie – JANKO, Jan, Od medicíny k botanice: milník Zalužanský, Dějiny věd a techniky, 2015, č. 48, 1, 2015, s. 6–24.

8. *Knieha lékarská, kteráž slove herbář aneb zelinář* od Jana Černého

V průběhu 16. až 18. století docházelo v souvislosti s dynamickým rozvojem přírodních věd k intenzivní tvorbě herbářů po celé Evropě. Tyto sbírky, ať už tištěné, nebo ve formě sušených rostlin, představovaly klíčový nástroj pro systematické studium a klasifikaci rostlinných druhů. Z hlediska nejstarších dokladů těchto herbářů sušených rostlin na území České republiky je zásadním milníkem znovuobjevení Broumovského herbáře z roku 1595. Z klášterního prostředí pochází i herbář německého lékaře Dominica de Sanzey. Byl vytvořen v roce 1671 v italské Padově a dnes je uložený v knihovně kanonie premonstrátů v Teplé.[53] Z 18. století jsou původem tři herbáře z prostředí řádu milosrdných bratří, který působil nejprve ve Valticích, později rovněž v Praze, Brně a několika dalších městech. Nejstarším herbářem vlastněným tímto řádem je dvousvazkový Ramschisselův herbář (*Herbarium vivum*). Známější je již dříve zmíněný stejnojmenný třísvazkový herbář od Norberta Boccia (1731–1806) a posledním a zároveň nejmladším herbářem řádu je tzv. Fekéteho herbář, vytvořený na objednávku provinciála Magnobona Grünese (1771–1844). Všechny tyto herbáře milosrdných bratří se dnes nacházejí v brněnském sídle řádu.[54]

53 SKRUŽNÁ, J. – POKORNÁ, A. – DOBALOVÁ, S. – STRNADOVÁ, L., Nejstarší herbář, c. d., s. 70–98.

54 SURÁ, D. – ŠTORKOVÁ, T. – NEUGEBAUEROVÁ, J. – JEZDINSKÝ, A., Herbářové sbírky, c. d., s. 69–83.

9. *Herbarium vivum* od Joachima Ramschissela z 18. století

S rozvojem botaniky jako vědecké disciplíny se tištěné herbáře staly běžně dostupnými a rozšířily se mezi širší veřejnost, ne jen mezi církevní či učené kruhy. Herbáře se stávaly v průběhu 18. až 19. století symbolem vzdělanosti a prestiže a projevovala o ně zájem i evropská šlechta. Výraznou osobností, která přispěla k rozvoji botaniky u nás, byl mimo jiné i Kašpar hrabě ze Šternberka (1761–1838), jeden z nejvýznamnějších českých přírodovědců 19. století. Ten v letech 1810 až 1831 vydal ve třech částech dílo *Revisio saxifragarum iconibus illustrata*, spis zaměřený na rod *Saxifraga* (lomikameny).[55] Šternberk zde uplatnil své hluboké znalosti z botaniky, geologie i paleobotaniky. Jeho další dílo, věnované historii botaniky v Čechách, přeložil do českého jazyka v roce 1819 český básník a farář Antonín Jaroslav Puchmajer (1769–1820) pod názvem *Pojednání o bylinářství v Čechách*.[56] Šternberk v průběhu života nashromáždil rozsáhlé sbírky herbářových položek, které se staly základem sbírek Národního muzea, jehož byl Šternberk spoluzakladatelem.[57]

55 VOIT, Petr, Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století, Praha 2006, s. 350.

56 MAJER, Jiří, Kašpar Šternberk, Praha 1997, s. 69.

57 TÝŽ, c. d., s. 78–94.

10. Kašpar hrabě ze Šternberka (1761–1838)

11. Fosilie přesličky z knihy Kašpara hraběte ze Šternberka

Tvorba herbářů na území českých zemí v 18. a 19. století byla mimořádně rozmanitá a odrážela nejen tehdejší pokrok ve vědě, ale i kulturní atmosféru a sběratelské zájmy společnosti. Raně novověké encyklopedické herbáře, jež se snaží obsáhnout většinu známých rostlin, pomalu nahrazují specializovaná díla zaměřená například na konkrétní čeledi nebo konkrétní oblasti (to je dáno také neustále narůstajícím počtem druhů, které už nelze jednoduše všechny obsáhnout). Herbáře sušených rostlin se zároveň staly významným nástrojem botanického výzkumu a našly své uplatnění jak na univerzitách, tak v muzeích či soukromých sbírkách sběratelů. Herbáře tedy plnily nejen vědeckou funkci, ale představovaly i kulturní fenomén. Sbírání rostlin se stalo oblíbenou činností mezi učenci, pedagogy i laiky, kteří v této aktivitě nacházeli spojení přírody, vzdělání a estetiky a používali herbáře i jako praktické příručky pro léčení.

Kakost krvavý (*Geranium sanguineum*)

Kakost krvavý je půvabná a odolná vytrvalá rostlina z čeledi kakostovitých, ceněná pro své výrazné purpurové květy a pěstitelskou nenáročnost, díky čemuž je oblíbenou okrasnou trvalkou. Vyznačuje se hluboce dlanitě dělenými listy, které se na podzim nádherně zbarvují do sytě červených až karmínových odstínů. Od května do července kvete kakost krvavý nápadnými, sytě purpurově růžovými až červenofialovými květy. Rostlina je původem z Evropy a oblastí mírného podnebného pásu Asie. Roste na slunných až polostinných stanovištích, na suchých loukách, skalnatých svazích, okrajích lesů a ve světlých doubravách, často na vápenitých půdách. Je velmi odolný vůči suchu a mrazu.

Účinky na zdraví

Léčivé účinky kakostu krvavého jsou dány vysokým obsahem bioaktivních látek, především tříslovin (taninů), flavonoidů a hořčin. Tyto látky mu propůjčují silné adstringentní (stahující) a protizánětlivé vlastnosti. Pro léčebné účely se sbírá kvetoucí nať (červen–červenec) a na podzim oddenek. V tradičním lidovém léčitelství byl kakost krvavý jednou z nejúčinnějších bylin k zastavení vnějšího i vnitřního krvácení. Používal se zevně ve formě obkladů nebo koupelí na špatně se hojící rány, krvácení z nosu, dásní nebo při hemoroidech. Vnitřně se odvar z oddenku nebo nati užíval při průjmech, žaludečních a střevních katarech, Crohnově chorobě nebo žaludečních vředech, kdy pomáhal zklidnit podrážděné sliznice a mírnit zánět. Díky svým protizánětlivým účinkům se silný odvar využívá jako kloktadlo při zánětech dásní, aftách nebo bolestech v krku. Tradičně se kakost krvavý pro své mírné močopudné účinky a schopnost mírnit záněty doporučoval i při problémech s močovými cestami a ledvinovými kameny. Moderní výzkum potvrzuje protizánětlivé a antioxidační schopnosti extraktů z kakostu krvavého, které mohou pomoci tělu v boji proti virovým infekcím a chronickým zánětům. Tradičně se používá k úlevě při silné menstruaci a ke zmírnění menstruačních poruch.

Zajímavosti

Rodové jméno *Geranium* pochází z řeckého *geranos* (jeřáb), protože plod rostliny připomíná zobák jeřába. Druhové jméno *sanguineum* (krvavý) odkazuje na sytě červenou barvu květů a podzimní zbarvení listů. Kakost krvavý je velmi oblíbenou a nenáročnou okrasnou rostlinou do skalek, trvalkových záhonů a suchých zídek. Díky plazivému oddenku a schopnosti vytvářet husté trsy je kakost krvavý výbornou půdopokryvnou rostlinou, která potlačuje plevel a je velmi odolná vůči suchu a slunci.

Je známý také pod lidovými názvy čapí nos, čapí nůsek, čapí zobák, čapina, hrabice, kopytník, milost boží, moška, pakost, potoční koření, střapačka, střapatka, zoban či bodec.

Cyanus flore rubro.
Cyanus flore purpureo.
Geranium sanguinarium m.
Geranium sanguinarium m.

Mák setý *(Papaver somniferum)*

Mák setý je starobylá kulturní rostlina z čeledi makovitých, která lidstvo provází již tisíce let a je ceněná nejen pro jedlá semena s vysokou nutriční hodnotou, ale i pro psychoaktivní a léčivé látky obsažené v nezralých makovicích. Původně pochází z východního Středomoří a Přední Asie, kde byla pěstována již v neolitu. V České republice má pěstování máku hluboce zakořeněnou kulinářskou tradici a český modrý mák je považován za vysoce kvalitní potravinu.

Účinky na zdraví

Potravinářský mák (zralá semena) je pokládán za jednu z nejzdravějších potravin a jeho konzumace má blahodárný vliv na zdraví. Potravinářský mák obsahuje až 50 % tuků (zdravé nenasycené mastné kyseliny, omega-3 a omega-6), asi 20 % bílkovin a vysoký podíl vápníku (nejbohatší rostlinný zdroj), železa, hořčíku, zinku, vlákniny a vitamínů skupiny B. Je vynikající pro zdraví kostí, nervového systému a srdce. Nezralé makovice obsahují mléčnou šťávu (latex), která se po zaschnutí označuje jako opium. Opium obsahuje silné alkaloidy, jako je morfin (silné analgetikum) a kodein (tlumí kašel), jež se využívají ve farmacii. Tyto látky se získávají také z makoviny (usušené lodyhy a makovice; odpad při pěstování potravinářského máku). Tradičně se odvar z makovic v lidovém léčitelství používal jako mírné sedativum při nespavosti a nervozitě.

Zajímavosti

Česká republika je světovou velmocí v pěstování potravinářského máku s nízkým obsahem alkaloidů, který je vysoce ceněný pro pekařské a cukrářské účely (např. modrý mák). V mnoha zemích (např. Saúdská Arábie, Singapur, Spojené arabské emiráty) je pěstování máku setého přísně zakázáno, a dokonce i dovoz potravinářského máku je trestný. V antické mytologii byl mák kvůli svým narkotickým účinkům a schopnosti tišit bolest spojován s bohy spánku (Hypnos), snění (Morpheus) a smrti (Thanatos). V našich končinách je mák setý oblíbenou a zdravou součástí jídelníčku, ale ve světě je vnímán jako zdroj silně návykové drogy.

Mák setý je známý rovněž pod lidovými názvy Afroditiny slzy (latex kapající z makovic), klapáč, klapačka, klepáč (suchá chřestící makovice), mák snodárný, rostlina radosti či uspávadlo.

PAPVER ERRATICVM PAPAVER

59.

Rozmanitý svět herbářů

Jana Jírovcová – Lucie Kubásková

V období před vynálezem knihtisku (polovina 15. století) měly knihy rukopisnou podobu a byly uchovávány ve formě vázaných kodexů, svitků či volných listů. Tyto „bylináře“ či „zelináře“ nebyly jen vědeckými spisy, ale rovněž uměleckými díly, jež byla ručně opisována a zdobena barvitými miniaturami.

1. Iluminovaný rukopis z 15. století, přepis díla *Naturalis historia* od Plinia Staršího (23–79 n. l.)

Většina středověkých a raně novověkých herbářů vycházela ze dvou antických předloh z 1. století n. l. Po více než 1 500 let byla jejich neochvějným základem díla: *Naturalis historia* Plinia Staršího a zejména spis *De materia medica* Pedania Dioscorida.[58] Ten ve svém pětidílném díle popisuje kolem 600 rostlin a přibližně 1 000 léčivých přípravků, které se z nich vyrábějí. Na stránkách iluminovaného manuskriptu jsou rostliny i živočichové vyvedeni na listech pergamenu formou překrásných a barvitých miniatur. Autor ilustrací rostliny vystihl s neobyčejnou bohatostí a důrazem na detail.[59] Až v období renesance tuto knihu nahradily revidované herbáře.

2. Iluminace z rukopisu *Vienna Dioscorides* z počátku 6. století

3. Arabská miniatura z díla *De materia medica*, které vzniklo v Bagdádě v roce 1224 a zachycuje proces výroby léčebného přípravku z rostlinného extraktu

58 Srov. kapitola Zahrady léčivých rostlin.

59 ACCORSI, A. – BRILLANTE, G. – PERCIVALDI, E. (edd.), Umění starých herbářů, c. d., s. 14.

Tištěné herbáře zprvu navazovaly na tradici svých rukopisných předchůdců, v nichž byly jednotlivé rostliny popsány a doprovázely je možnosti jejich využití, včetně receptů. Do nástupu barevné litografie nebyly výjimkou herbáře s ručně kolorovanými dřevořezy a mědirytinami, okrajově se experimentovalo i s přírodninovým tiskem, kdy tiskovou formu tvořila přímo vylisovaná rostlina.[60]

4. Tiskařský štoček s rostlinnou tematikou a jeho otisk z Muzea Jindřichohradecka

První tištěný herbář na evropském kontinentě vyšel roku 1475 v Augsburgu. Jednalo se o tištěnou verzi přírodovědného spisu *Buch der Natur* (1349) Konráda z Megenberku (1309–1374). K nejvýznamnějším raným tiskům z doby před rokem 1500 patří tři herbáře vydané v Mohuči. Dva z nich pocházejí z dílny tiskaře Petera Schöffera (1420–1502): *Herbarius* (1484), na nějž bezprostředně navázala rozšířená a aktualizovaná německá verze *Herbarius zu Teutsch* (1485). Jedná se o kompilaci řeckých a arabských rukopisů, na níž se pravděpodobně podílel německý lékař a botanik Johann Wonnecke von Kaub (kolem 1430–1503/4). Třetím je obsáhlý *Hortus sanitatis*, který v roce 1491 vydal Jakob Meydenbach (činný 1491–1495).[61]

5. Ilustrace z knihy *Buch der Natur* (Kniha o přírodě) od Konráda z Megenberku, vydání z 15. století

60 Přírodninový tisk (něm. Naturselbstdruck) je druh tisku z výšky, v němž tiskovou formu tvoří plošná přírodnina s výraznou strukturou (list stromu, vylisovaný květ, kůra apod.). Srov. Přispěvatelé Encyklopedie knihy, *Přírodninový tisk*, c2018, <dostupné online: <https://encyklopedieknihy.cz/index.php?title=P%C5%99%C3%ADrodninov%C3%BD_tisk&oldid=14848> [23. 02. 2026].

61 Informace z výstavy Lékařská literatura v zámeckých knihovnách, výstup z NAKI III „Kořeny a plody evropské vědy“ (DH23P03OVV058), Národní památkový ústav 2024.

Zcela originální herbář vytvořil Otto Brunfels (asi 1488–1534), který zveřejnil výsledky vlastního empirického pozorování. Sepsal dvoudílné *Herbarum vivae eicones* (Živé rostlinné obrazy, 1530, 1536) a *Contrafayt Kräuterbuch* (1532–1537), v nichž se zaměřil na flóru střední Evropy, zejména německých zemí. Jde o první knihu vůbec, kde rostliny nevypadají jako kopie antických kreseb, ale jako živoucí součást přírody.[62] Mimořádné technické a umělecké dovednosti projevil Hans Weiditz (1495–1537), který se při výrobě řezeb inspiroval skutečnými rostlinami a realisticky je zachytil i se všemi jejich nedokonalostmi včetně povadlých listů nebo listů napadených parazity.[63] K dalším významným tištěným herbářům náleží *Kreutterbuch* německého lékaře Hieronyma Bocka (1498–1554),[64] vydaný roku 1539 ve Štrasburku. Obsahuje popis přibližně 700 rostlinných druhů (bylin, keřů i stromů), doplněný o jejich názvosloví, morfologické charakteristiky a způsoby léčebného využití. Druhé vydání (1546) bylo již opatřeno 165 tisky rytce Davida Kandela (1520–1592). Při dalších vydáních se počet ilustrací ještě zvýšil. Na několika stranách jsou dokonce rostliny zasazeny do živých žánrových výjevů s lidmi nebo zvířaty. Samotná kniha se dočkala četných reedicí až do 17. století.

6. Ručně kolorovaná řezba leknínu bílého v díle Otto Brunfelse (asi 1488–1534) *Herbarum vivae eicones*

7. Vlaštovičník v díle Otto Brunfelse (asi 1488–1534) *Herbarum vivae eicones*

62 Viz např. ČERMÁKOVÁ, Lucie – ČERNÁ, Jana, Naked in the Old and the New World: Differences and Analogies in Descriptions of European and American herbae nudae in the Sixteenth Century, Journal of the History of Biology, 2018, 51, č. 1, s. 69–106.

63 ACCORSI, A. – BRILLANTE, G. – PERCIVALDI, E. (edd.), Umění starých herbářů, c. d., s. 20.

64 Společně s Leonardem Fuchsem a Ottou Brunfelsem je označován za jednoho z německých „otců botaniky". Znám je rovněž pod latinským jménem Tragus nebo pod pseudonymem Hieronymus Herbarius. Jeho herbář vyšel německy roku 1539. Během 16. století následovalo dalších 13 německých vydání a jedno vydání latinské z roku 1552, určené pro vědeckou komunitu. Svým dílem na trhu postupně nahradil herbáře svých současníků, tedy Brunfelse a Fuchse. Srov. NISSEN, Claus, Die botanische Buchillustration: ihre Geschichte und Bibliographie, Stuttgart 1951–1966, <dostupné online: https://botany.cz/cs/brunfels/> [23. 02. 2026].

Kreüterbuch. XCV

Zamie Violaten.

Violaten allerley.

Von dem Nammen.

Linius spricht / das die Violblüm / nach der Rosen vnd Lilgen / etwan vor zeyten bey den Römeren die gröste eere vnnd preyß habe gehebt vor allen blümlin / vnnd sey darumb im Arychischen ge-nant, das zů der zeyt also Jupiter (nach poëtischer deütung) die jungkfraw Io / in ein kü verwändelt / ds erdterich auß erder mbd dise blümlin zům ersten dar lassen wächsen / er zů einer spaß. Deßhalb auch in latin Viola / quasi Oitula genant.

Geschlecht vnd art.

Violaten werden vff fyererley erzelet vom Dioscor. als braune / gelbe / weiß / vnd hymmelfarb. Die braunen sind die gemeynen Violaten / die Gelben Gelb Violaten genant. Die andern sind so wir Negelblümen nennen / Caryophylli zů latin.

Gestalt der braunen / oder purpur Violacen.

Die braun Violat hat ein blatt dem Ephew gleich / doch minder / zärter / schwärzer / vff der wurtzel gond kleine strelin / an welchen wächsen die blümlin. reüche wol / wie daß yederman wol bewüßt. Sie kraut hat kanen stengel wie andere kreüter / hat auch kein öst / bleibet grün winter vnnd summer wo man es wyß zůhalten / zů aller zeyt dienstlich der artzeney.

8. Dřevoryt violky vonné (*Viola odorata*) s podrobným popisem z *Herbarum vivae eicones* německého botanika Otto Brunfelse (asi 1488–1534)

9. Žánrový výjev zachycující taneční rej kolem lípy v díle Hieronyma Bocka (1498–1554), *Kreutterbuch*, Štrasburk 1539

Ke stěžejnímu botanickému pojednání patří také *De historia stirpium commentarii insignes* (Významné poznámky k historii rostlin), které vyšlo v roce 1542 latinsky v Basileji.[65] Autorem byl vzdělanec a polygraf Leonhart Fuchs (1501–1566). Toto dílo představuje systematický soupis 497 rostlin, doplněný o více než 500 vysoce kvalitních dřevorytových ilustrací, z nichž se přes 100 druhů (například kukuřice nebo tabák) promítlo do botanické publikace vůbec poprvé, neboť se jednalo o exotické plodiny, které do Evropy dorazily z amerického kontinentu. Velkolepé dílo doprovází 512 ilustrací, jež na základě vlastního pozorování nakreslil Albrecht Meyer (aktivní kolem 1542), štočky na dřevoryty vyrobil Heinrich Füllmaurer (1497–1548) a tisk zhotovil Veit Rudolph Speckle (1505–1550).[66]

65 Herbář byl původně vydán v latině a řečtině, avšak již následujícího roku vyšel německý překlad (*New Kreüterbuch*, Basilej, 1543). Dílo se těšilo mimořádnému ohlasu a během Fuchsova života vyšlo celkem 39krát v různých evropských jazycích (angličtině, holandštině, francouzštině, němčině, latině a španělštině).

66 ACCORSI, A. – BRILLANTE, G. – PERCIVALDI, E. (edd.), c. d., s. 36.

10. Titulní stránka německého vydání *New Kreüterbuch* (Nový herbář) Leonharta Fuchse (1501–1566) z roku 1543

11. Růže stálezelená v různých stadiích květu v ideální kráse v díle Leonharta Fuchse (1501–1566)

Během 16. a 17. století se díky zámořským objevům a cestování herbáře definitivně emancipovaly jako svébytný projev vědecké botaniky. Ilustrace v tištěných herbářích měly zpočátku formu černobílých či kolorovaných dřevořezů, později se využívala technika mědirytu. Rostliny se čím dál více začaly podobat živým rostlinám. Naprosté dokonalosti dosáhly sbírky kreseb či malby rostlin,[67] které do nejmenších detailů a velmi často s invencí a uměleckou licencí ilustrátorů a malířů zobrazovaly nejrůznější rostliny ze všech možných úhlů a pohledů. Nezřídka tyto kresby patřily k uměleckým dílům.

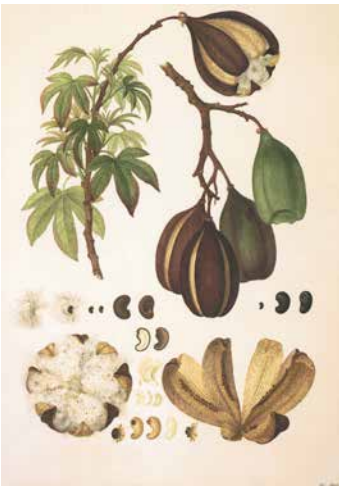

12. Ferdinand Bauer (1760–1826) zobrazil tropický strom vlnovec pětimužný jako součást sbírky vytvořené během expedice v Austrálii, vedené britským objevitelem Matthewem Flindersem

13. Akvarel Franze Bauera (1758–1840) z knihy *British Orchids* (1792–1817)

67 Často také nazývané jako malované herbáře (*hortus pictus*).

K význačným ilustrátorům na našem území patřili rodáci z Valtic Josef (1756–1831), Franz (1758–1840) a Ferdinand (1760–1826) Bauerové. Navzdory předčasné ztrátě otce a počátkům ve valtickém konventu pod vedením N. Boccia[68] se jejich talent plně rozvinul až během studií u Nikolause Josepha von Jacquin ve Vídni. Zde si osvojili precizní práci s mikroskopem, díky čemuž dosahovali v kresbách neuvěřitelné přesnosti. Franzovi tato dovednost v Anglii později vynesla přezdívku „Pan mikroskop". Ilustrace pro soubor dnes známý jako *Codex Liechtenstein* zachycují rostliny s vědeckým realismem včetně přírodních nedokonalostí, přičemž každá z tabulí vyžadovala zhruba týden intenzivní práce. Cesty bratrů se později rozdělily: Josef se stal ředitelem knížecích galerií ve Vídni, Ferdinand podnikal expedice do Austrálie (autor slavné *Flora Graeca*) a Franz získal post botanického malíře britského krále Jiřího III. v zahradách v Kew, kde vytvořil proslulou sbírku *Illustrations of Orchidaceous Plants*.[69]

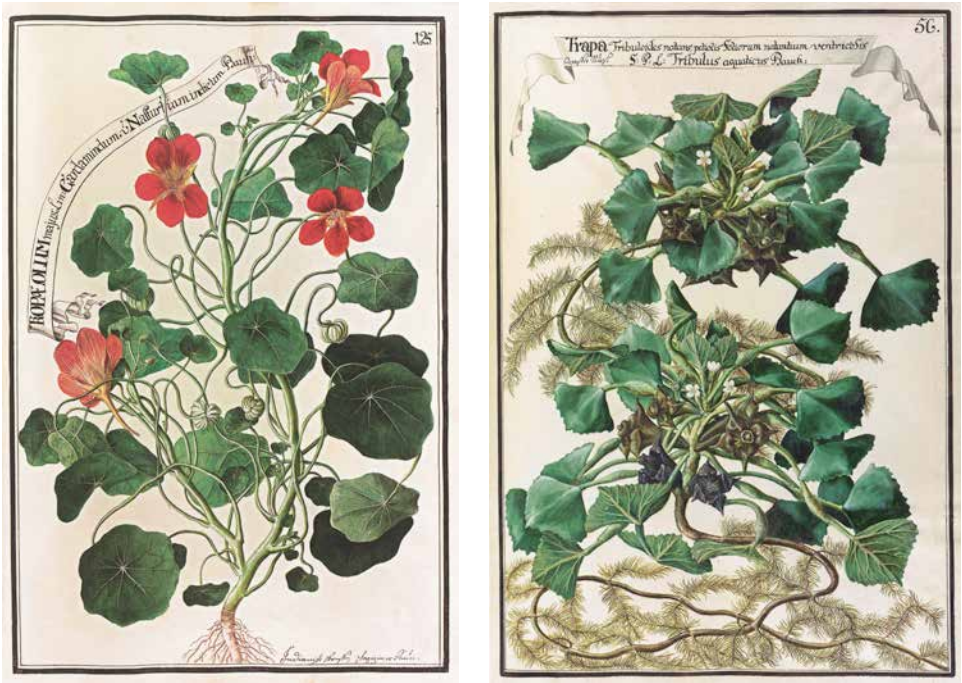

14. Pro velkolepý herbář Norberta Boccia *Codex Liechtenstein* (1770–1805) nakreslil Josef Bauer (1756–1831) lichořeřišnici a vodní kaštan s pro něj typickým dekorativním svitkem nesoucím latinský název rostliny

68 Srov. kapitoly Zahrady léčivých rostlin a Bocciův herbář.

69 ACCORSI, A. – BRILLANTE, G. – PERCIVALDI, E. (edd.), c. d., s. 128.

„Raffaelem květin“ byl pak nazýván Pierre-Joseph Redouté (1759–1840), jenž patřil k nejvýznamnějším osobnostem botanické ilustrace a zároveň k nejčastěji reprodukovaným umělcům. Jeho akvarelové obrazy rostlin, obzvláště růží a lilií, vynikají nedostižnou přesností a originalitou. Umělecky spolupracoval s nejvýznamnějšími botaniky své doby a podílel se na více než 50 ilustrovaných sbírkách. Měl možnost kreslit vzácné rostliny pěstované na francouzských dvorech od Versailles až po Malmaison nebo v královských zahradách v Kew, ale nezapomínal ani na rozličné druhy flóry ze všech světadílů. Vytvořil přes 2 100 tabulí s více než 1 800 druhy rostlin, z nichž mnohé byly nakresleny vůbec poprvé.[70]

15. Ilustraci zhotovil Pierre-Joseph Redouté (1759–1840) pro výběr *Choix des plus belles fleurs*

Ilustracím se ovšem nevěnovali pouze muži, i když v případě Elizabeth Blackwellové (1707–1758) za jejím malováním muži stáli, a to konkrétně její bratranec, lékař Alexander Blackwell (asi 1700–1747), kterého si vzala za manžela. V Londýně si otevřel tiskárnu bez povolení, a protože nedokázal zaplatit dluhy, skončil ve vězení. Elizabeth, aby ho vyplatila, začala malovat herbář rostlin a léčivých bylin (včetně těch z Jižní a Severní Ameriky). Vytvořila 500 ilustrací a řezeb, které sama kolorovala. S vědeckými a odbornými názvy jí z vězení pomáhal manžel. První vydání *A Curious Herbal* (Podivuhodný herbář) se setkalo s velkým úspěchem.[71]

70 TÍŽ, c. d., s. 140.

71 TÍŽ, c. d., s. 88.

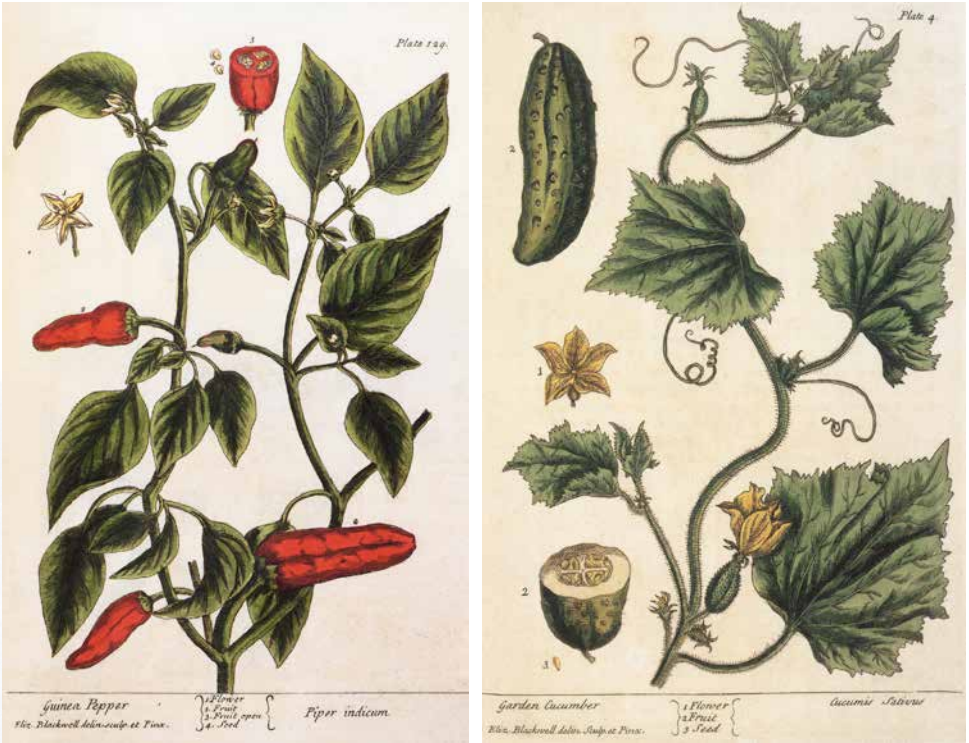

16. Ilustrace chilli papričky a okurky od Elizabeth Blackwellové (1707–1758) pochází z prvního vydání jejího herbáře *A Curious Herbal*, který sama nakreslila, vyřezala a dokolorovala

Vedle výše zmíněných rukopisných či tištěných herbářů byly jednou z nejčastěji vytvářených a používaných herbářů soubory lisovaných sušených rostlin v podobě listů volných nebo vázaných do knih. Tyto exempláře se označovaly jako *herbarium vivum*, protože měly prezentovat rostliny „jako živé", nebo častěji jako *hortus siccus* (suchá zahrada), což mělo analogii v označení *hortus hyemalis* (zimní zahrada). Ve větší míře se začaly rozšiřovat od 16. století v Itálii v souvislosti s lepší dostupností papíru, který umožňoval rostliny bezpečně vysušit. Další a hlavní příčinou byl vzrůstající zájem renesančních učenců o přírodopis – o popisy a určování nových rostlinných druhů, ať už nově přivezených z Nového světa, nebo druhů lokálních. Herbáře se tak staly skvělou pomůckou pro uchování a studium jednotlivých druhů rostlinné říše. Zprvu se tato technika rozvíjela především v akademickém prostředí a byla spojena s výzkumem a výukou. Nejstarší herbáře vznikaly v rámci univerzit a botanických zahrad, například v Pise (existují doklady o herbáři od italského botanika a lékaře jménem Luca Ghini, 1490–1556)[72] a v Boloni. Nejstarší dochovaný herbář je pravděpodobně anonymní dílo z roku 1544, nyní uložené ve Florencii.[73] Na našem území k nejstarším dosud známým sbírkám sušených rostlin patří Broumovský herbář, o kterém bude podrobnější zmínka na dalších stránkách katalogu.

72 D'ANTRACCOLI, M. – PERUZZI, L. – VANGELISTI, R., Luca Ghini, c. d., dostupné online: <https://www.researchgate.net/publication/382563635_Luca_Ghini_and_the_origin_of_modern_Botany_an_Italian_history_of_academic_botanic_gardens> [09. 10. 2025].

73 NOVÁK, Z. – SOBOTKOVÁ, J. – SKRUŽNÁ, J. – KUBÁSKOVÁ, L. – STRNADOVÁ, L. – SLOVIK, R., Metodika, c. d., s. 7.

17. *Herbarium vivum* od Joachima Ramschissela z 18. století

18. Herbářová položka rostliny z čeledi *Sapotaceae* (zapotovité) z oblasti západní Afriky

Metodika tvorby a identifikace sušených rostlin prošla v průběhu staletí rovněž významným vývojem. Původně byly do herbářů herbářové položky (sušený a vylisovaný exemplář rostliny označený jménem, vzácně také s popisem využití a receptem) postupně vlepovány či všívány do pevného celku. Pojmenování rostlin bylo uváděno v místních názvech nebo předlinnéovským latinským jménem až do zavedení binomické nomenklatury Carlem Linném, jehož systém pojmenování rostlin se používá dodnes.[74] S rozvojem botaniky na přelomu 17. a 18. století se standardem herbářových položek staly tzv. schedy (etikety s identifikačními údaji) s informacemi o sběrateli, lokalitě a datu nálezu, sloužící k dokumentaci, studiu a uchování botanického materiálu pro vědecké či výukové účely. A čím dál více se začalo upouštět od knižních vazeb.

19. Litinový lis na knihy a dřevěný lis na herbářové položky

74 SURÁ, D. – ŠTORKOVÁ, T. – NEUGEBAUEROVÁ, J. – JEZDINSKÝ, A., Herbářové sbírky, c. d., s. 71.

Historické herbáře byly vnímány rovněž jako cenné reprezentativní sběratelské předměty a dary. Postupně se tak z tvorby herbářů stávala lukrativní činnost, která mohla jejich autorům zajistit živobytí. V minulosti vznikaly též herbáře, v nichž byly rostliny prezentovány až dekorativně a větší důraz byl kladen na estetiku než na přirozenou podobu rostlin.[75]

Rostliny sušením zpravidla ztrácejí barvu a vůni, což může komplikovat jejich současné revize. Přesto při správném uložení a šetrném zacházení může být herbářový materiál použit i pro dnešní moderní analýzy. Jedná se o trvalý doklad existence určité rostliny na určitém místě v uvedeném čase.

20. Herbářová položka z herbáře Kašpara hraběte ze Šternberka, botanická sbírka Národního muzea

Na území dnešní České republiky má uchovávání rostlin v podobě herbářových položek velmi silnou tradici, která je úzce spjatá s vědeckými a kulturními institucemi, jež dohromady spravují přibližně 7 milionů herbářových položek. Jednou z nejvýznamnějších institucí v tomto oboru je Národní muzeum uchovávající největší botanickou sbírku (přes 2 miliony položek) a mykologický herbář. Na webových stránkách muzea jsou k dispozici popisy jednotlivých herbářů, kde na prvním místě dominuje *Československý herbář*, pocházející z území Československa v jeho prvorepublikových hranicích. Základy této kolekce položil Ladislav Josef Čelakovský (1834–1902) při zpracovávání svého *Prodromu květeny české*, ve kterém zhodnotil nejen sběry vlastní a svých spolupracovníků, ale kriticky zrevidoval i dostupné muzejní kolekce z dřívějších období. Československý herbář se dále významně rozrůstal v období 1. republiky činností Miloše Deyla (1906–1985) a Ivana Klášterského (1901–1979), kteří intenzivně zkoumali území celého státu, včetně do té doby téměř neprobádaného Slovenska a Podkarpatské Rusi. V poválečném období měli na dalším růstu kolekce podíl jak kmenoví pracovníci muzea Jiří Soják (1936–2012) a Jindřich Chrtek (1930–2008), tak i pracovníci Botanického ústavu Akademie věd, kteří v poválečném období sídlili v Průhonickém zámku a své sběry v muzeu deponovali. Dnes kolekce zahrnuje cca 600 000 herbářových položek.[76]

75 NOVÁK, Z. – SOBOTKOVÁ, J. – SKRUŽNÁ, J. – KUBÁSKOVÁ, L. – STRNADOVÁ, L. – SLOVIK, R., Metodika, c. d., s. 7.

76 K dalším herbářům v Národním muzeu patří: Generální herbář, který zahrnuje herbářové doklady mimo území Československa; Herbář kapraďorostů zahrnující plavuně, přesličky a kapradiny z Československa; Herbář mechorostů, který patří k největším České republice; dále specifické herbáře jako Dominův Australský herbář nebo Íránskotuánský herbář Hadače a Sojáka – viz Botanická sbírka a herbář, dostupné online: <https://www.nm.cz/prirodovedecke-muzeum/botanicka-sbirka-a-herbar> [15. 01. 2026].

Rozsahem největší (kolem 2,5 milionu položek) je *Herbářová sbírka Univerzity Karlovy*, která je nepostradatelným zdrojem pro výzkum cévnatých rostlin i hub. Počátky pražského univerzitního herbáře sahají do roku 1775, kdy byl založen spolu s univerzitní botanickou zahradou Josefem Bohumírem Mikanem (1743–1814). Za nejcennější části sbírek je možné považovat nejstarší sběry z druhé poloviny 18. století a dále několik desítek tisíc typových dokladů pocházejících zejména z Jižní Ameriky, Balkánu a střední Evropy.

Na Moravě je důležitá význačná botanická sbírka Moravského zemského muzea, zahrnující položky staré více než půl tisíciletí. Ve Slezsku zase sbírka Slezského zemského muzea, jež dokumentuje flóru Slezska a severní Moravy. Dalšími institucemi u nás, které vlastní rozsáhlé herbářové sbírky, jsou Botanický ústav Akademie věd v Průhonicích, disponující rovněž specializovanými kolekcemi (např. lišejníky). Významnou univerzitní sbírku má rovněž Masarykova univerzita v Brně.

Svou nezastupitelnou a záslužnou roli představují také regionální herbáře, jež jsou klíčové pro dokumentaci proměn lokální krajiny a přírody. Tyto sbírky jsou zpravidla vytvářeny a uchovávány v regionálních muzeích, jako je Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Západočeské muzeum v Plzni a další.

Ke specifickým druhům sbírek patří tzv. dendrologické herbáře (plastické herbáře), které se zaměřují výhradně na prezentaci, uchovávání vzorků dřevin (stromy, keře, polokeře), jejich textury, barvy, vůně a dalších vlastností. Kromě sběratelského aspektu byly zakládány především k výuce a dnes jsou vedle estetického hlediska ceněny jako připomínka druhové rozmanitosti dřevin. Dendrologické herbáře jsou označované také jako xylotéky, dříve dendrotéky.[77] Sbírky mají často podobu dřevěných knih, resp. kazet, vyrobených většinou ze dřeva stromu nebo keře, jejichž vzorek uvnitř ukrývají. Hřbet knihy bývá oblepen kůrou nebo větvičkami, doplněnými stélkou z lišejníku či mechu a nezřídka ozdobnými štítky s názvem druhu (zpravidla latinský, vědecký název). Uvnitř knihy jsou umístěny listy, větvičky s pupeny, vzorky semen i plodů daného stromu nebo keře. Ve vnitřní straně hřbetu je přihrádka, v níž je uložen text s charakteristikou herbářovaného druhu.[78] Tyto herbáře byly v minulosti častou součástí kabinetů kuriozit. Nejstarší pocházejí z konce 18. století, avšak nejvíce zachovaných je z 19. století.

21. Dendrologické herbáře ze Sbírky Národního zemědělského muzea

77 Z řeckého slova *xylo* (dřevo) a *dendron* (strom).

78 Viz VÁCLAVIKOVÁ, Martina, Dendrologický herbář – xylotéka Muzea Kroměřížska, eBadatelna Zlínského kraje, dostupné online: <https://ebadatelna.zlkraj.cz/articles/15510> [27. 12. 2025].

V České republice se dochovala řada významných kolekcí těchto herbářů, například v knihovně Strahovského kláštera v Praze nebo v Muzeu Kroměřížska, jehož digitalizovaný herbář vyniká zastoupením původních druhů a planých forem ovocných stromů. Další dendrologické herbáře se nacházejí na zámku Nelahozeves, na zámku Ohrada jako součást Sbírky Národního zemědělského muzea či v Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Pravděpodobně k největším sbírkám patří xylotéka Lovecko-lesnického muzea v Úsově (součástí Vlastivědného muzea v Šumperku), kterou tvoří 112 dřevěných knih.

22. Xylotéka v knihovně kláštera Lilienfeld v Rakousku

23. Xylotéka v klášterní knihovně na Strahově vytvořená kolem roku 1825 Carlem Aloysem von Hinterlang

Nevýhodou klasických herbářů sušených rostlin i xyloték zůstává fakt, že v nich nelze adekvátně uchovat všechny rostlinné části, jako jsou dužnaté plody, sukulentní vzorky či květenství hlíznatých rostlin. Sušením se navíc vytrácí barva květů a částečně se mění morfologie rostliny. Malované herbáře sice dokážou tyto detaily zachytit, bývají však ovlivněny dovedností umělce a určitou mírou zjednodušení. Moderní variantou je proto tzv. fotoherbář. Fotografie zachytí i ty nejjemnější detaily, a tak dnes slouží jako klíčový doplněk sušených vzorků i jako součást výukových programů.

Historie fotoherbáře úzce souvisí s rozvojem fotografie v 19. století, kdy se začaly rostliny systematicky fotografovat pro botanické účely. Fotografičtí průkopníci jako Anna Atkinsová (1799–1871)[79] a Hippolyte Bayard (1801–1887) využívali fotogramy[80] k zachycení křehké krásy rostlin. Významný pokrok následně přinesla barevná fotografie a vědecká dokumentace, díky nimž se z herbářů staly cenné vizuální databáze doplňující moderní digitální archivy. Velkou výhodou této metody je možnost dokumentovat rostliny v jejich přirozeném prostředí bez nutnosti jejich sběru.

24. Fotogramy anglické botaničky Anny Atkinsové (1799–1871) z poloviny 19. století

79 Anglická botanička Anna Atkinsová je považována za autorku prvního „fotoherbáře“ a vůbec první fotografické knihy v historii. V roce 1843 vydala dílo *Photographs of British Algae: Cyanotype Impressions*, kde využila metodu kyanotypie k vytvoření fotogramů mořských řas. Kyanotypie (modrotisk, železitý tisk) je historická fotografická technika, která využívá fotocitlivosti železitých solí. Srov. SHALDERVAN, Claudia, Exhibition review: Bathed in blue, Anna Atkins at the NYPL, Musée magazine, dostupné online: <https://museemagazine.com/culture/2018/11/1/exhibition-review-bathed-in-blue-anna-atkins-at-the-nypl> [27. 12. 2025].

80 Fotogram je umělecká fotografická technika, která vytváří obraz bez použití fotoaparátu, pouze přímým položením předmětů na světlocitlivý materiál (nejčastěji fotopapír) a jeho následným osvícením a vyvoláním. Srov. ŠTĚPÁNEK, Otakar, Moderní preparace přírodnin, osvědčené metody přírodopisného sběratelství a preparace, Olomouc 1938.

Máta parožnatá *(Mentha cervina)*

Je méně známým, přesto ale ceněným zástupcem rodu máta. Jedná se o vytrvalou bylinu. Na rozdíl od jiných druhů mát má nezvykle úzké, čárkovité listy, které mohou připomínat parůžky (odtud název „parožnatá“). Kvete od léta drobnými květy. Původem je ze západní středomořské oblasti, kde roste typicky na vlhkých loukách, březích vodních toků a v příkopech. Vyhovuje jí vlhká půda a slunné až polostinné stanoviště. V zahradách se často pěstuje v blízkosti jezírek nebo na vlhkých záhonech.

Účinky na zdraví

Účinky máty parožnaté jsou podobné jako u jiných druhů rodu *Mentha*, a to díky obsahu silic, které zahrnují zejména pulegon, izomenton a menton. Tradičně se tato máta využívá v lidovém léčitelství. Stejně jako ostatní máty podporuje trávení. Pomáhá tišit žaludeční křeče, nadýmání, nevolnost a průjem. Používá se také pro úlevu od různých žaludečních obtíží. Díky obsahu mentolu a dalších složek silice má antiseptické a protizánětlivé účinky, které pomáhají při nachlazení, rýmě a zánětech dýchacích cest. Výzkumy silice máty parožnaté potvrdily její silnou antibakteriální aktivitu proti řadě bakteriálních kmenů, včetně těch rezistentních, což potvrzuje její tradiční využití.

Zajímavosti

Porost máty parožnaté intenzivně mentolově voní a dokáže provonět celé své okolí. Existuje také odrůda s bílými květy, *Mentha cervina* 'Alba', která je ve vlhkých částech zahrady oblíbená pro svou okrasnou hodnotu. Květy máty parožnaté jsou velkým lákadlem pro včely a další opylovatele, což v zahradě podporuje biodiverzitu hmyzu. Máta parožnatá je zajímavým druhem máty, který nabízí nejen intenzivní aroma a okrasný vzhled, ale i ověřené tradiční léčivé účinky, zejména v péči o trávení a dýchací cesty.

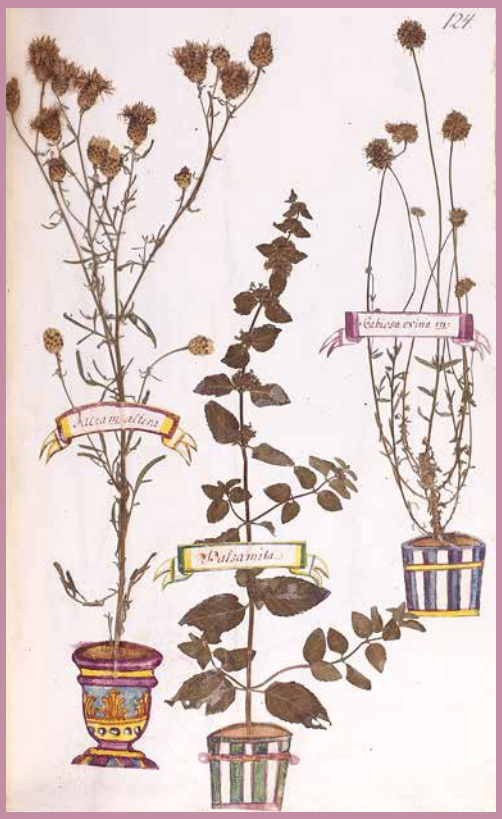
124.
Balsamita

102.

101.

Orlíček obecný (*Aquilegia vulgaris*)

Je jednou z nejpůvabnějších a nejznámějších trvalek evropských zahrad i volné přírody, oblíbenou pro nádherné květy a nenáročnost pěstování. Ačkoliv má svou tradici v lidovém léčitelství, je třeba k ní přistupovat s maximální opatrností, neboť se jedná o jedovatou rostlinu. Barva květů se pohybuje od fialové a modré přes růžovou až po bílou. Orlíček se vyskytuje přirozeně v Evropě a oblastech mírného klimatického pásu Asie. Roste v řídkých lesích, na lesních mýtinách, v křovinách a na horských loukách, preferuje vlhčí a humózní půdy.

Účinky na zdraví

Je nezbytné zdůraznit, že všechny části orlíčku obecného jsou jedovaté. Rostlina obsahuje alkaloidy, zejména magnoflorin a glaucin, které mohou způsobit otravu projevující se nevolností, zvracením, bolestmi hlavy, závratěmi a při vyšších dávkách i zástavou srdce nebo dýchání. Navzdory své toxicitě byl orlíček v dávné historii využíván v lidovém léčitelství. V minulosti se používal pro své močopudné a potopudné účinky. Občas byl využíván zevně ve formě obkladů na kožní vyrážky nebo k mytí vlasů proti vším. V současnosti se orlíček (ve vysokém ředění) využívá téměř výhradně v homeopatických přípravcích, které jsou určeny k léčbě nervozity, nespavosti nebo menstruačních potíží. Použití orlíčku pro samoléčbu je extrémně riskantní a nedoporučuje se.

Zajímavosti

Orlíček je velmi oblíbenou a nenáročnou zahradní trvalkou. Má tendenci se samovolně křížit a přesévat, takže se v zahradách často objevují nové hybridní barevné varianty. Orlíček obecný je nádherná rostlina, která si zaslouží obdiv pro svou krásu a historii, ale její jedovatá povaha vyžaduje respekt a obezřetnost při jakémkoliv kontaktu. Středověcí evropští umělci spojovali orlíčky s křesťanskou posvátností a vznešeností, přičemž vlámští malíři 15. století je často zobrazovali na prominentních místech svých křesťanských uměleckých děl. V díle *Zahrada pozemských rozkoší* (1503–1504) od Hieronyma Bosche slouží *A. vulgaris* jako symbol tělesných rozkoší. Ve starověkém Řecku a starověkém Římě byly ostruhy orlíčků interpretovány jako falické a rostliny byly spojovány s bohyněmi plodnosti Afroditou a Venuší.

Orlíček obecný je známý také pod lidovými názvy aglej, andělíčky, andrličky, cvrček, čepce, herličky, jaterník kakuška, kakuška, koníček, koření pěti bratrů, kvítko pěti bratrů, lesní zvoneček, modrý petrklíč, randličky, rendl, rendlíček, rychlíček, střevíčky, třesáček, účastník, vorlík.

Aquilegia flore albo et ex albo rubescens.
Chamomilla vulgaris
Heliotropium

Skryté příběhy rostlin

Jana Jírovcová – Lucie Kubásková

Výše bylo popsáno, jak herbáře od nejstarších dob sloužily především jako pomůcka při léčbě nemocí – nejen u lidí, ale i u hospodářských zvířat, která byla pro obživu domácností nepostradatelná. Téměř každé známé rostlině byly připisovány léčivé účinky. V popisu účinků jednotlivých rostlin hrálo v minulosti významnou roli také náboženství a s ním spojené mýty, jež upevňovaly náboženskou víru, proto v herbářích nacházíme i texty o rostlinách opředených legendami.

1. Tragédie milenců pod moruší v knize *Kreutterbuch* (Štrasburk 1539) od Hieronyma Bocka (1498–1554)

2. Máčku s pichlavými listy v benátském vydání Dioscorida z roku 1578 koloroval botanik a nadaný umělec Gherardo Cibo, který dojem hrubosti rostliny podtrhl výjevem s rolníkem, který tluče hada suchou větví

Příkladem toho, jak hluboko do minulosti sahají příběhy spojené s rostlinami, je antický mýtus o Pýramovi a Thisbé, který ve svých *Proměnách* proslavil básník Ovidius. Příběh vypráví o tragické lásce dvou mladých lidí, kterým rodiče nepřáli. Mladí milenci se proto rozhodli uprchnout a naplánovali si tajné setkání pod moruší. Thisbé, která na místo dorazila jako první, napadla lvice. Dívka se dala na úprk a pod stromem po ní zůstal pouze zakrvácený závoj. Ten nalezl Pýramos a v domnění, že je jeho láska po smrti, se nabodl na vlastní meč. Krátce nato spáchala sebevraždu také Thisbé ochromená žalem. Tento příběh tak v herbářích sloužil jako barvité vysvětlení specifické pigmentace šťávy z plodů tohoto stromu.

Typickou legendární a bájnou rostlinou je mandragora lékařská, zvaná u nás také pokřín obecný (*Mandragora officinarum*). Tato jedovatá středomořská bylina byla už ve starověku považována za magickou rostlinu s mimořádnými účinky a zmiňuje se o ní dokonce i Bible. Její kořen, často připomínající lidskou postavu, inspiroval legendy, pověry i umělecká díla. Během středověku byla mandragora nejvýznamnější léčivou a magickou rostlinou Evropy, schopnou vyléčit a vyřešit prakticky všechno – od neplodnosti a nespavosti přes předpovídání budoucnosti až po ochranu vojáka v boji.[81] Vladimír Vondráček (1895–1978) ve své knize o magii vypráví: „*O mandragoře se tvrdilo, že vyroste v zemi tam, kde do půdy skanulo sperma popraveného zločince. Proto se hledávala mandragora pod šibenicí. Kdo chce mandragoru ze země dobýt, musí tak učinit o půl noci a za jistých magických kouzel.*“[82] Tuto pověst potvrzuje i Čeněk Zíbrt (1864–1932) ve svém článku v *Českém lidu* z roku 1903.[83] Mandragora měla zajistit dotyčným ve všech ohledech spokojenost, zdraví i bohatství. Používala se například při nespavosti, křečích a také jako anestetikum nebo afrodiziakum. Navíc se údajně dědila z otce na syna. Mandragora byla hojně rozšířená v Řecku, Španělsku či Itálii. Kvůli její pověsti se s ní také čile obchodovalo. Zíbrt ke svému článku připojil i vyobrazení mandragory, kterou vlastnil Rudolf II. Habsburský (1552–1612).[84]

3. Vyobrazení mandragory v rukopisu sepsaném v 7. století v Itálii podle Dioscoridova spisu *De materia medica*

81 United States Department of Agriculture. Mandrake (Ethnobotany: Mind and Spirit) [online]. Washington, D.C.: USDA Forest Service, dostupné online: <https://www.fs.usda.gov/wildflowers/ethnobotany/Mind_and_Spirit/mandrake.shtml> [07. 01. 2026].

82 VONDRÁČEK, Vladimír – HOLUB, František, Fantastické a magické z hlediska psychiatrie, Praha 1972, s. 326.

83 Dobývání mandragory ze země bylo považováno za smrtelně nebezpečný úkon. „*Kolovaly pověsti ze středověku, že mandragora bují a kvete v noci štědrovečerní. Vyrůstá prý z výtoku nevinného oběšence.* […] *S hrozným nebezpečím bylo spojeno vytržení mandragory ze země. Dělo se to složitými obřady, s děsným zaklínáním. Mužík prý tropil strašný skřek, že si troufá člověk smělec jej vytrhnouti ze země.*“, in: ZÍBRT, Čeněk, Mandragory Rudolfa II., Český lid, Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách a na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku, č. XII., Praha 1903, s. 288.

84 TÝŽ, c. d., s. 288–297. Srov. SKRUŽNÁ, Jarmila, Vyobrazení mandragory lékařské (Mandragora officinarum) na náhrobku Alžběty Johanny Westonie v mezioborových souvislostech, in: ROHÁČEK, Jiří (ed.), Epigraphica et Sepulcralia XV, Praha 2017, s. 225–236.

S nástupem křesťanství získala řada rostlin novou symboliku, jež hluboce zakořenila zejména v lidovém prostředí. Názvosloví bylin se začalo propojovat se jmény svatých a církevními svátky, což lidem usnadňovalo orientaci v tom, kdy je nejvhodnější doba pro jejich sběr. Červený rybíz se tak stal „bobulemi svatého Jana“, neboť dozrává právě kolem svátku tohoto světce. Lidé věřili, že plody nasbírané během svatojánské noci mají moc odhánět zlé síly. Podobně třezalka získala jméno „krev svatého Jana“, čekanka byla známa jako „kořen svatého Petra“ a andělika jako „kořen svatého Ducha“.

4. Divoce rostoucí keř červeného rybízu s drobnými šťavnatými plody nazývanými bobule sv. Jana v díle Leonharta Fuchse (1501–1566)

5. Víno sv. Jana vyobrazené v druhém českém vydání Mattioliho herbáře roku 1596

Ve středověku a raném novověku bylo rovněž běžné přisuzovat bylinám léčivé účinky na základě jejich vzhledu, a to zvláště tehdy, když jejich tvar nebo část připomínaly určitou část lidského těla. Například pokud byl list či kořen podobný uchu, věřilo se, že rostlina léčí onemocnění uší.

Historické prameny dokládají, že lidé některé rostliny vnímali jako organismy se zvířecími rysy či jako přímé spojnice mezi rostlinnou a živočišnou říší. Typickým příkladem takového „rostlinného zoofytu“ (napůl rostlina a napůl zvíře) je legendární rostlina „*Planta Tartarica Barometz*“. Ve středověkých a raně novověkých pramenech se uvádělo, že údajně při svém růstu plodila živá jehňata. Beránek nebyl od rostliny oddělený, ale vyrůstal přímo z jejího stonku, připomínajícího pupeční

šňůru, a žil s ní v podivuhodné symbióze. Dnešní věda však nabízí mnohem prozaičtější vysvětlení. S největší pravděpodobností se jednalo o druh tropické kapradiny z jihovýchodní Asie, jejíž oddenek bývá často porostlý žlutavými chlupy připomínajícími ovčí vlnu. Jan Svatopluk Presl (1791–1849), označovaný za otce české botaniky, jí dal české jméno. Ve svém *Rostlinopisu* z roku 1846 uvádí tuto kapradinu pod názvem „*Aspidium Baromec Willd.*“, tedy papratka beranec, zkráceně beranec či baranec.[85] Tuto kapradinu najdeme vyobrazenou také v knize *Georgica Curiosa Aucta…* rakouského vojáka a šlechtice Wolfganga Helmharda von Hohberg (1612–1688) z roku 1682.[86]

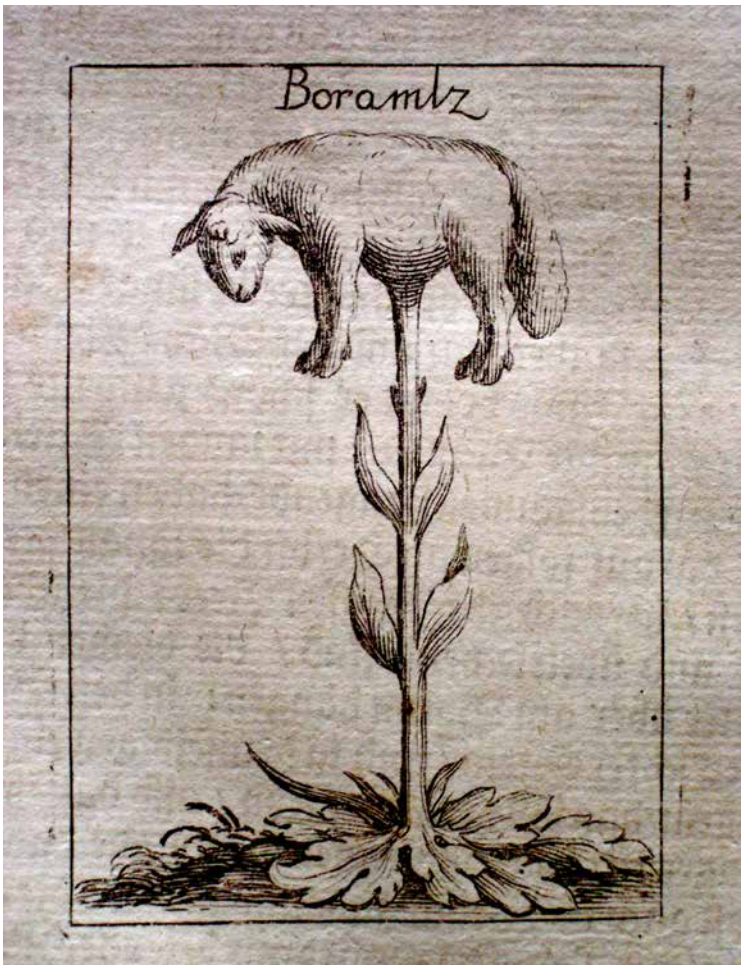

6. Vyobrazení mytické rostliny „*Planta Tartarica Barometz*“ v knize *Georgica Curiosa Aucta…* od rakouského vojáka a šlechtice Wolfganga Helmharda von Hohberg (1682)

85 PRESL, Jan, Svatopluk, Jana Swatopluka Presla Wšeobecný rostlinopis, Praha 1846, s. 1784–1785.

86 HOHBERG, Wolfgang Helmhard von, Georgica Curiosa. Das ist: Umständlicher bericht und klarer Unterricht Von dem Adelichen Land-und Feld-leben: Unterricht Von den Landgütern und Adelicher Wirtschafft auf dem Lande, Nürnberg 1682.

Při studiu historických herbářů však narazíme i na odvrácenou stranu lidového léčitelství. Vedle staletími prověřených zkušeností se v popisech účinků nezřídka vyskytovaly zejména u cizokrajných či vzácných druhů pouhé domněnky a neověřené předpoklady. Tyto omyly, postrádající vědecký i laický základ, mohly mít pro zdraví tehdejšího člověka fatální následky. Příkladem může být například brambořík. V minulosti byl brambořík,[87] a to jak volně rostoucí, tak šlechtěný, vysoce ceněn pro své dekorativní vlastnosti, ale také jako účinný pomocník při řadě obtíží, především při komplikacích gynekologického rázu. Lidé se domnívali, že dokáže vyvolat potrat nebo upravit menstruační krvácení. Ovšem hlízy brambořiku i rostlina jako taková jsou jedovaté a představují velké nebezpečí při jejich požití. Totéž platí o pivoňce, neboť dlouhou dobu panovalo přesvědčení, že kořeny pivoňky mohou ulevovat od křečí či při epilepsii, mají diuretické účinky nebo léčí kašel či střevní křeče. Pokud se však užívá ve velkých dávkách, může pivoňka rovněž způsobovat otravu. A na druhou stranu vysoce jedovaté rostliny jako náprstníky, rulík či blín se dodnes používají v medicíně, ale s velmi přesným dávkováním. Otázka správného dávkování je zpravidla hlavním klíčem k dosažení adekvátních léčivých účinků, nebo naopak tragických konců. Obecně platí, že léčivé rostliny by se měly užívat spíše v menších dávkách po delší dobu než v jedné vysoké dávce.

Nové druhy přicházející ze zámoří potom vnášely do evropské medicíny další otazníky. Hlízy divoké brambory z Ameriky byly užívány jako lék proti dně a zadržování kyseliny močové v organismu. Syrové brambory se používaly jako obklad na spáleniny, ekzémy a pohmožděniny. Fíkovník se měl užívat při kašli nebo při dušnosti, ale také v případě onemocnění neštovicemi či zarděnkami, kdy ovoce doslova mělo vyhnat nemoc z těla. Naproti tomu u řady nově příchozích rostlin se o jejich účincích nic nevědělo. Příkladem je konopí, které se u nás ještě na konci 19. století pěstovalo takřka výhradně pro technické účely (výroba vlákna) nebo jako krmivo pro ptactvo. O jeho výrazných léčebných či psychoaktivních účincích, které jsou dnes předmětem intenzivního výzkumu, neměli tehdejší obyvatelé prakticky žádné tušení.

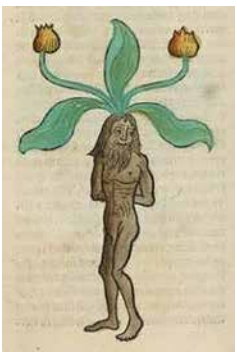

87 Ale rovněž např. i jalovec chvojka, pelyněk černobýl, routa vonná, polej obecná jsou ve vyšších dávkách jedovaté a tím právě fungují jako abortiva (látky vyvolávající potrat).

7. Fíkovník vyobrazený v druhém českém vydání Mattioliho herbáře z roku 1596

Pelargonie, tzv. Kaloba *(Pelargonium sidoides)*

Pelargonie je rostlina, která si v posledních desetiletích získala celosvětovou pozornost jako účinný přírodní lék proti nachlazení, kašli a bronchitidě. Tato rostlina z čeledi kakostovitých pochází z jižní Afriky, kde je po staletí součástí tradiční medicíny kmene Zulu a dalších etnických skupin. Roste na suchých, kamenitých půdách a je velmi odolná vůči suchu. V našich podmínkách se pěstuje jako pokojová rostlina s možností letnění, která vyžaduje světlé a bezmrazé přezimování.

Účinky na zdraví

Léčivou částí rostliny je dužnatý červený kořen, který obsahuje komplex účinných látek, především kumariny (např. umckalin), třísloviny, fenolické sloučeniny a flavonoidy. Tyto látky propůjčují rostlině silné antibakteriální, antivirové a imunomodulační vlastnosti. Extrakt z kořene je primárně využíván k léčbě akutní a chronické bronchitidy, kašle, nachlazení a zánětů mandlí a dutin. Extrakt působí komplexně. Má prokázané antivirové a antibakteriální účinky, podporuje imunitní systém a usnadňuje odstranění hlenu z dýchacích cest (pomáhá ničit bakterie nebo brání jejich přichycení k buňkám). Zmírňuje příznaky, jako je kašel, horečka a bolest na hrudi. Působí mukolyticky, což znamená, že pomáhá zředit a uvolnit hleny, čímž usnadňuje vykašlávání a ulevuje při vlhkém kašli. Afričtí léčitelé pelargonii tradičně používají také na zažívací potíže, průjem, jaterní problémy, horečku, a dokonce i na tuberkulózu.

Zajímavosti

Standardizované tekuté extrakty z kořene (*Pelargonium sidoides radix extract*) jsou základem celosvětově známých a klinicky prověřených léků, jako je Umckaloabo nebo Kaloba, které jsou volně prodejné i v lékárnách. Do Evropy rostlinu dovezl na konci 19. století anglický mechanik Charles Henry Stevenson, který se v jižní Africe vyléčil z tuberkulózy pomocí tradičního léku z této rostliny. Pelargonie je mistrem v přežití v suchých a horkých podmínkách, což ji činí potenciálně zajímavou pro zemědělství v sušších oblastech. Je skvělým příkladem toho, jak tradiční domorodá medicína může nabídnout moderní vědě účinné přírodní léky s prokázaným efektem.

173
Jacea major
Jacea minor

172
Cyanus flore albo
Cyanus flore lateo
Peranium vulgare
rotundi folium

Rmen barvířský *(Anthemis tinctoria)*

Rmen barvířský je vytrvalá bylina z čeledi hvězdnicovitých. Roste přirozeně ve střední a jižní Evropě, západní Asii a severní Africe. Je to nenáročná rostlina, která dobře snáší sucho a chudší půdy. Je ceněná především pro své vynikající barvicí vlastnosti, ale nachází uplatnění i v tradičním lidovém léčitelství. Květy poskytují nádherné sytě žluté až zlatožluté barvivo. S příchodem průmyslové revoluce a objevem levných a stálých syntetických anilinových barviv význam rmenu v polovině 19. století rychle upadal.

Účinky na zdraví

Tradičně se využíval k podpoře trávení, při nadýmání a žaludečních potížích. Má mírné protizánětlivé vlastnosti. Nálevy se používají k zevnímu omývání drobných ran, kožních zánětů nebo jako kloktadlo při bolestech v krku a zánětech dásní. Působí také jako mírné diuretikum, a proto se v lidovém léčitelství občas využíval pro své močopudné účinky.

Zajímavosti

Je vynikající medonosnou rostlinou. Jeho květy lákají velké množství včel, motýlů a dalšího užitečného hmyzu, čímž podporuje biodiverzitu v zahradách i volné přírodě. Díky své odolnosti vůči suchu je ideální rostlinou do suchých skalek, prérijních směsí a extenzivních trávníků, kde nepotřebuje téměř žádnou péči a každoročně potěší záplavou jasných květů.

Rmen barvířský je známý také pod lidovými názvy křes, květec, marunek, oko volové nebo volovec.

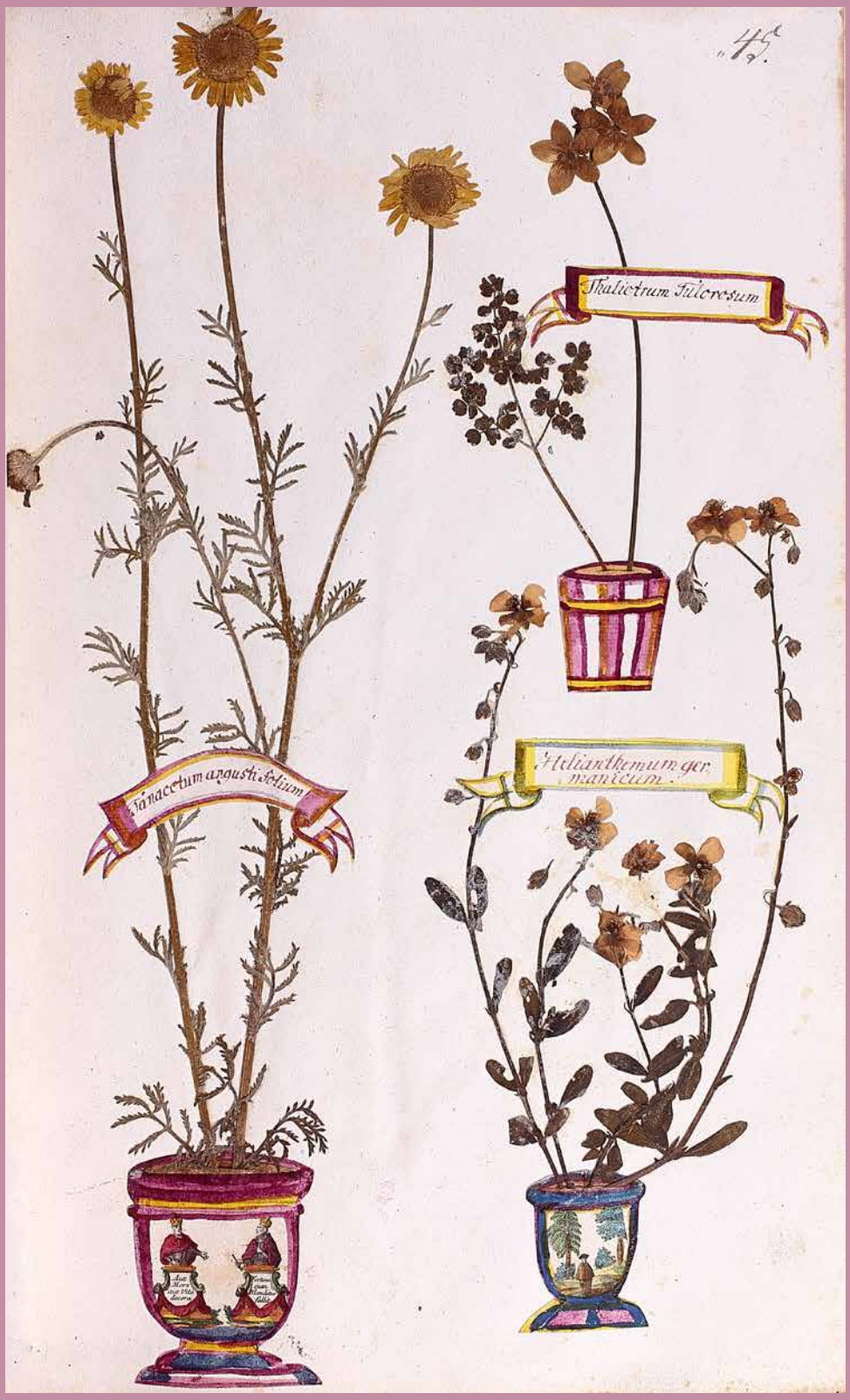
45
Thalictrum Filoresum
Tanacetum angustifolium
Helianthemum germanicum

Herbáře v digitálním věku

Jana Jírovcová – Lucie Kubásková

Ani v současné informační společnosti, charakteristické okamžitou dostupností digitálních dat, neztrácejí klasické herbáře na svém významu. Nacházejí stále široké uplatnění, a to od vědeckého výzkumu a výuky až po praktické využití v léčitelství i domácí péči.

Ačkoliv tvorba herbáře není v rámci českého školství ukotvena jako povinný zákonný výstup, v Rámcovém vzdělávacím programu (RVP) je pevně etablovaná jako doporučená aktivita v rámci výuky přírodopisu. Samotný proces sběru, určování a technického zpracování rostlinných vzorků umožňuje žákům hlubší pochopení morfologie a fyziologie rostlin. Rozvíjí se tak u nich nejen povědomí o rostlinných druzích, ale i trpělivost, pečlivost a smysl pro systematičnost. Tato činnost však přesahuje rámec pouhé faktografie, neboť nezanedbatelným didaktickým přínosem je rovněž pobyt v přírodě, orientace v terénu a uvědomění si okolní biodiverzity, pochopení zákonitostí přírody. Zakládání herbářů se tak neomezuje pouze na školní prostředí. V kontextu celoživotního vzdělávání představuje významný nástroj pro každého, kdo usiluje o hlubší porozumění přírodnímu bohatství.

1. Ročníková práce Anny Hnilicové z roku 1910, studentky Hospodyňské školy ve Stěžerách

Historie metodických návodů k tvorbě herbářů sahá až do počátku 17. století. Již v roce 1606 vlámský lékař Adriaan van den Spiegel (1578–1625) podává první tištěný návod, jak takový herbář vyrobit.[88] V domácím kontextu představovala po dlouhá desetiletí stěžejní metodickou oporu publikace Evy Hoffmannové *Jak založit herbář* (1984), která definovala postupy pro různé typy sbírek. Současný stav bádání a moderní techniky konzervace reflektuje oceňovaná monografie Maury C. Flanneryové *In the Herbarium* (2023), jež odhaluje skrytý svět vědeckého sběratelství v 21. století.[89] Za pozornost stojí rovněž text *Herbarium: Historical Account, Significance, Preparation Techniques and Management Issues*. Tento článek předkládá historii vzniku herbářů, techniku jejich zpracování a problémy spojené s jejich správou. Obsahuje podrobné metodiky pro přípravu herbářů, včetně sběru, sušení, konzervace a uchovávání rostlinných exemplářů.[90]

Lze vytvářet herbáře různého zaměření i rozsahu, například podle lokality, jednotlivých druhů, stanovišť apod. Samotný proces tvorby herbářové položky představuje exaktní postup sestávající z několika fází: sběru v terénu, sušení pod tlakem a následné finální adjustace na podložní karton. Rozsah a zaměření sbírky se odvíjí od stanoveného vědeckého či dokumentačního cíle, a to od lokálních floristických přehledů až po specializované soubory zaměřené na konkrétní ekosystémy či taxony. Práce na herbáři může trvat i několik let – podle cíle vytyčeného na počátku. Na konci této cesty je potom pro nás kompletní herbář.

2. Ukázka školního herbáře sušených rostlin, Adam Kubásek, 7. A, 2023

3. Školní herbář Venduly Křivánkové z roku 2005, studentky Gymnázia a Střední odborné školy pedagogické v Čáslavi

88 V díle *Isagoge in rem herbariam libri duo.* Viz SPIGELIUS, Adrianus, Isagoge in rem herbariam libri duo, Pavie 1606.

89 FLANNERY, Maura C., In the Herbarium: The Hidden World of Collecting and Preserving Plants, New Haven 2023, dostupné online: <https://academic.oup.com/yale-scholarship-online/book/51405> [21. 07. 2025].

90 NOVÁK, Z. – SOBOTKOVÁ, J. – SKRUŽNÁ, J. – KUBÁSKOVÁ, L. – STRNADOVÁ, L. – SLOVIK, R., Metodika, c. d., s. 11.

V současné populárně-naučné literatuře prochází žánr herbáře výraznou transformací. Tradiční botanický popis je stále častěji doplňován o praktické receptury, čímž vznikají hybridní publikace na pomezí herbáře a kulinářské literatury. Tyto tituly kladou důraz na holistické využití léčivých rostlin, zahrnující jejich terapeutický potenciál i gastronomické uplatnění.

Estetický a ekologický význam léčivých rostlin se dnes projevuje i v zahradní architektuře. Původní utilitární pěstování za účelem získávání léčivých drog je doplňováno o funkci okrasnou. Současné urbanistické i krajinné projekty využívají tyto druhy k zakládání květnatých luk a medonosných záhonů. Tyto prvky zvyšují estetickou hodnotu prostředí a zároveň představují klíčové refugium pro opylovatele, čímž aktivně podporují lokální biodiverzitu.

Digitální věk přináší do oblasti procesu tvorby herbářové položky i pokročilé technologické nástroje. Příkladem je mobilní aplikace *The New Herbarium*[91] španělské provenience, která reinterpretuje vizuální styl historických herbářů pro potřeby moderního uživatelského rozhraní. Obdobně interaktivní platformy, jako je americký projekt *eHerbarium,*[92] umožňují vytvářet personalizované digitální archivy pomocí digitální fotografie a geolokačních dat. Tato technologická evoluce potvrzuje, že herbář jako médium zůstává i v digitální éře relevantním nástrojem poznání, který se adaptuje na nové formy komunikace a uchovávání informací.

Ilustrační foto

Vědecký výzkum herbářů je především doménou univerzit a dalších výzkumných institucí. Herbáře lze zkoumat z různých perspektiv zejména v rámci oborů jako botanika, medicína, filologie či historie. V České republice i ve světě tak vznikají specializované herbářové databáze, jež jsou určeny nejen pro výzkumné pracovníky, nýbrž i pro badatele a zájemce o dějiny lékařství a farmacie, botaniky a ekologie,

91 The new herbarium, dostupné online: <https://www.gemmabusquets.com/work/the-new-herbarium> [13. 01. 2026].

92 eHerbarium, dostupné online: <eherbarium.org> [13. 01. 2026].

historie i filologie. Mezi významné počiny v Čechách patří projekt *Herbaria manuscripta*, který vytvořila Masarykova univerzita v Brně. V rámci tohoto projektu vznikla databáze, jež zaznamenává všechny doposud známé středověké latinské a staročeské herbáře uložené v českých paměťových institucích. Umožňuje tak analyzovat výskyt konkrétních léčiv, jejich středověké názvy, evidenci vícenásobných opisů a populárnost jednotlivých herbářů. Zároveň obsahuje odkazy na jednotlivé herbáře, které již byly digitalizovány, a zásadně tak usnadňuje badatelskou práci s primárními prameny.[93]

Další významná herbářová databáze *HERBMAN* vznikla zásluhou Botanického ústavu Akademie věd České republiky. Tato moderní webová aplikace slouží jako digitální rozhraní herbářové sbírky Botanického ústavu, které je průběžně aktualizováno.[94] Společně s herbářem Karlovy univerzity v Praze, Masarykovy univerzity v Brně, Palackého univerzity v Olomouci a dalšími tvoří síť herbářových institucí registrovaných v *Index Herbariorum.*

Ilustrační foto

Index Herbariorum je centrální celosvětový katalog všech herbářů, které shromažďují a trvale uchovávají rostlinné vzorky. Registrace v tomto katalogu potvrzuje vědecký status sbírky a zvyšuje její mezinárodní prestiž. Účelem katalogu je umožnit vědcům po celém světě lokalizovat a studovat botanické sbírky a tím podporovat botanický výzkum a ochranu biologické rozmanitosti. Databáze obsahuje detailní informace o zaměření sbírek i kontakty na jejich kurátory, což umožňuje efektivní výměnu materiálu a dat v rámci celosvětové vědecké sítě.[95] Z České republiky je v *Indexu Herbariorum* zaregistrováno celkem 56 herbářů, přičemž převládají herbáře v majetku různých muzeí.

93 *Herbaria manuscripta*, dostupné online: <https://herbaria.phil.muni.cz> [06. 01. 2026].

94 Databáze HERBMAN, dostupné online: <https://www.ibot.cas.cz/cs/sluzby/databaze> [06. 01. 2026].

95 *Index Herbariorum*, dostupné online: <https://sweetgum.nybg.org/science> [06. 01. 2026].

Řebříček panonský (*Achillea pannonica*)

Řebříček panonský je vytrvalá bylina z čeledi hvězdnicovitých. Jedná se o méně známého příbuzného hojně rozšířeného řebříčku obecného. Řebříček panonský je robustnější než řebříček obecný a dorůstá výšky až 80 cm. Další morfologické znaky obou druhů jsou si ale dost podobné a bez odborného botanického vzdělání je jejich rozlišení velmi obtížné.

Rodové jméno *Achillea* je spojeno s řeckou mytologií, kde bájný Achilles používal právě tuto bylinu k ošetřování válečných zranění. Tato asociace přetrvala tisíciletí a odráží skutečné hemostatické (zastavující krvácení) vlastnosti rostliny. Přirozeně se vyskytuje především ve střední a jihovýchodní Evropě, včetně teplejších oblastí České republiky, tedy jižní Moravy a Polabí. Preferuje slunná a sušší stanoviště, dobře propustnou půdu a snáší i mírný stín.

Účinky na zdraví

Léčivé účinky řebříčku panonského jsou velmi podobné účinkům řebříčku obecného, neboť oba druhy obsahují podobné aktivní látky, a to silici, hořčiny, třísloviny a flavonoidy. Staré „bylináře“ označují řebříček za „spásu všech chorob“, zlepšuje totiž funkce močových cest, dýchání i trávení a upravuje metabolismus tuků. Řebříček dobře a přímo účinkuje na kostní dřeň a podněcuje krvetvorbu. Řebříčkový čaj je tradičně používán k úlevě při zažívacích potížích, jako jsou žaludeční křeče, nadýmání, průjem a nechutenství. Působí spasmolyticky (proti křečím) a podporuje tvorbu žluči. Díky svým protizánětlivým a antiseptickým vlastnostem se používá zevně k zastavení drobných krvácení, urychlení hojení ran a zklidnění podrážděné pokožky. Obklady nebo masti z řebříčku pomáhají při zánětech kůže a drobných poraněních. Řebříček je často označován za „ženskou bylinu“, neboť pomáhá mírnit menstruační bolesti a regulovat silné krvácení.

Zajímavosti

Řebříček se stejně jako v minulosti i dnes používá k výrobě hořkých likérů a bylinného piva. A sloužil také jako krmivo pro drůbež. Naše babičky mladé listy řebříčku sekaly do míchanice (podomácku připravovaného krmiva pro drůbež), obzvláště pro kuřata či kachňata. Věděly o blahodárném působení řebříčku na podporu vitality zvířat.

MILLEFOLIVM
Anrenm
Schaff Garb
Die Edel schaff Garb
Die Gemain Garb

Skočec obecný (*Ricinus communis*)

Skočec obecný je impozantní, rychle rostoucí rostlina z čeledi pryšcovitých, která je po celém světě pěstována pro exotický vzhled, semena a z nich získávaný ricinový olej. Tato rostlina s nápadnými listy je botanicky fascinující, ale je třeba k ní přistupovat s nejvyšší opatrností – celá rostlina je totiž extrémně jedovatá, zvláště její semena. Skočec pochází pravděpodobně z východní Afriky nebo Indie, ale je pěstován a zdomácněl po celém světě v tropech, subtropech i mírném pásu. Vyžaduje slunné, teplé stanoviště a výživnou půdu.

Účinky na zdraví

Skočec obecný je jednou z nejjedovatějších rostlin na planetě. Semena obsahují velmi toxický protein ricin, který je smrtelně jedovatý i v malém množství. Ricin v těle blokuje syntézu bílkovin, což vede k nevratnému poškození a odumírání buněk. Kromě ricinu rostlina obsahuje také alkaloid ricinin, který tyto toxické účinky dále doplňuje. Záludnost otravy skočcem spočívá v jejím průběhu. Příznaky se objevují se značným zpožděním, často až po 24 hodinách od požití. Mezi typické projevy patří prudké bolesti břicha, úporné zvracení, krvavé průjmy a těžká dehydratace. V pokročilé fázi dochází k selhání vnitřních orgánů, rozvoji šoku a bez včasné lékařské pomoci končí otrava fatálně. Nicméně ze skočce se získává cenný ricinový olej, který je po speciálním zpracování (zahřátí, které vlastní ricin denaturuje a zničí) bezpečný a široce využívaný. Ricinový olej je známý pro své razantní projímavé účinky. Vnitřně se používá k rychlému vyprázdnění střev a zevně ve formě obkladů na bolavé svaly a klouby. Díky vysokému obsahu mastných kyselin olej podporuje růst vlasů, řas a obočí, hydratuje pokožku, léčí akné a má protizánětlivé účinky. Používá se také k výrobě mýdel, maziv a nátěrových hmot.

Zajímavosti

Ricin je považován za jeden z nejsilnějších přírodních jedů, toxičtější než kyanid. Skočec byl znám již ve starověkém Egyptě (asi 4000 př. n. l.). Semena byla nalezena v hrobkách faraonů a olej se používal jako palivo do lamp a v kosmetice. Získávání bezpečného ricinového oleje vyžaduje komplexní proces lisování za studena a následnou tepelnou úpravu, která spolehlivě zničí všechen obsažený ricin. Díky rychlému růstu je skočec oblíbenou okrasnou rostlinou, která během jediné sezóny vytvoří v zahradě dominantní prvek s tropickým vzhledem. Skočec obecný je nádherná, ale nebezpečná rostlina, která v sobě skrývá jak smrtící jed, tak cenný a bezpečný olej s širokým využitím. Rodový název pochází z lat. *Ricinus*, tedy klíště, jeho semeno se totiž podobá klíštěti.

Skočec obecný je známý také pod lidovými názvy babí dryják, babskej dryják, bylina otvírací, bobří fazole, dryják, Jonášovo stínidlo, Kristova palma, Kristova ruka, prskavka, psí blecha, psí muška.

Ricinus Americana
Tiberius
Octavius Augustus

Broumovský herbář

Jarmila Skružná

Nejstarší herbář sušených rostlin na území České republiky vznikl v roce 1595 v lázeňském městě Überlingen na břehu Bodamského jezera v dnešním Německu. Zhotovil ho tamní lazebník a později chirurg Johann Brehe (činný 1589–1606), který byl zetěm významného německého renesančního tvůrce herbářů Hieronyma Hardera (1523–1607).[96] Od něj se pravděpodobně umění tvorby herbářů také naučil. Broumovský herbář sloužil svému tvůrci jako praktická pomůcka při rozeznávání rostlin a jejich aplikaci v léčebné praxi.

1. Hieronymus Harder (1523–1607), *Herbarium vivum*, 1576

2. Herbářová položka Broumovského herbáře obsahuje kromě usušených částí rostlin také bohatou ikonografickou část zachycující přirozené prostředí výskytu rostliny včetně živočichů

Herbář je unikátním příkladem vzácného žánru na pomezí botaniky, medicíny a knižní kultury.[97] Kromě 358 druhů sušených rostlin (na 103 listech herbáře) s latinskými a německými jmény obsahuje také krátké texty v němčině. Zmiňuje se především široké spektrum nemocí a neduhů, k jejichž léčení se rostliny používaly. V některých textech je popsán přesný postup při léčbě, včetně míchání rostlin s jinými léčivy či substancemi. Zajímavé je použití rostlin proti moru, který sehrál v životě Johanna Breheho fatální roli.[98] Za jeho života prošlo Überlingenem několik morových ran, během nichž Brehe projevil svoji erudici a byl povýšen na „morového lékaře“. Bohužel této nemoci nakonec také sám podlehl.

96 DOBRAS, Werner, Hieronymus Harder und seine Zwölf Herbare, Montfort. Zeitschrift für Geschichte Vorarlbergs, 2013, č. 2, roč. 65, s. 121–151.

97 SKRUŽNÁ, Jarmila – POKORNÁ, Adéla – DOBALOVÁ, Sylva – STRNADOVÁ, Lucie, Hortus siccus (1595) of Johann Brehe of Überlingen from the Broumov Benedictine monastery, Czech Republic, re-discovered, Archives of Natural History, 2022, sv. 49, č. 2, dostupné online: <https://doi.org/10.3366/anh.2022.0794> [14. 01. 2026].

98 SKRUŽNÁ, Jarmila – STRNADOVÁ, Lucie – POKORNÁ, Adéla – DOBALOVÁ, Sylva, The Brehe's herbarium as an Intersection of Botanical Knowledge and Healing Practice. Plague Treatment described in a Renaissance Hortus Siccus, Ethnobotany and Economic Botany, 2025, v recenzním řízení.

Herbář sušených rostlin je svázán do knihy v dřevěných deskách potažených kůží s kovovými ozdobnými prvky. Rostliny byly Johannem Brehem po usušení pečlivě nalepeny na papír vyzinovým klihem, zhotoveným z plovacích měchýřů jeseterovitých ryb, zejména vyzy velké. Práce byla provedena precizně, rostliny jsou fixovány bez zjevných stop lepidla či jiných mechanických poškození, což i po více než čtyřech staletích potvrzuje kvalitu řemeslného zpracování.

3. Kožená vazba Broumovského herbáře se zdobenými sponami, 1595

4. Titulní strana Broumovského herbáře, 1595

Ačkoliv u většiny ze 358 exemplářů postrádáme přesné lokalizační údaje či záznamy o daru, lze předpokládat, že autor čerpal primárně z flóry v okolí Bodamského jezera. Výjimku tvoří tři americké rostliny, které na konci 16. století představovaly stále evropskou raritu: aksamitník, rajče a tabák. Řazení rostlin v herbáři nevykazuje jednotné klasifikační kritérium, což je pro renesanční sbírky typické.[99] Na začátku se objevují rostliny kvetoucí na jaře, jinde jsou seskupovány podle shodného použití v medicíně. Nebo jsou vedle sebe nalepeny rostliny, které vypadají podobně, i když dnes náležejí k odlišným botanickým druhům nebo rodům. Jindy jsou na jedné stránce rostliny, které se vyskytují ve stejném prostředí. Např. vlhkomilné rostliny jsou zobrazeny v okolí potoka s raky nebo na břehu rybníka s vodním ptactvem.

99 SKRUŽNÁ, J. – POKORNÁ, A. – DOBALOVÁ, S. – STRNADOVÁ, L., Nejstarší herbář, c. d., s. 70–98.

Unikátním rysem Broumovského herbáře je jeho bohatá ikonografická složka. Většina rostlin je doplněna kresbami těch částí, které nebylo možné do herbáře vylisovat. Nejčastěji se jedná o kořeny a oddenky, květy nebo plody. Některé ilustrace navíc reflektují dobový kontext: zobrazují přirozené prostředí rostlin včetně živočichů nebo vizualizují etymologii jejich německých jmen. Broumovský herbář tak není pouze katalogem sušené flóry, ale komplexním pramenem k dějinám renesanční chirurgie, farmacie a přírodovědy.

Ekologické souvislosti dále prohlubují vyobrazení živočichů a objektů. Vlhkomilné druhy jsou zasazeny do kontextu potoka s raky či rybníka s vodním ptactvem, zatímco kulturní plodiny (aksamitník) doprovází vyobrazení pěstebních nádob. Výskyt zvířecích motivů, od bezobratlých až po velké savce (vlk, jelen, kočka), má často etymologický základ. Kresba čápa s hadem u kakostu (*Geranium*) odkazuje na dobový název „čapí zobák“ (německy *Storchenschnabel*), odvozený od tvaru semen. Podobně přítomnost kozla u jetele červenavého reflektuje jeho tehdejší německé pojmenování *Geißklee* (kozí jetel).

Z hlediska figurální výzdoby je v celém svazku zcela unikátní jediné vyobrazení lidské postavy. Jde o drobnou postavu sv. Jana Křtitele u třezalky tečkované (*Hypericum perforatum*), která odkazuje na její německé pojmenování *S. Johannis Kraut* (svatojánská bylina). Toto spojení reflektuje lidovou tradici i křesťanskou symboliku: rostlina rozkvétá v období světcova svátku (24. června) a červené barvivo obsažené v květech (hypericin) bylo v dobovém vnímání interpretováno jako symbol krve Jana Křtitele.

Cesta herbáře z bádenského Überlingenu do českých zemí zůstává dosud neobjasněna. Jedinou historickou stopu zanechal herbář v roce 1937 v Broumově, kde o něm píše benediktin Vincenz Maiwald (1862–1951), ředitel tamního gymnázia, historik a amatérský botanik.[100] Jeho stať však zůstala po dlouhá desetiletí bez širšího ohlasu a herbář zůstával pro evropskou vědu až do roku 2022 prakticky zcela neznámým. Znovuobjevení herbáře a jeho identifikace má pro širší vědeckou komunitu zásadní význam. Broumovský herbář dosud nefiguruje v žádném z publikovaných soupisů historických herbářů, přestože se svou datací a stavem dochování pravděpodobně řadí do první třicítky nejstarších dochovaných evropských souborů se sušenými rostlinami.[101] Díky úsilí badatelského týmu v rámci projektu NAKI III je dnes herbář zpřístupněn domácímu i zahraničnímu publiku, čímž se definitivně integruje do fondu evropského kulturního dědictví.[102]

100 MAIWALD, Vincenz, Ein deutsches Herbar vom Jahre 1595 in Braunau, Natur und Heimat, 1937, č. 8, s. 61–66.

101 Srovnej THIJSSE, Gerard, Tusschen pampier geleyt: Ontstaan, verspreiding en gebruik van de vroegste herbaria, in: IJPELAAR, Linda – CHAVANNES-MAZEL, Claudine A. (edd.), De groene Middeleeuwen. Duizend jaar gebruik van planten (600–1600), Eindhoven 2016, s. 46–93.

102 Viz NOVÁK, Z. – SOBOTKOVÁ, J. – SKRUŽNÁ, J. – KUBÁSKOVÁ, L. – STRNADOVÁ, L. – SLOVIK, R., Metodika, c. d., s. 9.

TRAGVBOGON
Bockhs Bart
Engel Tranck

CHANEDRIS

Sléz lesní (*Malva sylvestris*)

Sléz lesní je půvabná a běžně rozšířená rostlina z čeledi slézovitých, ceněná zejména pro zklidňující a ochranné účinky na sliznice. Je to v tradičním evropském léčitelství oblíbená a bezpečná bylina. Tato dvouletá až vytrvalá rostlina se vyznačuje nápadnými květy, které kvetou purpurově růžově až fialově od května do září. Plodem je terčovitá rozpadavá tobolka, kterou sbírají rády především děti a říkají jí chlebíček. Rostlina je původem z Evropy, severní Afriky a Asie, ale rozšířila se po celém světě. Roste na slunných až polostinných stanovištích, jako jsou louky, okraje cest, rumiště, pole a zahrady, preferuje vlhčí a na živiny bohaté půdy.

Účinky na zdraví

Hlavními účinnými látkami slézu lesního jsou slizy (polysacharidy), třísloviny, flavonoidy a vitamíny A a C. Právě slizy jsou zodpovědné za jeho hlavní léčebné vlastnosti. Sléz je vynikající při kašli, bronchitidě, chrapotu a zánětech horních cest dýchacích. Slizovité látky vytvářejí na sliznicích ochranný film, který mírní podráždění, suchý kašel a usnadňuje vykašlávání. Chrání a zklidňuje také podrážděnou sliznici žaludku a střev, pomáhá při zánětech žaludku, vředech, pálení žáhy a mírné zácpě. Zevně se používá ve formě obkladů, koupelí nebo kloktadel. Pomáhá při zánětech v ústní dutině a krku, zánětech dásní, akné, ekzémech, spáleninách a bodnutí hmyzem. Je vhodný i pro citlivou pokožku a pro děti. Díky hydratačním a zklidňujícím vlastnostem se extrakty ze slézu přidávají do pleťových krémů, šamponů a dětské kosmetiky.

Zajímavosti

Mladé listy a plody (chlebíčky) jsou jedlé. Mají jemnou, neutrální chuť a lze je přidávat do salátů nebo polévek pro zahuštění a zvýšení nutriční hodnoty. Sléz byl oblíbenou bylinou již ve starověku. Řekové a Římané ho používali nejen jako lék, ale i jako zeleninu. Říman Cato Starší jej doporučoval jako ochrannou rostlinu. Slézový čaj je velmi bezpečný a vhodný i pro malé děti a těhotné ženy, neboť nemá žádné známé vedlejší účinky. Květy slézu obsahují antokyanová barviva. Při přípravě čaje (nálevu) má tekutina krásnou modrou nebo fialovou barvu, která se přidáním kyselé složky (např. citronu) změní na růžovou. Sléz lesní patří mezi velmi bezpečné léčivé rostliny, které lze užívat dlouhodobě a jsou vhodné pro všechny věkové kategorie, včetně těhotných a kojících žen. Rostlina je jemným, ale účinným přírodním balzámem, který nabízí úlevu od běžných neduhů dýchacích cest a trávicího traktu a zároveň je nenáročnou a užitečnou rostlinou naší přírody.

Sléz lesní je známý také pod lidovými názvy boží koláčky, cigánské tvarůžky, homolky, knoflíčky, pánbožkové koláčky, patáčky, paterč či penízky.

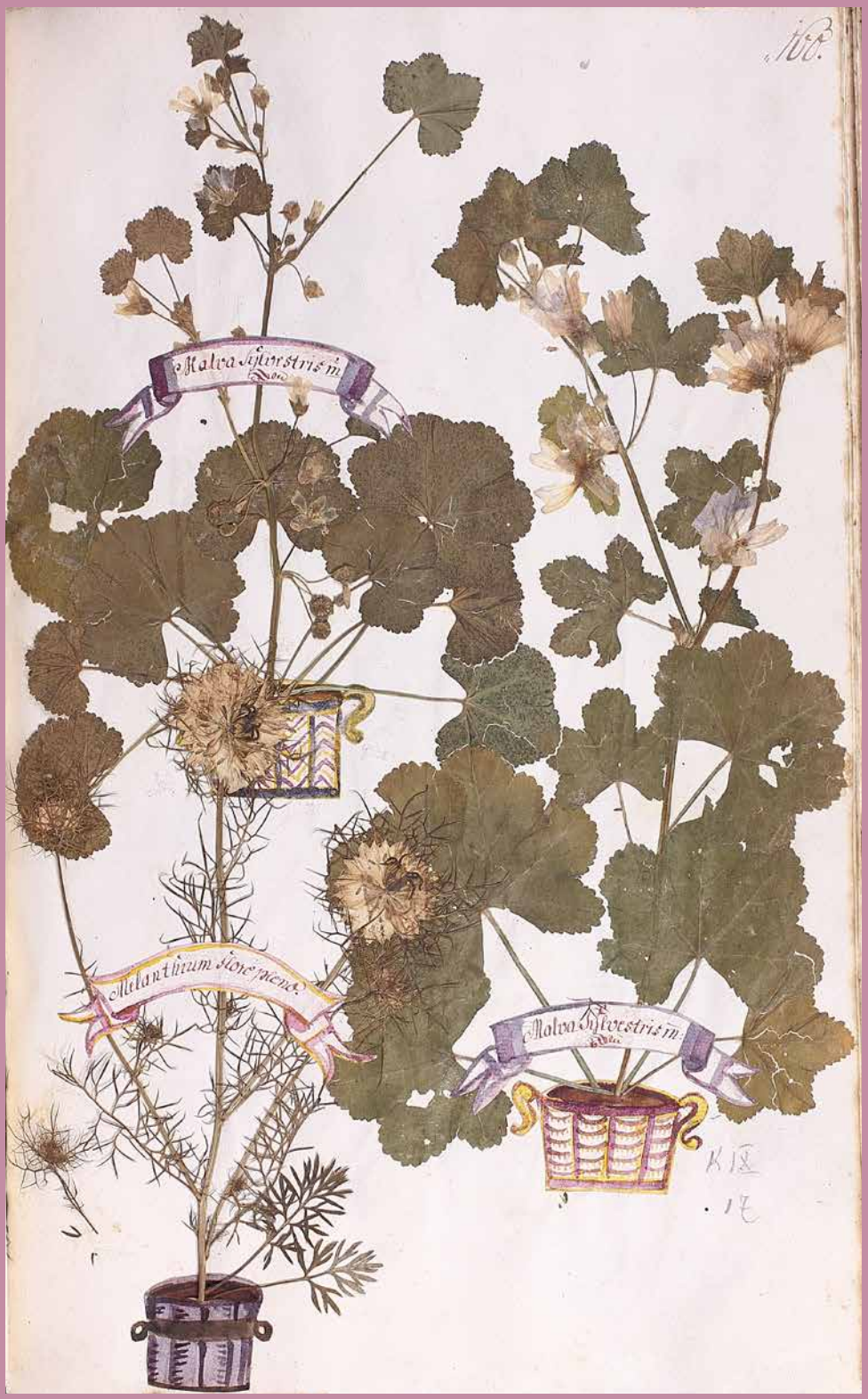
Malva sylvestris m.
Melanthium flore pleno
Malva sylvestris m.

Smil italský *(Helichrysum italicum)*

Smil italský je aromatický polokeř z čeledi hvězdnicovitých pocházející ze Středomoří. Tato rostlina s nezaměnitelnou vůní, která připomíná kari koření, nebo také tekuté ochucovadlo známe jako „maggi", je po staletí ceněna pro své výjimečné léčivé vlastnosti. Vyznačuje se stříbřitě plstnatými úzkými listy, které jsou pokryté jemnými chloupky, což rostlině pomáhá odrážet intenzivní středomořské slunce a minimalizovat ztrátu vláhy. Od června do srpna vytváří na vrcholcích lodyh bohaté chocholíky drobných, jasně žlutých květních úborů. Květy po usušení neuvadají a zůstávají pevné a žluté. Roste na slunných svazích a na suchých pastvinách. Preferuje plné slunce a dobře propustnou, často kamenitou nebo vápenitou půdu. Smil je pouze částečně zimovzdorný, a proto se může stát, že v našich podmínkách nepřezimuje.

Účinky na zdraví

Léčivé účinky smilu italského jsou dány vysokým obsahem silice, flavonoidů, hořčin a tříslovin. Užívá se sušená nať smilu, sušené listy, květy nebo také čistá silice, která se získává parní destilací žlutých květů a je velmi drahá. Smil italský je proslulý svými mimořádnými regeneračními schopnostmi. Jeho silice urychluje hojení ran, modřin, popálenin a jizev (včetně starých jizev), podporuje obnovu kožních buněk a snižuje viditelnost strií. Je klíčovou složkou mnoha kosmetických přípravků proti stárnutí. Podporuje mikrocirkulaci v pokožce, zlepšuje její elasticitu a pomáhá vyhlazovat vrásky. Působí mírně tlumivě na bolest. Ředěná silice se aplikuje na pokožku pro úlevu od svalových bolestí, revmatismu nebo při problémech s karpálním tunelem. V aromaterapii se silice používá k uvolnění stresu a únavy, k podpoře emoční rovnováhy a lepšího spánku. Tradičně se využívá při léčbě zažívacích potíží, jako jsou křeče, nadýmání a poruchy žlučníku. Nálev z listů a květů podporuje trávení. Listy smilu se používají jako koření do polévek, dušeného masa, zeleniny a rýžových jídel, kterým dodávají charakteristickou „kari" příchuť. Doporučuje se je používat střídmě a až na konci vaření, aby zůstalo zachováno žádoucí aroma a nepřevážila nepříjemná chuť hořčin.

Zajímavosti

Název *Helichrysum* pochází z řeckých slov *helios* (slunce) a *chrysos* (zlato), což odkazuje na zářivou barvu květů a jejich trvanlivost i po usušení. Ve starověku se sušené květy používaly jako součást pohřebních věnců a ozdob, protože si dlouho udržely svůj vzhled. Silice smilu italského patří k nejdražším na světě (je často dražší než růžový olej nebo santalové dřevo). K získání i jen malého objemu je totiž potřeba velké množství rostlinného materiálu. Blízkým příbuzným smilu italského je smil písečný, též protěž písečná. Je to mimořádně léčivý prostředek na všechny choroby žlučníku včetně žlučníkových kamenů.

Smil italský je známý rovněž pod lidovými názvy dědek, kociánek, kočičí nožička, květ věncový, láska boží, mládeneček, myší ouško, plesnivec, plesnivec radostka, plstěnka, pstovka, protěž písečná, protěž žlutá, radostka, roztočilka, slaměnka, slamiha, smijí, žlutý amarant či žlutý květ radosti.

88.
Gnaphalium vulgare

87.
Gnaphalium citrinum

Bocciho herbář

Dana Surá

Hlavním posláním řádu milosrdných bratří[103] byla péče o nemocné, kterou bratři poskytovali ve svých špitálech bez ohledu na sociální původ, povolání či konfesi pacientů. Na rozdíl od dobového důrazu na duchovní stránku člověka kladl řád mimořádný význam na péči o tělo, skrze niž se snažil dosáhnout i duchovní obnovy. Tento přístup vystihuje řádové heslo „*Per corpus ad animam*“ (Tělem k duši). Péče byla bezplatná a určená výhradně mužům.

Do středoevropského prostoru přišli milosrdní bratři na počátku 17. století a postupně se rozšířili i do okolních zemí. V Českém království působilo osm řádových klášterů – v Praze, Novém Městě nad Metují, Kuksu, Těšíně (dnes Polský Těšín), Brně, Letovicích, Prostějově a Vizovicích. Valtický klášter tehdy náležel k Dolním Rakousům a stal se významným centrem odborného vzdělávání řádu.[104] Již roku 1746 zde byla založena chirurgicko-ošetřovatelská škola, která fungovala až do roku 1855. Zdejší dvouleté studium zahrnovalo anatomii, nižší chirurgii, botaniku i péči o nemocné. Díky vysoké úrovni výuky byla škola uznána jako přípravné učiliště pro univerzitní studium a během její existence se zde vyškolilo přibližně 240 bratří. Nadanější absolventi byli následně vysíláni k dalšímu studiu na lékařské fakulty, aby nově nabyté znalosti předávali dalším členům řádu.[105]

Jednou z nejvýraznějších osobností spjatých s valtickým klášterem byl Norbert Boccius (1731–1806), vlastním jménem Jan Adam Boccius. Narodil se v Temešváru 15. ledna 1731 vojenskému lékaři Janu Adamu Bocciovi a jeho manželce Marii Magdaleně, rozené Reisenpichlerové. Brzy osiřel a mládí strávil převážně ve Vídni a na Moravě. Základní vzdělání získal ve Znojmě a poté studoval anatomii v Praze.[106] Zde se seznámil s řádem milosrdných bratří, jehož činnost jej zaujala natolik, že se k němu záhy připojil. Do řádu vstoupil roku 1748 a přijal řeholní jméno Norbert. Po složení řádových slibů v červenci 1749 byl přeložen do Valtic, kde zahájil studium na místní ošetřovatelské škole.[107] Po absolvování studia zde působil až do roku 1755. Ve stejném období navštěvoval také výuku chirurgie ve Vídni, kde svá studia v roce 1755 dokončil.[108]

---

103 Řád milosrdných bratří byl založen v druhé polovině 16. století ve Španělsku. Do českých zemí přišel skrze konvent ve Valticích v roce 1605.

104 BOGAR, Benedikt, Milosrdní bratři, Praha 1934, s. 109.

105 PODSEDNÍK, Hubert, Milosrdní bratři. Valtice – Feldsberg 1605–2005, Brno 2005, s. 33–35.

106 LYČKA, Daniel, Převor valtického konventu milosrdných bratří Norbert Adam Boccius – nová zjištění – březen/ /duben 2019, dostupné online: <https://www.katzelsdorfsky-zamecek.cz/news/prevor-valtickeho-konventu-milosrdnych-bratri-norbert-adam-boccius-nova-zjisteni-brezen--duben-2019/> [20. 12. 2025].

107 PODSEDNÍK, H., Milosrdní bratři, c. d., s. 50.

108 Řádový archiv milosrdných bratří ve Vídni (Archiv des Konvents der Barmherzigen Brüder Wien), fond *Elenchi 1647–1760* (neinventarizováno), fol. 175.

Poté se nakrátko vytrácí z pramenů, aby se roku 1760 objevil jako nově zvolený převor v italské Gorizii. Tento úřad zastával po jedno tříleté funkční období. Po jeho skončení byl přeložen zpět do Valtic, kde působil jako podpřevor v letech 1763–1766. Pro své odborné znalosti byl zároveň pověřen výukou na chirurgicko-ošetřovatelské škole.

V roce 1766 byl během generální kapituly v Římě zvolen převorem valtického kláštera, jímž zůstal po dlouhá léta (1766–1784). Pod jeho vedením se místní špitál těšil velmi dobré pověsti. Díky svým schopnostem byl následně zvolen do nejvyšší možné funkce v rámci provincie, a to provinciálem se stálým sídlem ve Valticích (1784–1797). Po skončení tohoto mandátu byl znovu zvolen valtickým převorem, kterým zůstal až do své smrti v roce 1806. Zemřel 14. července 1806 na sešlost stářím (*marasmus senilis*) ve věku nedožitých 76 let.[109]

Během svého působení ve Valticích zahájil Norbert Boccius ambiciózní projekt vytvoření herbářů, které měly sloužit nejen jako učební pomůcky, ale také jako reprezentační předmět řádu. Je možné, že se nechal inspirovat svým spolubratrem Joachimem Ramschisselem (cca 1719–1763), jenž vytvořil již zmíněný dvousvazkový herbář se sušenými rostlinami pod názvem *Herbarium vivum* (1763).[110] Ramschissel, absolvent medicíny v Boloni, byl prvním učitelem valtické ošetřovatelské školy a zároveň učitelem Norberta Boccia. Jeho herbář sice nedosahoval takové míry detailního zpracování jako Bocciovo dílo, avšak jako vzdělávací pomůcka byl plně dostačující.

1. Portrét Norberta Boccia (1731–1806)

2. *Herbarium vivum* od Joachima Ramschissela z 18. století

109 LYČKA, Daniel, Norbertus Adamus Boccius (Das Leben und Werk des Feldsberg Priors), in: JELÍNEK, Petr, et al., Germanische Provinz des Hospitalordens des Hl. Johannes von Gott bis 1780. Teil I, Cieszyn 2018, s. 163–172.

110 Celý název „*Herbarium vivum, worin ordine alphabetico alle in Österreich, sowohl in Land, Feldern und Gärten, als auch in Gebürg, Alpen, und Wässern blühende Kraüter, Stauden und Bäumer mit ihrer Blühe, Blätter und Stengl in natura sovill möglich entworffen sein, collectum a F. Joachimo Ramschissl Ordinis S. Joannis Dei Fratrum Misericordiae professo*“. Řádová knihovna milosrdných bratří v Brně, fond Valtice, sign. Ph1603_1 a Ph1603_2.

Norbert Boccius je autorem mimořádného třísvazkového herbáře nazvaného *Herbarium vivum vel collectiones botanicae factae a F. Norberto Boccius S. Ordinis S. Ioannis de Deo et conventus Feldspergensi pro tempore priore anno MDCCLXVI*, který vznikl kolem roku 1766.[111] Tento monumentální soubor, na nějž bylo v předchozím textu již několikrát odkazováno jako na vrchol barokní botaniky, představuje jeho životní dílo. Všechny tři svazky nesou shodné označení a dohromady obsahují 1 216 botanických exemplářů. Jednotlivé rostliny byly pečlivě vylisovány a následně připevněny na ruční papír, nejspíše pomocí škrobového lepidla. Boccius je na jednotlivé listy vlepoval samostatně nebo v menších skupinách, přičemž vždy dbal na to, aby exempláře téhož druhu zůstaly pohromadě.

Vnější podoba svazků odpovídá jejich významu. Jsou vázány v hnědé kůži a zdobeny nárožním kováním s puklami. Původně byly opatřeny také čtyřmi kovovými sponami, z nichž se dochovaly pouze části s očky. První dva díly obsahují shodně po 205 listech, zatímco třetí svazek má 122 listů a je doplněn rozsáhlým abecedním rejstříkem všech druhů zastoupených v celém souboru. Pro snadnější orientaci badatele jsou všechny listy očíslovány. Monumentalitu díla podtrhují i rozměry svazků (přibližně 50 × 35 × 15 cm).

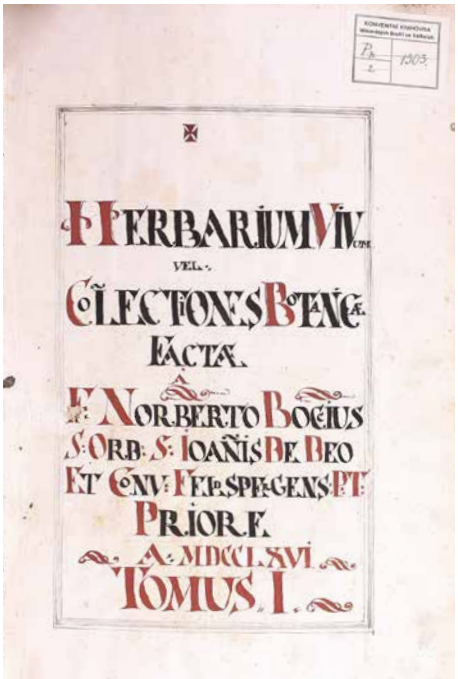

3. Titulní list herbáře *Herbarium vivum*

4. Kožená vazba zdobená nárožním kováním s puklami

111 Řádová knihovna milosrdných bratří v Brně, fond Valtice, sign. Ph1503_1, Ph1503_2 a Ph1503_3.

Při přípravě rostlin pro lisování uplatňoval Boccius své odborné znalosti i zkušenosti získané chirurgickou praxí. Řada exemplářů by vzhledem ke své velikosti nebyla v původní podobě do herbáře umístitelná. V takových případech byly části rostlin, zejména rozměrná květenství, záměrně redukovány nebo rozděleny na menší segmenty, které byly po vysušení znovu sestaveny do celistvé podoby. Tento postup umožnil zachytit i druhy, jež se v běžných herbářích sledované doby objevovaly jen zřídka.

Na rozdíl od starších herbářových souborů, které často kombinovaly kresby rostlin s textovými popisy jejich léčivých účinků, je Bocciovo *Herbarium vivum* založeno výhradně na autentických přírodních exemplářích. Ty jsou opatřeny názvy odpovídajícími předlinnéovské botanické nomenklatuře, což dnes ztěžuje jejich jednoznačné určení. Identifikaci navíc komplikuje absence údajů o místě a datu sběru.[112]

Výjimečnost tohoto díla podtrhuje jeho unikátní výtvarné zpracování. Jména rostlin jsou zasazena do iluzivních květináčů s výraznými rokokovými prvky. Dekorace zahrnuje jak jednoduchý akvarel, tak kolorované rytiny s motivy klášterů, zámků či loveckých scén. Tyto výtvarné prvky dle řádové tradice vytvořili bratři Bauerové[113] – Josef, Franz a Ferdinand, jejichž mimořádný talent Norbert Boccius podporoval a systematicky rozvíjel.[114] U vybraných listů jsou navíc vlepeny vylisované exempláře hmyzu, zejména motýlů a vážek, které dotvářejí dekorativní charakter celého souboru.[115]

112 Identifikací rostlin se nyní zabývá Tomáš Koutecký z Ústavu lesnické botaniky, dendrologie a geobiocenologie Mendelovy univerzity v Brně.

113 Viz kapitola Rozmanitý svět herbářů a srov. LACK, Hans Walter, Ein Garten für die Ewigkeit. Der Codex Liechtenstein, Bern 2000, s. 81–92.

114 Boccius spolupracoval s bratry Bauery na malovaném herbáři mezi lety 1776 a 1804. Výsledkem je čtrnáctisvazkový soubor realistických akvarelů, u něhož první díl nese titul *Liber regni vegetabilis*, zatímco následující svazky byly nadepsány prostě *Hortus botanicus*. Celé dílo zahrnuje 3 100 rostlinných druhů označených dle Linnéovy nomenklatury a každý svazek je opatřen jmenným rejstříkem. Herbář byl věnován knížeti Aloisi I. Josefovi z Liechtensteina jako poděkování za jeho dlouholetou podporu řádu. Kníže na oplátku zřídil nadaci na dvě lůžka ve valtickém špitálu a uhradil náklady spojené s tvorbou posledních dvou dílů. Tato unikátní sbírka je dnes uložena v Lichtenštejnském paláci ve Vídni. Srov. LACK, H. W., Ein Garten, c. d., s. 94–117.

115 SURÁ, Dana, Dějiny a katalog historické knihovny valtického konventu řádu milosrdných bratří (nepublikovaná bakalářská práce), Olomouc: Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého 2015, s. 54–56, dostupné online: <https://theses.cz/id/ka3ez6/> [23. 02. 2026].

Soubor rostlin zastoupených v herbáři je mimořádně rozmanitý. Zahrnuje druhy léčivé i užitkové, planě rostoucí i cíleně pěstované, stejně jako rostliny okrasné a exotické.[116] Většina exemplářů pochází z okolí Valtic, Mikulova a Pálavy.[117] Exotické druhy pravděpodobně získával Norbert Boccius prostřednictvím knížat z rodu Liechtensteinů, s nimiž udržoval velmi dobré vztahy. Působil totiž jako osobní lékař knížete Františka Josefa I., kterého doprovázel na cestách po jeho panstvích i do zahraničí.[118] Další rostliny získával během svých vizitačních cest po řádové provincii.

Rostlinné exempláře se ve všech třech svazcích dochovaly v poměrně dobrém stavu. U mnoha z nich je dodnes patrná zelená barva listů i původní zbarvení květů, přestože menší část těchto exemplářů nese známky poškození. Po nástupu komunistického režimu byl herbář ukryt v tajné místnosti brněnského konventu nad oratoří, kde setrval až do sametové revoluce. Po roce 1989 byl uložen v kapitulní síni a od roku 2014 se nachází v depozitáři brněnského konviktu. V roce 2016 byl herbář zdigitalizován a zpřístupněn badatelům.[119]

116 V herbáři se z exotických druhů nachází několik kaktusů, list papáji, a dokonce ananas.

117 KOUKAL, Vítězslav a kol., Valtice a řád milosrdných bratří. Historie a osobnosti, Praha 1995, s. 24–25.

118 NOVÁK, Zdeněk, Lednicko-valtický areál v širších evropských souvislostech a se stavbami Josepha Hardtmutha jako prostředí pro odborné zahradnické vzdělávaní, Prameny a studie, 2019, č. 65, s. 177.

119 Od zpřístupnění herbářů badatelům vznikly dvě diplomové práce na půdě Mendelovy univerzity v Brně. Práce Kláry Welterové, Botanické zhodnocení sortimentu rostlin historického herbáře (2021), a Dominiky Linhové, Bocciův herbář – identifikace sortimentu rostlin historického herbáře (2021). Srov. WELTEROVÁ, Klára, Botanické zhodnocení sortimentu rostlin historického herbáře (diplomová práce), Brno: Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta 2021, dostupné online: <https://is.mendelu.cz/zp/index.pl?podrobnosti=113063> [23. 02. 2026]; LINHOVÁ, Dominika, Bocciův herbář – identifikace sortimentu rostlin historického herbáře (diplomová práce), Brno: Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta 2021, dostupné online: <https://is.mendelu.cz/zp/index.pl?podrobnosti=112852> [23. 02. 2026].

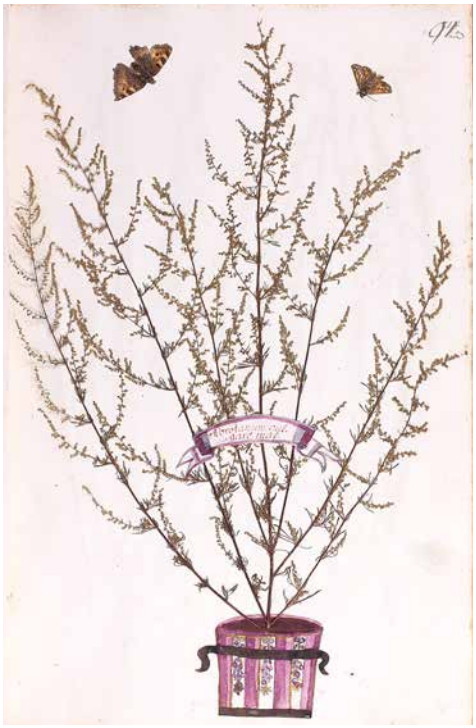

Šalvěj luční *(Salvia pratensis)*

Šalvěj luční je vytrvalá bylina z čeledi hluchavkovitých, která zdobí české louky svými sytě modrofialovými květy. Ačkoliv je méně známá a méně aromatická než její slavná příbuzná šalvěj lékařská (*Salvia officinalis*), má i ona své místo v tradičním lidovém léčitelství a ekosystému. Rostlina je původní v Evropě a západní Asii. Roste na slunných až mírně polostinných stanovištích, na suchých i mírně vlhkých loukách, pastvinách, mezích, náspech a okrajích lesů, často na vápenitých půdách. V České republice je poměrně hojně rozšířena v teplých oblastech.

Účinky na zdraví

Účinky šalvěje luční jsou mírnější než u šalvěje lékařské, která obsahuje vyšší koncentraci silice. Přesto i šalvěj luční obsahuje cenné látky, jako jsou třísloviny, flavonoidy, hořčiny a malé množství silic. Díky obsahu tříslovin působí adstringentně (stahující účinky) a protizánětlivě. Tradičně se používá zevně. Nálev nebo kloktadlo ze sušených listů a květů pomáhají při zánětech dásní, aftách, bolestech v krku a angíně. Obklady z nálevu urychlují hojení drobných ran, odřenin a kožních zánětů. Vnitřně se používá při mírných trávicích potížích, nadýmání a nechutenství, neboť hořčiny podporují tvorbu trávicích šťáv. V moderní medicíně je však preferována šalvěj lékařská pro své silnější a lépe zdokumentované účinky, například při nadměrném pocení.

Zajímavosti

Rodové jméno *Salvia* pochází z latinského slova *salvare*, tedy „léčit“ nebo „zachraňovat“, což odkazuje na její dlouhou historii v medicíně a přesvědčení, že má téměř všeléčivé schopnosti. Druhové jméno *pratensis* znamená „luční“, což přesně popisuje její přirozené stanoviště. V minulosti byla šalvěj (obecně) považována za bylinu moudrosti a ochranu před zlem. Existuje staré latinské úsloví: *Cur moriatur homo, cui Salvia crescit in horto?* (Proč by měl umírat člověk, kterému v zahradě roste šalvěj?), které dokonale shrnuje víru v její téměř nesmrtelnou ochrannou sílu. Šalvěj luční je vynikající medonosnou rostlinou. Její květy jsou bohatým zdrojem nektaru a pylu, a tak lákají včely, čmeláky a další opylovatele. Díky sytě modrým květům a nenáročnosti je oblíbenou okrasnou rostlinou v přírodních zahradách, trvalkových záhonech a na suchých loukách. Na rozdíl od šalvěje lékařské, která má silnou kafrovou vůni, má šalvěj luční vůni mnohem jemnější a příjemnější, což ji činí vhodnější do jemných bylinkových směsí. Oproti šalvěji lékařské obsahuje také jen zanedbatelné množství thujonu (složky silice, která může být ve vysokých dávkách toxická pro nervový systém), a proto je považována za bezpečnější pro dlouhodobé užívání. Šalvěj luční je tak užitečnou léčivou rostlinou, která nabízí jemné a bezpečné přírodní řešení pro běžné neduhy a zároveň je krásnou ozdobou naší krajiny a zahrad.

Šalvěj luční je známá také pod lidovými názvy babí bruch, cigánovy gatě, rapaňa a vlčí chvost.

50.
Sclarea major flore ceruleo.
Salvia sylvestris.

Šanta kočičí (*Nepeta cataria*)

Šanta kočičí je trvalka z čeledi hluchavkovitých, která je známá především svými specifickými etologickými účinky na kočkovité šelmy. Je to vzpřímená robustní bylina, která dorůstá výšky 50 až 100 cm. Od července do září kvete v hustých lichopřeslenech drobnými květy s nachovými tečkami. Celá rostlina při rozemnutí vydává charakteristickou, mírně štiplavou vůni, která připomíná mátu a citron. Původem je z jižní a východní Evropy a západní a střední Asie, ale rozšířila se po celém světě. Roste na slunných až polostinných stanovištích, na suchých loukách, rumištích, náspech a v příkopech, často na vápenitých půdách.

Účinky na zdraví

Léčivé účinky šanty kočičí jsou dány složením silic (zvláště složek jako nepetalakton, karvakrol, thymol a citronellol) a také přítomností tříslovin a hořčin. V tradičním bylinářství se šanta využívá pro všestranné působení. Nálev z listů a květů má mírné sedativní účinky, pomáhá proto při nespavosti, nervozitě, úzkosti a migrénách způsobených napětím. Mírně snižuje krevní tlak. Tradičně se podává i dětem pro zklidnění (nedoporučuje se pouze těhotným ženám, protože může stimulovat děložní stahy a vyvolat potrat). Šanta je vynikající karminativum (prostředek proti nadýmání). Pomáhá při zažívacích potížích, žaludečních křečích a podporuje chuť k jídlu. Bývá součástí bylinných směsí při nachlazení a horečce, neboť podporuje pocení a pomáhá tak tělu zbavit se toxinů.

Zajímavosti

Nejslavnější vlastností šanty je její vliv na kočkovité šelmy. Látka nepetalakton obsažená v silici působí na kočky (včetně lvů a tygrů) jako feromon. Většina koček po přivonění začne rostlinu olizovat, žvýkat, otírat se o ni, příst a projevovat euforické chování. Účinek trvá asi 10–15 minut a není návykový. Vnímavost vůči němu je geneticky podmíněná a chybí u přibližně jedné třetiny populace koček, kterou častěji láká vůně kozlíku lékařského. Zatímco kočky šantu milují, pro mnoho druhů hmyzu je repelentem. Nepetalakton je účinný odpuzovač komárů a much, a to dokonce účinnější než některé chemické repelenty. Pro jiné druhy hmyzu, například celou řadu hmyzích opylovatelů, však představuje velké lákadlo, protože v jejích květech nacházejí značné množství nektaru i pylu. Šanta kočičí má citronovou odrůdu, která voní silně po citronech a připomíná meduňku. Existuje také odrůda s nízkým vzrůstem, která tvoří na záhonech rozrostlé polštáře. I její vůně a obsahové látky se od základního, vysokého druhu liší.

Šanta kočičí je známá také pod lidovými názvy dunda kočičí, kocúrník, kočičí marulka, kočičí mateřídouška či máta kočičí.

119.
Geranium grandi florum
Amethista cerulea
Nepeta hirsuta

Mattioliho herbář

Jana Jírovcová – Lucie Kubásková

Pietro Andrea Mattioli (1500–1577 nebo 1578) pocházel z lékařské rodiny v italské Sieně a v duchu této rodinné tradice se později rozhodl pro studium medicíny v Padově. Ve 40. letech 16. století byl povolán do Gorizie jako lékař tamního biskupa.

Mattioli působil pravděpodobně v letech 1555–1570 také v Praze ve službách arciknížete Ferdinanda Tyrolského (1529–1595), českého místodržícího v letech 1547–1567. Byl jeho osobním lékařem. V českém prostředí navázal úzkou spolupráci s předními vědci, lékaři i knihtiskaři. Mattioli zemřel v roce 1578 v Tridentu na morovou nákazu.[120]

V roce 1544 vyšly v italštině jeho komentáře k Dioscoridovu dílu *De materia medica.* Tímto komentovaným překladem, obohaceným o aktuální floristické poznatky, se zařadil mezi tehdejší uznávané autority botaniky. Druhé vydání z roku 1548 bylo již výrazně rozšířené a obsahovalo kapitoly věnované jedům, novým rostlinám a chorobám, zahradnickým postupům i poznatkům cestovatelů z Východní a Západní Indie.[121]

1. Pietro Andrea Mattioli (1500–1577 nebo 1578)

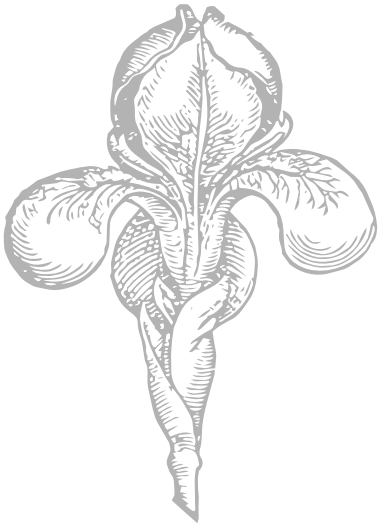

120 V odborné literatuře se objevuje také jako rok Mattioliho úmrtí rok 1577. BARTŮŠEK, Václav – HEJNOVÁ, Miroslava, Pietro Andrea Mattioli 1501–1578 (u příležitosti 500. výročí narození), Knihovnická revue: Národní knihovna 2002, 13, s. 136–137.

121 BIGOTTI, Fabrizio, Teaching Materia Medica in the sixteenth century. Mattioli's Rediscovered Annotations on the 1544 edition of the „Discorsi", dostupné online: <https://www.academia.edu/143450110/TEACHING_MATERIA_MEDICA_IN_THE_SIXTEENTH_CENTURY_Mattiolis_Rediscovered_Annotations_on_the_1544_edition_of_the_Discorsi_?auto=download&auto_download_source=social-news> [10. 10. 2025].

Mattioliho herbář nebyl pouhým překladem původního antického textu, ale komplexním vědeckým dílem, které odráželo společné úsilí rozsáhlého kolektivu ilustrátorů, filologů, přírodovědců i mecenášů z řad vysoké šlechty.

Dílo se dočkalo překladu do mnoha evropských jazyků.[122] Do češtiny jej v roce 1562 přeložil Tadeáš Hájek z Hájku (1525–1600) pod názvem *Herbář jinak bylinář, velmi užitečný…* a vyšlo u pražského tiskaře Jiřího Melantricha z Aventina (1511–1580). Na nákladnou realizaci dohlížel sám Mattioli a finančně ji podpořil císař Ferdinand I. Hájek text nejen přeložil, ale také jej tvůrčím způsobem adaptoval na středoevropské poměry. Lidové názvy rostlin sbíral v terénu a tam, kde český ekvivalent chyběl, vytvářel nové termíny, čímž položil základy moderního botanického názvosloví. Na mnoha místech rovněž zachytil obraz místních dobových zvyků, tradic a každodenního života, i tím se stal herbář fakticky zajímavým etnografickým pramenem z prostředí českých zemí.[123] Výtvarná stránka, zahrnující 589 dřevořezů, předčila svou přesností i soudobou německou produkci (Brunfels, Fuchs). Hlavním autorem kreseb byl Giorgio Liberale z Udine,[124] jenž spolupracoval s malířem Danielem Bozem a dřevořezáčem Hansem Minichem.[125]

2. Tadeáš Hájek z Hájku (1525–1600)

3. První české vydání Mattioliho herbáře z roku 1562

122 První německý překlad Mattioliho herbáře vyšel v Praze u Jiřího Melantricha z Aventina v roce 1563, tedy rok po prvním českém vydání.

123 ČERMÁKOVÁ, L., Pietro Andrea Mattioli, c. d., s. 22, dostupné online: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/23246> [23. 02. 2026].

124 Italský malíř a dřevořezáč, který se specializoval na vědeckou ilustraci z oboru botaniky a zoologie. Pracoval pro arciknížete Ferdinanda Tyrolského v Görzu, Innsbrucku a v Praze. In: VOIT, P., Encyklopedie knihy, c. d., s. 528.

125 Malířský tovaryš a dřevořezáč mistra Daniela Pražského v polovině 16. století. Srov. VOIT, Petr, Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století, Praha 2006, s. 594.

Druhé české vydání Mattioliho herbáře s překladem od Adama Hubera z Riesenpachu (cca 1545–1613) pak vyšlo v roce 1596 u vydavatele Daniela Adama z Veleslavína (1546–1599).[126] Předlohou se mu stalo velmi oceňované inovativní německé zpracování Mattioliho herbáře z roku 1586, vydané ve Frankfurtu nad Mohanem a pořízené norimberským lékařem a botanikem Joachimem Camerariem (1534–1598). Autoři druhé české vydání rozšířili o další nové botanické informace a zároveň se podrobněji zabývali popisy účinků jednotlivých částí rostlin. Stejně tak přibyly nové a někdy i podrobnější ilustrace celých rostlin. Zároveň byl herbář obohacen o rejstříkový aparát. Na financování výtisku se podílel český vladyka Václav Trevtlar z Krošovic.[127] Další nová vydání se objevovala i v pozdějších letech.

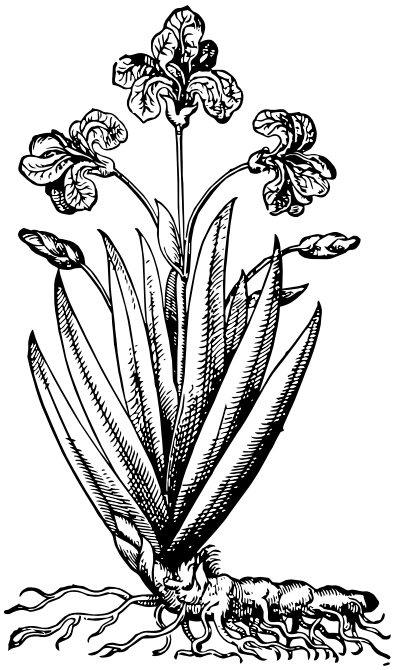

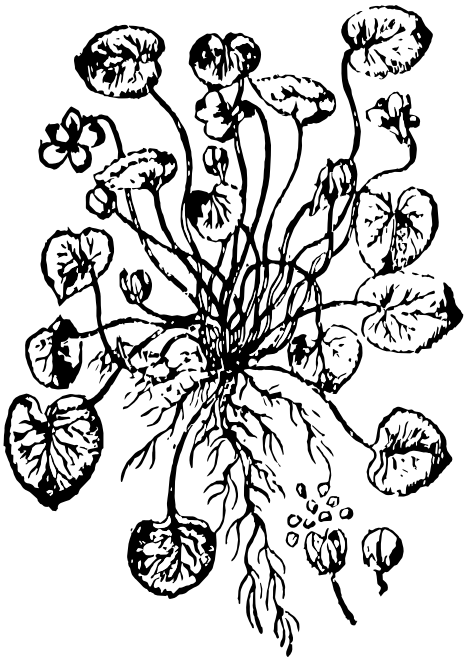

Obě česká vydání Mattioliho herbáře disponovala specifickými přednostmi. Verze z roku 1562 představovala průkopnický počin, neboť poprvé v takovém rozsahu zpřístupnila evropské botanické a medicínské vědění domácímu publiku, a její zásadní přínos spočíval v ustavení českého odborného botanického názvosloví. Druhé vydání z roku 1596 na tento základ plynule navázalo a obsahově jej prohloubilo, přičemž využilo jazykově modernější formy. Zatímco starší tisk si uchovával spíše vědecko-popularizační ráz, Veleslavínova edice se již profilovala jako specializovaný lékařský manuál, reflektující rozvoj farmaceutické praxe konce 16. století.

126 Zajímavostí je, že Daniel Adam z Veleslavína se oženil s Annou, nejstarší dcerou Jiřího Melantricha, který vydal první české vydání Mattioliho herbáře. Viz VOIT, P., Encyklopedie knihy, c. d., s. 37.

127 BOHATCOVÁ, Miriam, Čtení na pomezí botaniky, fauny a medicíny, Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – literární historie, 1993, roč. 38, č. 3–4, s. 44.

4. Dřevoryt z Mattioliho komentáře k Dioscoridově spisu *De materia medica*, 16. století

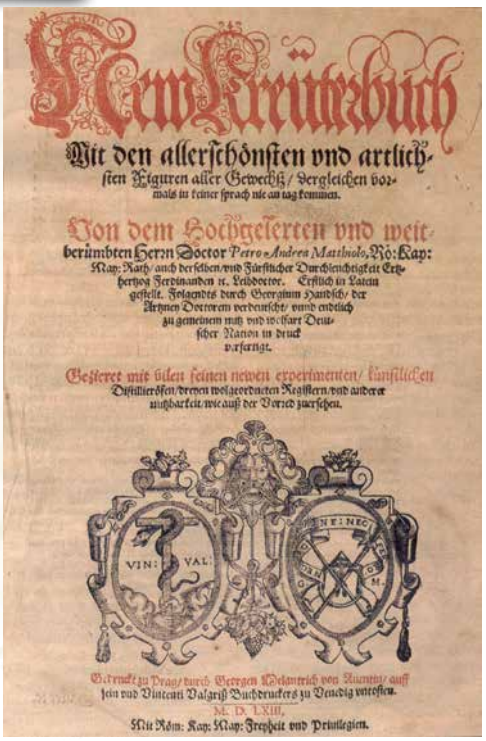

Mit den allerschönsten vnd artlich-
sten Figuren aller Gewechß / vergleichen vor-
mals in keiner sprach nie an tag kommen.

Von dem Hochgelerten vnd weit-
berümbten Herrn Doctor *Petro Andrea Matthiolo*, Rö: Kay:
May: Rath / auch derselben / vnd Fürstlicher Durchleuchtigkeit Ertz-
hertzog Ferdinanden rc. Leibdoctor. Erstlich in Latein
gestellt. Folgendts durch Georgium Handsch / der
Artzney Doctorem verdeutscht / vnnd endtlich
zu gemeinem nutz vnd wolfart Deut-
scher Nation in druck
verfertigt.

Gezieret mit vilen feinen newen experimenten / künstlichen
Distillieröfen / dreyen wolgeordneten Registern / vnd anderer
nutzbarkeit / wie auß der Vorred zuersehen.

VIN: VAL:

Gedruckt zu Prag / durch Georgen Melantrich von Aventin / auff
sein vnd Vincenti Valgriß Buchdruckers zu Venedig vntosten.
M. D. LXIII.
Mit Röm: Kay: May: Freyheit vnd Priuilegien.

5. Titulní list k německému vydání Mattioliho herbáře z roku 1563

Špenát malabarský (Basella alba)

Špenát malabarský je rychle rostoucí popínavá rostlina, která pochází z tropických oblastí Asie a Afriky. Díky své přizpůsobivosti a vysokému obsahu živin si získává popularitu i v mírném pásu jako zajímavá zelenina pro letní a podzimní měsíce. Jedná se o liánu z čeledi bazelovitých, kvete drobnými, nenápadnými bílými nebo narůžovělými květy, po nichž následují malé tmavé kulaté plody. V zemích svého původu je trvalka, ve středoevropských podmínkách se pěstuje jako letnička z předpěstovaných sazenic. Vyžaduje slunné a teplé stanoviště, dostatek vláhy a výživnou půdu. Sklízí se průběžně zaštipováním vrcholových výhonků a listů.

Účinky na zdraví

Malabarský špenát je považován za superpotravinu. Je bohatým zdrojem vitamínů (především A a C), minerálů a antioxidantů, železa a vápníku. Dužnaté listy a stonky jsou bohaté na vlákninu, což podporuje zdravé trávení a peristaltiku střev.

Obsažené antioxidanty pomáhají bojovat proti volným radikálům v těle a snižovat riziko chronických onemocnění. Při vaření malabarský špenát uvolňuje sliz (mucilage), podobně jako ibišek jedlý (okra). Tato textura je v asijské kuchyni vysoce ceněna pro zahušťování polévek a omáček. Díky obsahu slizu má malabarský špenát mírně projímavé účinky, což může být prospěšné při zácpě. V tradičních medicínách (např. ájurvédě) se využívá k léčbě vředů, jako mírné diuretikum nebo pro zklidnění podrážděné pokožky.

Zajímavosti

V optimálních podmínkách dokáže rostlina denně vyrůst o několik centimetrů, což z ní dělá velmi efektivní a produktivní zeleninu. Špenát má všestranné využití v kuchyni. Mladé listy a stonky lze použít syrové do salátů, kde dodají křupavost a jemnou chuť. V asijské kuchyni se nejčastěji blanšírují, dusí, smaží na pánvi a přidávají do asijských jídel a polévek.

Špenát malabarský je známý také pod lidovými názvy indiánský špenát či indický špenát.

Malvella malvaria
Astrantia m:

Tabák selský (*Nicotiana rustica*)

Tabák selský, lidově machorka, je jednoletá rostlina z čeledi lilkovitých, která má hluboké kulturní kořeny. Rostlina pochází z Jižní Ameriky, ale byla široce rozšířena a pěstována domorodými kmeny po celé Severní Americe a následně i v Evropě a Asii. Roste na slunných, teplých stanovištích a vyžaduje výživnou, dobře propustnou půdu. V našich podmínkách se pěstuje příležitostně na zahradách nebo uniká do volné přírody jako plevel. Tabák selský je mimořádně toxický! Obsahuje extrémně vysoké koncentrace nikotinu, často 5krát až 9krát vyšší než *Nicotiana tabacum* (tabák viržinský), a také další silné alkaloidy, jako je nornikotin, anabasin a anatabin. Užívání tabáku selského, ať už kouřením, žvýkáním, nebo jiným způsobem, s sebou nese všechna zdravotní rizika spojená s nikotinem a tabákem obecně, a to ve zvýšené míře. Nikotin je silně návykový a toxický neurotoxin. Předávkování se projevuje nevolností, zvracením, bolestmi hlavy, závratěmi, zrychleným tepem, křečemi a ve vážných případech může vést k otravě, ochrnutí dýchacího svalstva a smrti. Kouření jakéhokoli tabáku je spojené s vysokým rizikem rakoviny plic, onemocnění srdce, cév a dýchací soustavy. Původní obyvatelé Ameriky používali tabák pro rituální a ceremoniální účely (např. v dýmkách míru), ale s hlubokým respektem k jeho síle a za přísně kontrolovaných podmínek, často ne k inhalaci, ale ke žvýkání nebo šňupání. Použití tabáku pro samoléčbu nebo rekreaci je extrémně nebezpečné a nedoporučuje se.

Zajímavosti

Tabák selský je výrazně silnější než běžný komerční tabák, a proto se často míchal s jinými rostlinami nebo se používal jen v malém množství. Název rodu *Nicotiana* a alkaloidu nikotin je odvozen od Jeana Nicota, francouzského velvyslance v Portugalsku, který poslal semena tabáku selského (nebo viržinského) do Paříže v 16. století a propagoval jej jako léčivou rostlinu. Kvůli vysokému obsahu nikotinu, který je pro hmyz toxický, se tabák selský (a jeho příbuzní) používá k výrobě přírodních insekticidů a postřiků proti škůdcům v zahradě. V mnoha domorodých kulturách Severní a Jižní Ameriky měl tabák selský (nebo jiné místní druhy) hluboký duchovní význam a byl používán při modlitbách, obřadech a jako obětina.

Tabák selský je znám také pod lidovými názvy bača, bašák, cigaretka, retko, čertovo zelí, čuďák, dohan, doháň, duhan, duchan, ducháň, duvan, kubo, machorka, nikotka, pák, petun, prejzl či prýzl.

Nicotiana Sl. rubes.
centet.

Herbáře ze sbírek Národního zemědělského muzea

Jana Jírovcová – Lucie Kubásková

Sbírka Národního zemědělského muzea je podle své zřizovací listiny „*sbírkou hmotných dokladů nebo jejich souborů vývoje zemědělství, lesnictví, myslivosti, rybářství, zoologie, zahradnictví, vinařství, botaniky, životního prostředí, zpracování zemědělských produktů, potravinářství a gastronomie, dokladů vývoje a rozvoje venkova, tradic, vývoje životního prostředí a kulturní krajiny české i zahraniční provenience, zejména však z území Čech, Moravy a Slezska*“.[128] Sbírku NZM tvoří sbírkový, archivní a knihovní fond. Sbírka je členěna na oborové části (podsbírky), které jsou zpracovávány a uloženy v souladu se zaměřením a působností jednotlivých poboček. Z toho důvodu jsou „lesnické“ herbáře uloženy v NZM Ohrada nebo herbáře listů ovocných dřevin v NZM Valtice. Sbírka NZM rovněž obsahuje knižní fond, který je primárně zaměřen na zemědělské, lesnické a zahradnické obory a jehož součástí jsou také novější tištěné herbáře.

Velmi významnou roli hrají i historické objekty, ve kterých pobočky sídlí. Zámek Ohrada v jižních Čechách nechal postavit Adam František ze Schwarzenbergu (1680–1732) v letech 1708 až 1713 jako lovecký zámeček. V roce 1842 zde vzniká tzv. Myslivecký kabinet, který měl sloužit praktické výuce a rozšířit vědomosti lesnického personálu, zpřístupněný záhy i veřejnosti. Z tohoto důvodu jsou dnes na Ohradě uloženy herbáře, které vznikly zejména v rámci schwarzenberských majetků a jejichž autory byli zpravidla knížecí zaměstnanci.

1. Chotkovská knihovna na zámku Kačina

128 Zřizovací listina státní příspěvkové organizace Národní zemědělské muzeum, s. p. o., MZe, Praha 2019.

Součástí zámku Kačina, vybudovaného v letech 1806–1824 jako reprezentační sídlo Jana Rudolfa Chotka (1748–1824), je rodová knihovna čítající více než 40 000 svazků. Tento rozsáhlý fond, na jehož budování se podílely generace příslušníků rodu, získal svou zásadní strukturu právě díky Janu Rudolfovi. O jeho sběratelské činnosti svědčí nejen záznamy v dochovaném lístkovém katalogu, ale také četná supralibros a exlibris.[129] Počátky systematického budování rodové sbírky jsou spojeny již s jeho otcem Janem Karlem Chotkem (1704–1787). Do knihovny, kam byly postupně sváženy tisky i z dalších rodových sídel (Veltrusy, Velké Březno), přispěla většina členů rodu. Fond pokrývá spektrum vědních oborů od 16. století až do poloviny století dvacátého, přičemž dominantní část tvoří literatura zaměřená na zemědělství a hospodářství. Tento zájem reflektuje osvícenské smýšlení Chotků, zvláště pak Jana Rudolfa, který se jako aktivní botanik postaral o bohaté zastoupení odborné literatury o léčivých, aromatických a kořeninových rostlinách a jejich pěstování.[130]

2. Mosazný štoček se supralibros ve formě znaku hraběcího rodu Chotků

3. Měděná tiskařská deska s rytinou malého chotkovského exlibris

4. Měděná tiskařská deska s rytinou velkého exlibris, kterou pro hraběte Jana Rudolfa Chotka (1748–1824) navrhl a vyryl grafik Johann Boehm (1770–1841)

K nejstarším tištěným herbářům v knihovně patří Mattioliho herbář. Herbář Pietra Andrea Mattioliho byl přeložen do několika jazyků. V chotkovské knihovně se nachází již zmíněný český překlad od Adama Hubera z Riesenpachu vydaný roku 1596. NZM vlastní i další vydání Mattioliho herbáře, která sice nejsou součástí chotkovské knihovny, ale jsou uložená v knihovním fondu muzea. Konkrétně se jedná o tři starší exempláře – dva přeložené Tadeášem Hájkem z Hájku, vydané roku 1562, a třetí z roku 1596 od Adama Hubera – a řadu dalších novějších vydání tohoto herbáře.

129 Supralibros a exlibris sloužily k identifikaci vlastníka dané knihy. Častěji se používalo exlibris, tedy výtvarně upravený či jinak zdobený lístek, který se vlepoval nejčastěji na vnitřní stranu obálky. Mohl obsahovat iniciály, jméno majitele, případně erb či jiné ozdobné prvky. Supralibros bylo vnější označení knihy ražené či malované většinou na hřbetu knihy. Originální štočky k supralibros a desky pro exlibris příslušníků rodiny Chotků se dodnes dochovaly v chotkovské knihovně.

130 Ústní sdělení Mgr. Jana Prchala, kurátora podsbírky Knihy – staré tisky, 10. 10. 2025.

V chotkovské knihovně nalezneme také ručně kreslený a kolorovaný herbář od neznámého autora, který našel inspiraci v proslulém botanickém díle *Icones plantarum medicinalium* od Josepha Jakoba Plencka (1735–1807), rakouského lékaře, farmakologa a jednoho z průkopníků moderní dermatologie. Plenckovy práce byly překládány do několika jazyků a sloužily jako učební materiály na evropských univerzitách.[131] Kačinský herbář inspirovaný tímto dílem představuje unikátní osmisvazkové dílo nemalé hodnoty.

5. Ručně kreslený a kolorovaný herbář od neznámého autora, který se inspiroval botanickým dílem *Icones plantarum medicinalium* od Josefa Plencka (1735–1807), rakouského lékaře a jednoho z průkopníků moderní dermatologie

Chotkovská knihovna uchovává rovněž školní herbář Biancy von Thun-Hohenstein (1868–1908), dcery Karolíny Chotkové (1846–1933). Dědečkem Biancy byl Jindřich Chotek (1802–1864), vnuk stavitele zámku Jana Rudolfa Chotka (1748–1824). Bianca byla zároveň sestrou posledního majitele Kačiny Quida Thun-Hohensteina (1873–1955). Tento drobný herbář je dokladem vzdělávání mladých šlechtičen – ukazuje, jaké oblasti byly součástí jejich výchovy. Přesné datování herbáře není známo, ale předpokládá se, že vznikl pravděpodobně v 80. letech 19. století.

6. Školní herbář Biancy von Thun-Hohenstein (1868–1908), sestry posledního šlechtického majitele zámku Kačina Quida Thun-Hohensteina (1873–1955)

131 Plenck, Joseph Jakob von, dostupné online: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz96321.html?language=en#ndbcontent> [27. 08. 2025].

Podle dochovaných záznamů byl součástí chotkovské knihovny také herbář, který pravděpodobně vytvořil Jan Rudolf Chotek a později jej doplňovali jeho potomci, zejména vnuk Jindřich Chotek. Herbář měl obsahovat celkem 80 sešitů s 6 971 položkami. Dnes je část herbáře uložena v Národním muzeu, kde je začleněna do všeobecného herbáře.[132] Národní muzeum rovněž uchovává herbář Josefa Peyla, vrchního zahradníka Kačiny, který zde působil v době správy zámku Jindřichem Chotkem. Peylův herbář obsahoval mimo jiné mnoho rostlin vyskytujících se v kačinském zámeckém parku. Jak rozsáhlý herbář samotný Peyl vytvořil, dokládá inzerát vytištěný v dobovém časopise *Posel z Prahy* ze dne 20. 9. 1874: „*Pro reálky. Museum na prodej: Sbírka přírodnin a sice I. mořských ryb a polypů, II. hadů, užovek a ještěrek ve válcových a plochých lahvích v lihu, III. Caleoptery* [míněno *Coleoptera*, tedy brouci], *IV. Lepidoptery* [míněno *Lepidoptera*, tedy motýli], *V. conchylie, VI. skořepiny mořské v 60 skříních pod sklem, VII. herbář obsahující mnoho tisíc druhů, phanerogamy a cryptogamy ve 158 závitcích foliových, vše vědecky a souborně sestaveno a určeno v úhrnné ceně 3 000 zl*[atých]. *Jest buď celkem nebo v dílcích dle naznačených čísel na prodej. Bližší zprávu podá majitel Josef Peyl v Kačině, pošta Nové Dvory u Hory Kutné.*“[133] Josef Peyl byl uznávaný botanik, který se specializoval především na mykologii. Zajímal se ovšem také o fytopatologii a entomologii. Své články publikoval například v časopise *Lotos, Zeitschrift für Natur-Wissenschaften*,[134] jenž byl vydáván v německém jazyce v Praze od roku 1851 a mezi jeho přispěvatele patřili významní botanici a další vědci, jako například Jan Evangelista Purkyně. Josef Peyl zároveň spolupracoval s Friedrichem Weselským (1813–?),[135] uznávaným přírodovědcem a právníkem, který působil v Kutné Hoře.

7. Herbářové položky z herbáře Jana Rudolfa Chotka (1748–1824), botanická sbírka Národního muzea

132 Akcesitní kniha 15/1952, Přírodovědné muzeum Národního muzea v Praze.

133 Posel z Prahy, 1874, č. 224, s. 6.

134 MAIWALD, Vincenz, Geschichte der Botanik in Böhmen, Wien 1904, s. 141–142.

135 TÝŽ, Geschichte, c. d., s. 91, 141–142, 232.

8. Lokační štítky k herbáři Josefa Peyla – vrchního zahradníka zámku Kačina, botanická sbírka Národního muzea

9. Lokační štítky z herbáře rodiny Chotků, botanická sbírka Národního muzea

V chotkovské knihovně se však nedochovaly pouze herbáře. Nachází se zde i množství knih věnovaných botanice. Jan Rudolf Chotek do své knihovny začleňoval řadu zajímavých botanických prací. Knihy si nechával převazovat a některé označoval zlatě zdobenými iniciálami.[136] Další knihy s botanickou tematikou zdědil po svém otci a v této tradici pokračovali i jeho následovníci. Jako příklad zde uveďme latinsky psaný starý tisk z roku 1662 od Mauritia Hoffmanna (1621–1698) s názvem *Botanotheca Laurembergiana hoc est Methodus conficiendi herbarium vivum…*, významné historické dílo z oblasti botaniky a medicíny, které sloužilo jako učební pomůcka pro lékařskou společnost na univerzitě v Altdorfu (dnešní Švýcarsko). Jednalo se o návod, jak vytvořit živý herbář, tedy sbírku skutečných sušených rostlinných vzorků.[137] Součástí chotkovské knihovny je dále například botanický katalog *Catalogus plantarum horti academici Argentinensis…* vydaný roku 1691 Marcusem Mappusem (1632–1701), významným lékařem a botanikem působícím v Alsasku. Obsahuje systematický výčet rostlin pěstovaných v akademické zahradě ve Štrasburku.[138]

136 Ústní sdělení Mgr. Jana Prchala, kurátora podsbírky Knihy – staré tisky NZM, 10. 10. 2025.

137 HOFFMANN, Mauritius, Botanotheca Laurembergiana hoc est Methodus conficiendi herbarium vivum…, Altdorfi 1662, dostupné online: <https://collections.thulb.uni-jena.de/receive/HisBest_cbu_00024990> [28. 08. 2025].

138 MAPPUS, Marcus, Catalogus plantarum horti academici Argentinensis, Argentorati, 1691. K biografii autora srov. MAPPUS, Marcus, in: Nouveau dictionnaire de biographie alsacienne, dostupné online: <https://www.alsace-histoire.org/netdba/mappus-marcus> [03. 11. 2025].

Téma léčivých rostlin se objevuje též v díle *Georgica Curiosa Aucta…* od Wolfganga Helmharda von Hohberg (1612–1688). Jedná se o dvoudílnou encyklopedii zaměřenou na zemědělství a hospodaření na velkostatku, která byla vydána v letech 1682, 1695, 1701 a 1715. Dílo je rozděleno do dvou částí o šesti svazcích (v roce 1715 přidána třetí část). Německý text doprovází bohatý obrazový materiál. Obsahově se věnuje široké škále témat od chovu hospodářských zvířat a péči o něj přes myslivost, rybníkářství, zahradnictví až po léčbu nemocí a zakládání bylinkových zahrad. Kniha představuje cenný pramen pro studium každodenního života, zemědělství a mentality lidí v 17. století. V NZM se nachází několik vydání tohoto díla z různých let. Výčet botanických publikací v chotkovské knihovně by byl skutečně velmi rozsáhlý, avšak cílem této práce není jejich kompletní seznam, nýbrž poukázání na významné tituly a jejich roli v dobovém kontextu.

Chotkovská knihovna uchovává ve svých regálech rovněž jeden unikátní sbírkový artefakt – známou litografii zobrazující Ferdinanda Mariu Chotka (1781–1836), čtvrtého olomouckého arcibiskupa a syna Jana Rudolfa Chotka, stavitele zámku Kačina. Tato litografie je zasazena do zlaceného kruhu, který je dekorován sušenými bylinami. Díky této úpravě vznikl nejen esteticky působivý a neobvyklý dokument, ale také zajímavý pramen pro současné botaniky.

10. Litografie zobrazující Ferdinanda Mariu Chotka (1781–1836), čtvrtého olomouckého arcibiskupa, zasazená do zlaceného kruhu orámovaného sušenými rostlinami

Na pobočce Národního zemědělského muzea na Ohradě jsou uloženy velmi zajímavé regionální herbáře,[139] které vznikly zejména v rámci schwarzenberských majetků a jejichž autory byli zpravidla knížecí úředníci, ať už ve službě, či ve výslužbě.[140] Pro botaniky jsou asi nejcennější herbáře schwarzenberského dřevoplavebního kontrolora ve Zlaté Koruně Jakuba Jungbauera (1785–1852). Jedním z nich je třísvazkový herbář *Cryptogamische Schmarotzerpflanzen auf Forstgewächsen*, jenž byl postupně vytvářen v letech 1845–1847. A k druhému patří šestisvazkový lesní herbář *Wald--Herbar – eine Sammlung der heimischen und eingebürgerten fremden – in Wäldern und andern Forstplätzen vorkommenden Gewächse…*, který je uložen v honosných kartonových krabicích opatřených nezbytným schwarzenberským erbem.[141]

11. Třísvazkový herbář *Cryptogamische Schmarotzerpflanzen auf Forstgewächsen*, jenž byl vytvářen v letech 1845–1847 Jakubem Jungbauerem (1785–1852)

12. Šestisvazkový lesní herbář Jakuba Jungbauera (1785–1852) *Wald-Herbar – eine Sammlung der heimischen und eingebürgerten fremden – in Wäldern und andern Forstplätzen vorkommenden Gewächse*

139 Popis ohradských herbářů zpracoval Mgr. Karel Skalický, kurátor podsbírky Lesnictví NZM.

140 K těmto významným celkům patří dvoudílná herbářová kniha *Nordlinger Querschnitte von hundert Holzarten* z německého Stuttgartu a Tübingenu z období 1852–1856 a soubor herbářových položek adjustovaných do pěti krabic ve formě knih se zlacenou slepotiskovou ražbou. Nese název *Herbář rostlin dřevnatých, vyskytujících se samorostle a pěstovaně na knížecích schwarzenbergských statcích* (*Herbar der auf den fürstlich Schwarzenberg´schen Besitzungen wild und cultivirt vorkommenden Holzgewächse)* a pochází z roku 1870. Autorství souboru zůstává nejasné.
Další cenný exponát představuje herbář travin *Sammlung der auf den Domainen des regierenden Herrn Johann Adolf Fürsten zu Schwarzenberg vorkommenden wildwachsenden und kultivierten Gräser*, který vytvořil schwarzenberský hospodářský správce v Plavnici u Kamenného Újezda František Bezecný (1835–1888).
Třísvazkový *Hochfürstlich Schwarzenbergisches Forst-Herbar* v zelených deskách se zlacenou ražbou pochází pravděpodobně z poloviny 19. století. Jeho nomenklatura je latinsko-německo-česká, záznamy postrádají údaje o lokalitě sběru a uvádějí pouze typické stanoviště daného druhu. Jednotlivé dvojlisty nejsou nijak autorsky signovány. Informaci o původu díla přináší až rukopisná poznámka na mladším rejstříku: *Geschenk von Forstmeister Johann von Scheure*, 1908. Herbář do ohradských sbírek tehdy věnoval Johann von Scheure (1854–1925), první schwarzenberský lesmistr v Horní Plané. Autorství tohoto herbáře lze však připsat jeho otci stejného jména Johannu von Scheure (1805–1886), schwarzenberskému lesmistru v Třeboni. Oba tito muži náleželi k významnému lesnickému rodu Scheurů, který po několik generací zásadním způsobem formoval schwarzenberské lesní hospodaření a jehož odborný odkaz je v ohradských sbírkách dodnes patrný.

141 Obsah jednotlivých krabic je členěn systematicky: první obsahuje stromy, druhá keře, třetí a čtvrtá byliny, pátá trávy a poslední, šestá výtrusné rostliny.

13. Herbář travin *Sammlung der auf den Domainen des regierenden Herrn Johann Adolf Fürsten zu Schwarzenberg vorkommenden wildwachsenden und kultivierten Gräser* vytvořil František Bezecný (1835–1888)

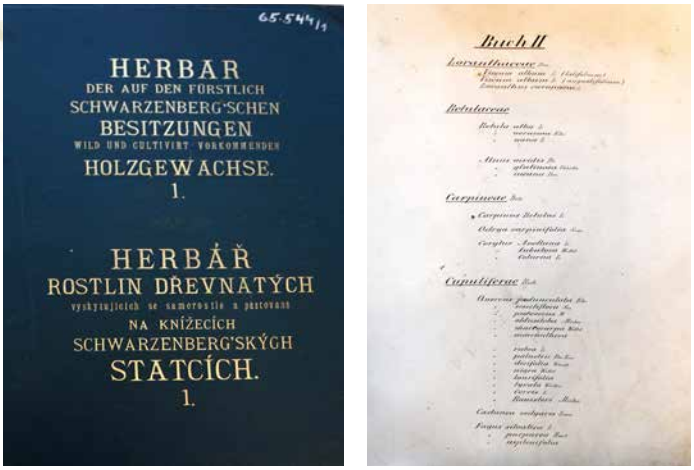

14. *Herbář rostlin dřevnatých, vyskytujících se samorostle a pěstovaně na knížecích schwarzenbergských statcích (Herbar der auf den fürstlich Schwarzenberg´schen Besitzungen wild und cultivirt vorkommenden Holzgewächse)* z roku 1870

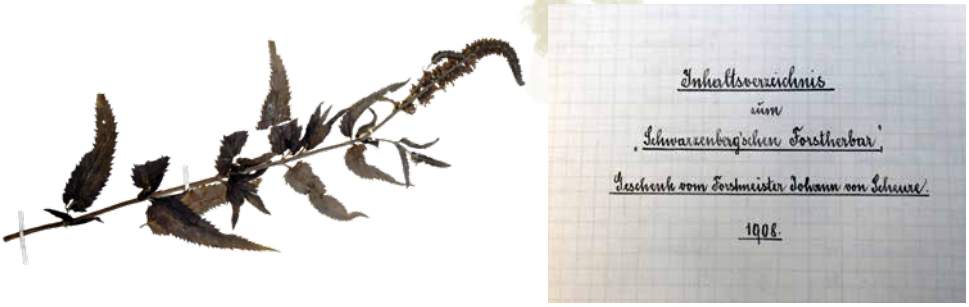

15. Třísvazkový herbář *Hochfürstlich Schwarzenbergisches Forst-Herbar* věnoval Johann von Scheure (1854–1925) do ohradských sbírek

Ve službách knížat ze Schwarzenbergu působil po delší dobu také všestranný vědec Jakub Breitenlohner (1833–1897). Tento chemik, meteorolog a botanik, jenž se později stal profesorem na vídeňské univerzitě, je autorem reprezentativního herbáře *Plantae turfosae dominii Wittingau Bohemia*. Dílo, svázané do podoby masivního svazku se zlatým titulem, obsahuje mechy i semenné rostliny, které Breitenlohner nasbíral na třeboňském panství v roce 1861.

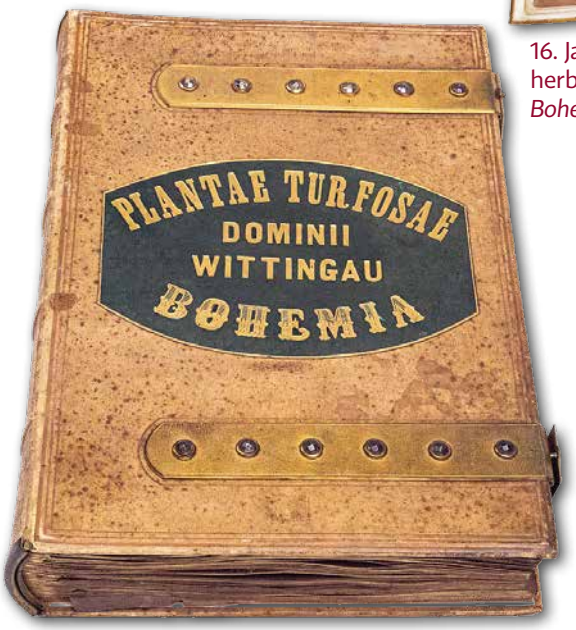

16. Jakub Breitenlohner (1833–1897) a jeho herbář *Plantae turfosae dominii Wittingau Bohemia* z roku 1861

Nejrozsáhlejším herbářovým souborem uloženým v ohradských sbírkách je však stosvazkový herbář vzniklý z botanické činnosti Christiana Casimira Brittingera (1795–1869), ponejprv nájemce lékárny v Linci a od roku 1827 natrvalo lékárníka ve Štýru v Horních Rakousích. Každý svazek v dobových kartonových deskách je označen cedulkou *Ex herbario Brittingeriano*. Na Ohradu byl soubor, vytvořený převážně v letech 1825 až 1868, převezen druhotně z jiného schwarzenberského zámku, z nedalekých Libějovic, kam byl nejspíše zakoupen po botanikově smrti. Kromě dominujících sběrů Ch. C. Brittingera obsahuje i větší množství rostlin z jiných herbářů různých tehdejších evropských i světových botaniků, získaných

převážně v rámci vzájemné výměny prostřednictvím důležitého Botanického výměnného spolku ve Vídni (Botanischer Tauschverein Wien). Mnohými exempláři jsou zastoupeni například Johann Nepomuk Bayer (1802–1870),[142] Piotr Pawlus Wierzbicki (1794–1847),[143] Josefína Kablíková (1787–1863),[144] Carl Bernhard Lehmann (1811–1875) z Offenbachu a mnoho dalších.[145]

17. Stosvazkový herbář Christiana Casimira Brittingera (1795–1869) vytvořený v letech 1825–1868

142 Státní železniční úředník ve Vídni a autor botanického klíče k určování rostlin Dolního a Horního Rakouska.

143 Lékař a chirurg v Oravici. Jeho rostlinné sběry pocházejí z oblasti Banátu a Sedmihradska.

144 Česká botanická průkopnice a manželka lékárníka ve Vrchlabí.

145 Např. Anton Ortmann (1801–1861), lékárník a botanik z Lokte, Adolf Franz Láng (1795–1863), pešťský botanik, Heinrich Wilhelm Reichardt (1835–1885), klíčová postava vídeňské botaniky, kustod Julius Hinterhuber (1810–1880), salcburský lékárník a florista, Joseph Claudius Pittoni von Dannenfeldt (1797–1878), štýrský šlechtic a c. k. stolník, a Richard Fritze (1841–1903), významný bryolog působící ve slezském Rybniku, Johann Friedrich Anton Dehne (1787–1856), lékárník v Penigu a člen přírodovědné společnosti v Lipsku (Naturforschende Gesellschaft zu Leipzig), Alexander Eberhard von Kühlewein (1791–1888), lékař v Petrohradě, Karl Ernst Otto Kuntze (1843–1907), lékárník a výrobce esenciálních olejů v Lipsku, Franz Joseph Lagger (1799–1870), lékař ve Fribourgu, frankofonním kantonu ve Švýcarsku, Oscar François Charles de Dieudonné (1846–1875), baron a belgický botanik z Lovaně, Johann Christian Metsch (1796–1856), lékař z durynského Suhlu, Ljudevit Farkaš Vukotinović (1813–1893) a celá řada dalších botaniků.

18. Herbář Viléma Hirsche (1887–1959) obsahuje 43 svazků

Počátek 20. století reprezentuje dílo Viléma Hirsche (1887–1959),[146] jehož 43 svazků vyniká precizní lokalizací šumavských nálezů. Hirschův fond doplňuje i unikátní sbírka sušených hub v lepenkových kazetách. Tematicky na něj navazuje lesní inženýr Johann Metze (1841–1922) a lesní pokladník Karel Klein (1884–1940),[147] autor specializovaného herbáře lišejníků.[148]

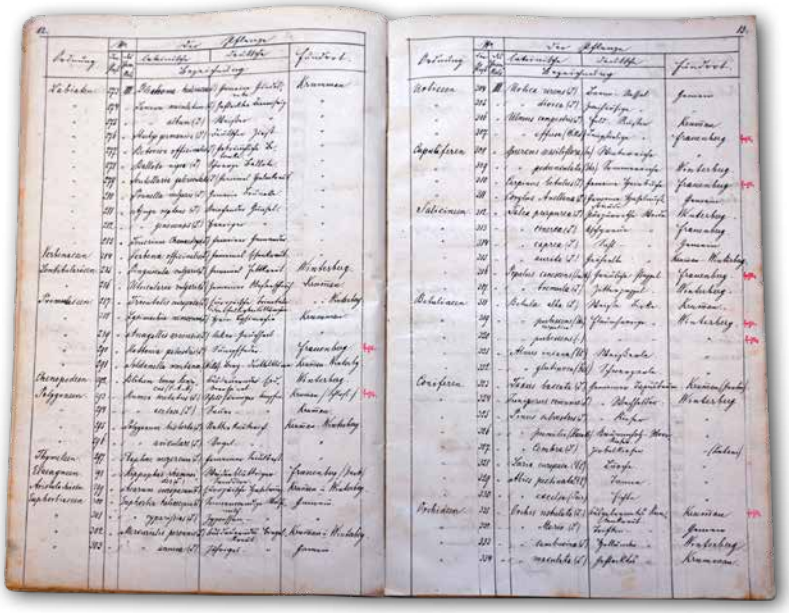

19. Johann Metze (1841–1922) sestavil roku 1876 třísvazkové dílo *Herbar von Metze* ze sběrů na panstvích Český Krumlov, Vimperk a Hluboká nad Vltavou

146 Vilém Hirsch působil ke konci svého života také jako pracovník NZM na zámku Ohrada, kam předal všechny své sbírky.

147 Johann Metze sestavil roku 1876 třísvazkové dílo *Herbar von Metze* ze sběrů na panstvích Český Krumlov, Vimperk a Hluboká nad Vltavou. Karel Klein svůj herbář *Flechten-Herbarium* věnoval v roce 1934 do muzea na Ohradě.

148 Na Ohradě je uložen také herbář rašeliníků a dalších mechů od konzervátora ochrany přírody Vojtěcha Ježka z Třeboně (1892–1960). Jednotlivé rašeliníky jsou nalepeny na papír formátu A4 a adjustovány v rámech. Sbírka rašeliníků je tříděná podle druhů, postrádá však přesnější lokalizaci sběrů.

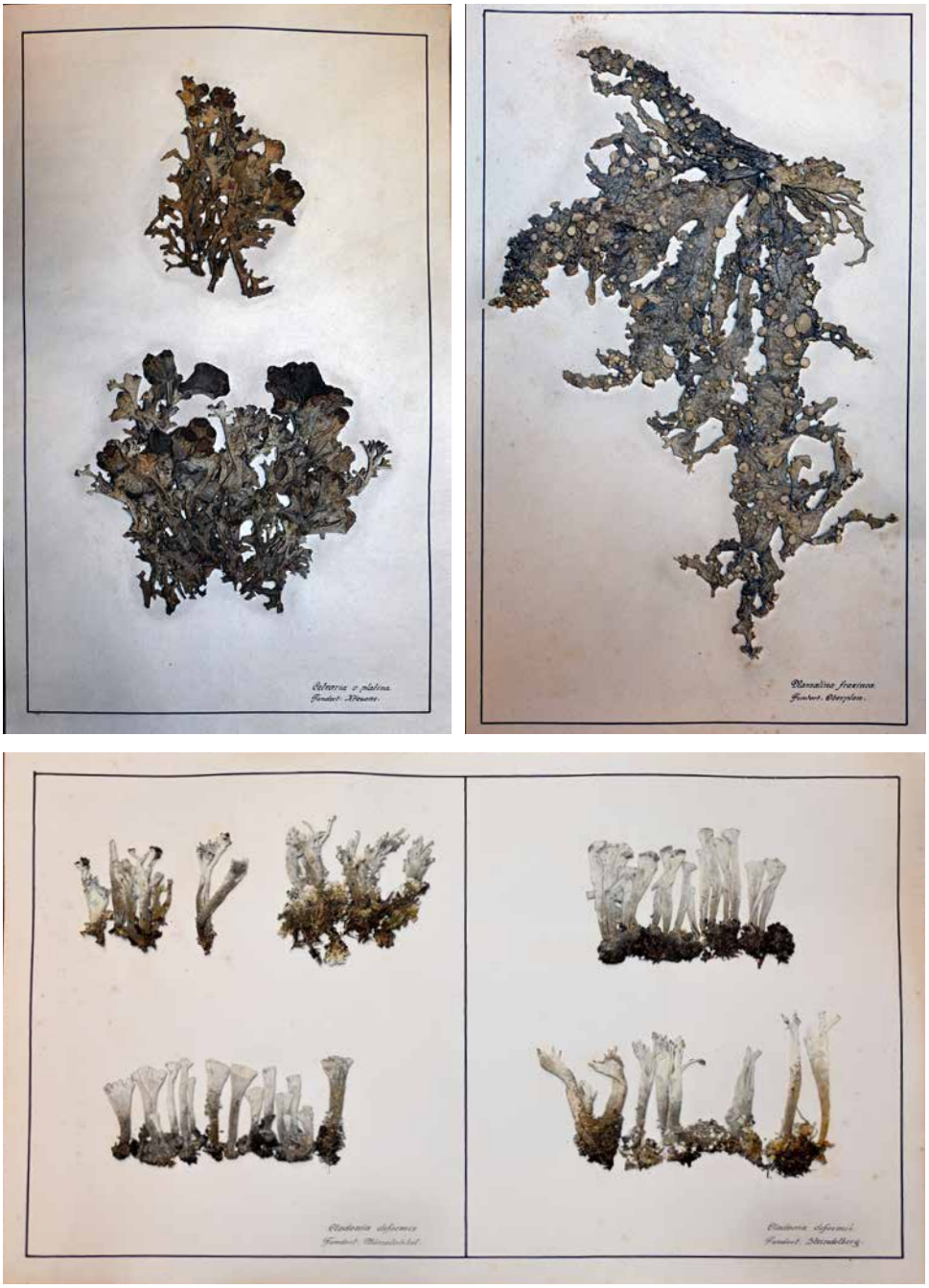

20. Karel Klein (1884–1940) se ve svém herbáři *Flechten-Herbarium* specializoval na lišejníky

Na listnaté dřeviny se zase zaměřil schwarzenberský vrchní zahradník a správce školek Vojtěch Mareš (1862–1932) ve svém desetisvazkovém herbáři *Systematische Zusammenstelung der in Österreich ohne oder unter leichtem Schutz im freien Lande ausdauernden Laubholzarten und Formen* s doplňujícím regionálním hlubockým dovětkem *Mit Berücksichtigung der in Frauenberger Baumschule und Umgebung sich befindlichen Arten und Formen*, pocházejícím pravděpodobně z roku 1912.[149]

21. Vojtěch Mareš (1862–1932) se ve svém desetisvazkovém herbáři *Systematische Zusammenstelung der in Österreich ohne oder unter leichtem Schutz im freien Lande ausdauernden Laubholzarten und Formen* zaměřil na listnaté dřeviny

149 Mareš celý soubor zpracoval podle publikace *Handbuch der Laubholz-Benennung* od Ludwiga Beissnera, Ernsta Schelleho a Heinricha Zabela z roku 1903, ale promítl do něj i své dlouholeté zahradnické zkušenosti, které získal ve službách u Schwarzenbergů v Hluboké nad Vltavou a dříve u hraběte Kinského v Chlumci nad Cidlinou.

Na Ohradě je také uložen dendrologický herbář ze Zlaté Koruny, který má samostatné svazky (přes 60 kusů) upraveny jako knihy jednotlivých dřevin, jež uvnitř skrývají listy, dřevo, plod, květ, kořen, průřez větévky, semena, semenáček a podrobnou rukopisnou charakteristiku daného stromu nebo keře.[150] Pocházejí ze začátku 19. století a autorem většiny dochovaných svazků byl německý botanik a lesník Carl Aloys von Hinterlang (1798–1826), profesor přírodních věd a lesnictví na Královském lesnickém institutu na tehdejším předměstí Gostenhofu u Norimberka a posléze profesor přírodních věd, botaniky a lesnictví na univerzitě v Linci.[151]

22. Dendrologický herbář ze Zlaté Koruny pochází ze začátku 19. století a autorem většiny dochovaných svazků (přes 60 kusů) byl německý botanik a lesník Carl Aloys von Hinterlang

150 Konkrétně jsou takto podle evidenčních záznamů NZM uchovány trnovník akát, modřín evropský, morušovník bílý, bílá růže, kalina obecná, brusnice borůvka, bříza bílá, jilm habrolistý, jmelí bílé, ořešák královský, brusinka obecná, janovec metlatý, střemcha hroznovitá, vřes, jedle bílá, jilm, buk lesní, smrk ztepilý, hrušeň obecná, javor mléč, mahalebka, trnka obecná, třešeň ptačí, bez černý, jíva, šeřík obecný, hlošina úzkolistá, babyka, brslen evropský, jalovec obecný, pyramidální topol, borovice limba, habr obecný, vrba košíkářská, bez červený, jasan ztepilý, olše lepkavá (3x), brslen evropský, borovice lesní, jilm habrolistý, dub letní, borovice limba zakrslá, svída krvavá (2x), lípa srdčitá, švestka domácí, líska obecná, topol osika, maliník obecný, ostružiník obecný, krušina olšová (2x), jeřáb ptačí, tis obecný, tušalaj obecný, škumpa orobincová, ptačí zob obecný, cypřiš, kaštan jedlý, růže bedrníkolistá, hloh břekolistý, lípa evropská.

151 Hinterlangova „dřevěná knihovna“ čítající 68 kusů se nachází také ve sbírkách Strahovského kláštera v Praze.

Pobočka NZM Valtice spravuje tři skupiny herbářů. První pochází přibližně ze 30. let 20. století a je zaměřena na květenu Československa (oblasti lesů, vesnic, luk, plevelů a trav).[152] Herbářové položky jsou zde nalepeny po celé délce a nesou schedy s hlavičkou Městského přírodovědného muzea v Olomouci.

23. Herbářové položky z Herbáře květiny našich lesů II

24. Herbářová položka z Herbáře okrasných dřevin

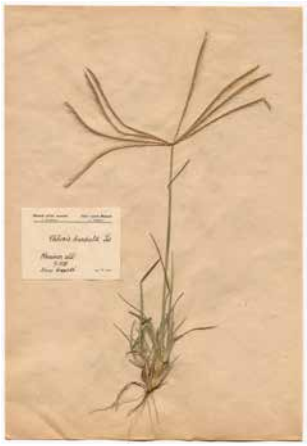

25. Herbářové položky z Herbáře československých trav II

152 Tematické herbáře: Herbář československých trav I, II; Herbář květiny našich luk I, II, III, IV; Herbář květiny našich vesnic I, II; Herbář květiny našich lesů I, II; Herbář polních, zahradních plevelů republiky Československé I, II.

Druhou skupinu tvoří sběry trav a okrasných dřevin z let 1850 a 1930. Soubor z roku 1930 postrádá doprovodné schedy. Rostliny jsou určeny pouze rukopisnými přípisy tužkou, datace celku je vyznačena výhradně na deskách, v nichž jsou jednotlivé listy uloženy. Údajně by se mělo jednat o tzv. Seidlův herbář (na deskách herbáře napsáno „snad Seidlův"). Pravděpodobně je myšlen Wenzel Benno Seidl (1773–1842), česko-rakouský botanik a entomolog. Seidl ovšem zemřel roku 1842, takže herbářové položky sbírané v letech 1850 a 1930 jeho autorství nenasvědčují. U části datované rokem 1930 se předpokládá alespoň souvislost s rodinou Seidlových.

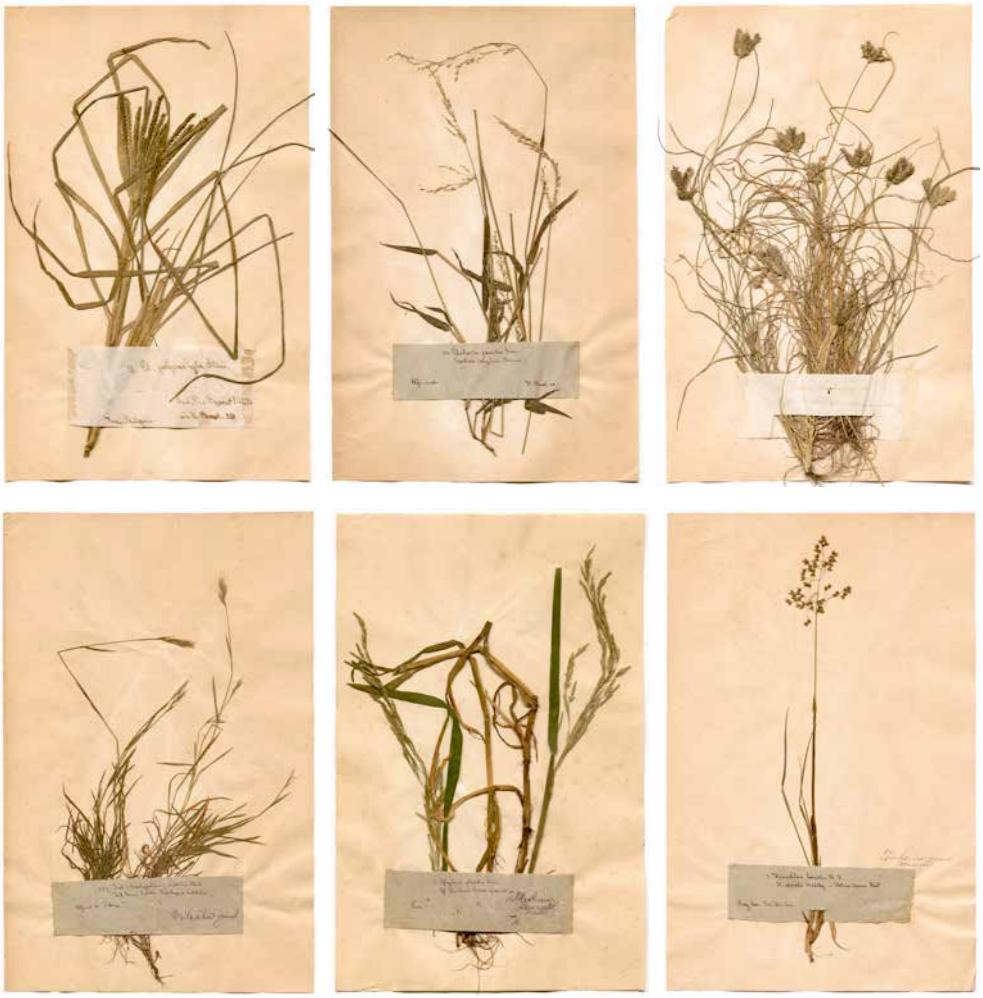

26. Herbářové položky z Herbáře trav

Třetí skupinou herbářů uchovávaných ve Valticích jsou herbářové položky převážně ovocných druhů rostlin ve formě jejich listů, zastoupeny jsou maliny, ostružiny, angrešt, rybíz, jabloň, líska a mišpule. K tomuto herbáři se však nezachovaly žádné bližší údaje včetně původce a datace. Většina listů rostlin je k papíru přichycena proužky lepenky.

27. Herbářové položky z Herbáře listů jabloní

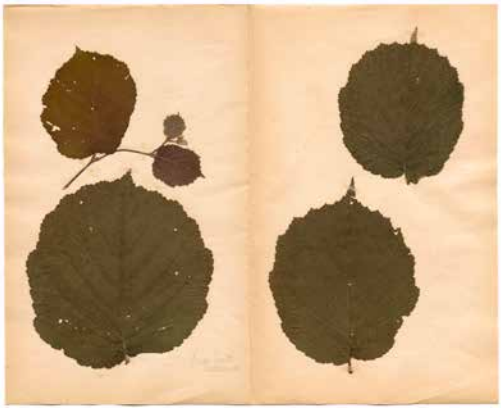

28. Herbářová položka z Herbáře listů lísky

29. Herbářová položka z Herbáře listů malin a ostružin

Třezalka tečkovaná (*Hypericum perforatum*)

Třezalka tečkovaná je jednou z nejznámějších, nejvíce prozkoumaných a nejpoužívanějších léčivých bylin v Evropě. Tato vytrvalá rostlina z čeledi třezalkovitých je ceněna především pro své blahodárné účinky na psychickou pohodu a hojení ran, ačkoliv její užívání vyžaduje obezřetnost kvůli možným interakcím s léky. Vyznačuje se vstřícnými, oválnými listy, které jsou při pohledu proti světlu poseté drobnými průsvitnými tečkami (žlázkami s obsahem silice). Odtud pochází i její druhový název „tečkovaná" (*perforatum*). Od června do srpna kvete zářivě žlutými květy. Když se květy rozmělní mezi prsty, uvolní červenofialové barvivo hypericin. Třezalka se vyskytuje přirozeně v Evropě, Asii a severní Africe, ale rozšířila se po celém světě. Roste na slunných loukách, mýtinách, mezích, náspech a v suchých borových lesích, preferuje sušší, propustné půdy.

Účinky na zdraví

Třezalka tečkovaná obsahuje komplex účinných látek, jako jsou hypericin, hyperforin, flavonoidy, třísloviny a silice, které jí propůjčují široké spektrum terapeutických vlastností. Je nejznámější pro své účinky při mírných až středně těžkých depresích, úzkostech, nespavosti a nervovém vyčerpání. Látky obsažené v bylině ovlivňují hladiny neurotransmiterů v mozku (např. serotoninu a dopaminu), čímž pomáhají zlepšovat náladu a mírnit úzkostné stavy. Zevně se používá třezalkový olej (macerát z květů v olivovém oleji), známý jako „Janův olej" (sbírá se kolem svátku sv. Jana Křtitele 24. června). Olej má silné protizánětlivé, hojivé a regenerační účinky. Používá se na popáleniny, odřeniny, rány, modřiny, záněty kůže, ale i na masáže při bolestech zad a svalů.

Zajímavosti

Třezalka tečkovaná je jednou z nejproblematičtějších bylin z hlediska interakcí s léky. Může snižovat účinnost antikoncepčních pilulek, léků na ředění krve či antidepresiv. Před užíváním je vždy nutná konzultace s lékařem nebo lékárníkem. Hypericin způsobuje fotosenzibilizaci (zvýšenou citlivost pokožky na sluneční záření). Při užívání vyšších dávek třezalky je nutné se vyhnout přímému slunci, hrozí riziko spálení. Její lidové názvy jako „bylina sv. Jana" nebo „svatojánská bylina" jsou odvozeny od termínu kvetení, které vrcholí kolem svátku sv. Jana Křtitele. Červená šťáva z květů je v legendách považována za krev tohoto světce. Třezalka tečkovaná je mocná léčivá rostlina, která může být při správném použití velkým přínosem pro naše fyzické i duševní zdraví.

Je známá také pod lidovými názvy arnika nervová, bylina požehnaná, čarodějný plevel, čarovec, čarovník, děravec, koření Matky Boží, koření postřelené, koření prostřelené, koření psotníkové, krevniček, krevník, krvavník, křížec, kvítí Panny Marie, láska, laskavec, laskavý koření, listí požehnané, lubovníček, lubovník, milovníček, milovník, potratnice, pupková bylina (podle Mattioliho), postřelenec, svatá bylina, šťastná zelina, třesalka, třesavice, zděšenec (dávala se kojencům do kolébky, aby se neděsili), zvoneček svatojánský či zvonečkové koření.

HIPERICVM

Zavinutka podvojná (*Monarda didyma*)

Zavinutka podvojná, známá také jako indiánská kopřiva, je nádherná vytrvalá rostlina z čeledi hluchavkovitých, původem ze Severní Ameriky. Její latinský název *Monarda* je používán mnohdy častěji než česká verze. Je ceněna pro své okrasné, výrazně vonné květy a široké spektrum léčivých účinků. Zavinutka podvojná je statná, vzpřímená bylina, která dorůstá výšky 60 až 120 cm. Vyznačuje se typickými čtyřhrannými lodyhami a vejčitými, pilovitými listy, které při rozemnutí vydávají silnou kořenitou vůni podobnou bergamotovému oleji z citrusů nebo směsi máty a dobromysli. Od června do října kvete nápadnými květy, které mají nejčastěji šarlatově červenou barvu, ale existují i kultivary s růžovými, fialovými nebo bílými květy. Roste na vlhkých loukách, v lesích a podél vodních toků. V České republice se pěstuje jako oblíbená okrasná trvalka, které se dobře daří na slunci i v polostínu, za předpokladu dostatečné zálivky.

Účinky na zdraví

Léčivé účinky zavinutky jsou dány obsahem a složením silice, zejména její složky thymolu, který je známý pro své silné antiseptické (antibakteriální a protiplísňové) vlastnosti. Dále obsahuje karvakrol, flavonoidy a třísloviny. Zavinutka je tradičním prostředkem při nachlazení, chřipce, bolestech v krku a zánětech dýchacích cest. Pomáhá uvolňovat hleny, usnadňuje vykašlávání a mírní horečku. Nálev z listů a květů harmonizuje trávení, pomáhá při nadýmání, žaludečních křečích, nevolnosti a průjmu. Indiáni používali obklady z rozdrcených listů na kožní infekce, rány, ekzémy, bodnutí hmyzem a popáleniny. Lze ji použít i jako kloktadlo při infekcích v ústech a krku. Zavinutka působí jako jemné nervové tonikum, které pomáhá zmírňovat stres, úzkost a napětí.

Zajímavosti

Původní obyvatelé Severní Ameriky zavinutku hojně využívali jako všestrannou léčivou rostlinu a potravinu. Sušené listy používali k přípravě čaje. Vůně listů je velmi podobná silici z bergamotového citrusu (*Citrus bergamia*), který se používá k aromatizaci čaje Earl Grey. Je tak přírodní náhražkou bergamotu. Nádherné květy zavinutky jsou jedlé a lze je použít jako okrasný a aromatický doplněk do salátů, nápojů, koktejlů nebo dezertů. Zavinutka je silně medonosná rostlina, která množstvím svého nektaru přitahuje včely, motýly a kolibříky, čímž podporuje biodiverzitu zahrady. Domorodí Američané, konkrétně kmen Oswego, naučili rané osadníky připravovat aromatický a léčivý čaj z listů a květů monardy. Tento nápoj se stal populární „vlasteneckou“ alternativou k britskému čaji a získal přezdívku „Oswego Tea“ nebo „Liberty Tea“. Stalo se tak po událostech, které známe z historie jako Bostonské pití čaje v roce 1773. Tato událost byla protestem amerických kolonistů proti britskému zdanění čaje (Tea Act) a monopolu Východoindické společnosti na obchod s čajem.

Zavinutka podvojná je známá pod lidovými názvy americká meduňka, bergamot, čaj oswego či včelí balzám.

15.
Veronica recta mas
Quinque folium fragiferum
Verbascum silvestre mathioli
Rubia tinctorum

ZÁVĚR

Předkládaný kritický katalog představuje první ucelenou syntézu výzkumu zaměřeného na fenomén historických herbářů v kontextu českého i evropského kulturního dědictví. Autorskému kolektivu se podařilo potvrdit, že historický herbář není pouze pasivním úložištěm botanických vzorků, ale dynamickým médiem, v němž se protíná historie medicíny, vývoj vědy a estetika knižní kultury. Tyto „zahrady v knihách svázané“ tak vystupují z ticha depozitářů jako živá svědectví o vztahu člověka a přírody, která jej obklopuje.

Detailní analýza stěžejních pramenů odhalila fascinující proces formování moderní botanické identity. Bádání doložilo, že české země nebyly v tomto ohledu pouhým recipientem evropských trendů, ale aktivním centrem vědecké produkce. Identifikace přímé spolupráce světově proslulých malířů bratří Bauerových na Bocciově díle, kterou tento katalog akcentuje, staví tuzemské fondy do přímé konfrontace se špičkovou evropskou produkcí zkoumané doby. Rovněž v rámci projektu NAKI III a mimo jiné prostřednictvím výstavy a katalogu se podařilo vedle vědeckého průzkumu rozšířit i mezi širší veřejnost povědomí o Broumovském herbáři, současně nejstarším herbáři sušených rostlin na území České republiky (1595).

Z metodologického hlediska přinesla práce s prameny zásadní poznatky pro dějiny krajiny a historickou ekologii. Tyto výstupy mají bezprostřední aplikovatelnost nejen v edukační rovině, ale rehabilitují herbář jako stěžejní pramen pro dějiny krajiny a zahradní kultury. Díky identifikaci konkrétních rostlinných taxonů v historických svazcích získáváme unikátní data o druhovém složení tehdejších zahrad a o dostupnosti exotických i domácích léčivých rostlin v jednotlivých staletích. Herbář se tak stává mostem mezi historickou zkušeností a moderní snahou o zachování biodiverzity.

Závěrem lze konstatovat, že proces dokumentace a interpretace těchto „svázaných zahrad“ odhalil hlubokou kontinuitu v našem vztahu k přírodnímu bohatství. Herbáře nám neříkají jen to, jak se léčilo, ale také, jak se přemýšlelo o světě a o místě člověka v něm. Shromážděný materiál, který v tomto rozsahu vychází poprvé, tak tvoří pevný základ pro budoucí bádání. Vědecká práce v rámci projektu NAKI III však tímto katalogem nekončí; naopak, otevírá prostor pro mezinárodní komparaci a pro využití moderních digitálních metod, jež umožní tyto křehké památky zpřístupnit široké odborné i laické veřejnosti, aniž by došlo k jejich fyzickému ohrožení.

Autoři doufají, že výzkum realizovaný v rámci této výstavy přispěje nejen k odbornému zhodnocení fondu, ale také k posílení vědomí o hodnotě tradic, které nás i po staletích formují a které v sobě nesou poznání ukryté v síle léčivých rostlin. Odkaz historických herbářů tak zůstává živý. Nejedná se o uzavřenou kapitolu dějin, ale o připomínku, že poznání přírody je nekonečný proces, v němž se tradice našich předků potkává s poznatky moderní vědy a naší společnou péčí o kulturní dědictví.

Summary

The critical catalogue presented here was created as one of the research outputs of NAKI III project 'The history of use and growing of medicinal plants as part of national and cultural identity' (DH23P03OVV044). It brings the first comprehensive synthesis of research into the phenomenon of historical herbaria in the context of Czech and European cultural heritage. Its authors have confirmed and convincingly demonstrated that historical herbaria are not just a passive medium of storing botanical samples but a dynamic entity in which the history of medicine, development of science, and aesthetics of book culture intersect. These 'gardens bound in books' thus emerge from the silence of repositories as living testimonies, ready to bear witness about the relationship between people and nature that surrounds them.

A detailed analysis of key sources had revealed a fascinating process of formation of a modern botanical identity. Research had shown that, when it came to botany and herbaria in particular, the Czech Lands were not just a recipient of European trends – they were an active centre of scientific production. The direct collaboration between world-renowned painters, the Bauer brothers, on Boccio's work, emphasised in this work, places the sources found in the Czech Lands on equal footing with the best contemporary production in Europe. Aside from academic publications aimed at expert public, we have managed, also within the NAKI III project, to spread awareness of the Broumov herbarium, the oldest source of its kind in the Czech Republic (1595), also among the general public, among other things through an exhibition and its catalogue.

The catalogue dedicates space also to the probably most wide-spread and generally known herbal produced in the Czech Lands, Mattioli's herbal. Highly valuable is also the first comprehensive report on and presentation of herbaria and herbals from the collections of the National Museum of Agriculture, whose complexity and scientific value place this collection among the best in Europe.

From the methodological perspective, work with these sources brough new findings of special significance especially for landscape history and historical ecology. These outputs can be directly applied in education, and they prove the significance of herbals and herbaria as irreplaceable sources for landscape history and the history of horticulture. Thanks to identifying concrete plant taxa in historical volumes, we have new and valuable information about the composition of species in Early Modern gardens and about the availability of both domestic and exotic medicinal plants during each of the relevant centuries. Herbaria and herbals thus form a bridge between historical experience and modern efforts to preserve biodiversity.

In general terms, the process of documenting and interpreting these 'bound gardens' reveals a deep continuity in our relation to the riches of nature. Herbaria and herbals tell us much not only about contemporary medical treatments but also about how people thought about the world and human place in it. The material gathered during the work on this project, which is in this extent published for the very first time, thus forms a firm foundation of future research. But scientific work within the NAKI III project does not end with this catalogue. On the contrary, it opens the door to international comparisons and the use of modern digital methods, to making these historical artefacts accessible to both the general public and experts in a way that would be completely safe for these precious and fragile sources.

The authors hope that the research conducted as part of preparation of this exhibition will contribute not only to the scientific potential of the materials studied but also to a strengthening of awareness of traditions which still form us, across the centuries, traditions which carry knowledge about the healing powers of plants. Historical herbaria remain a living legacy. They are not a closed chapter of history; rather, they remind us that knowledge of nature is a never-ending process in which the traditions of our ancestors meet with the findings of modern science and our joint care for cultural heritage.

Soupis pramenů a literatury

Archivní prameny

Sbírka NZM

- podsbírka Knihy – staré tisky
- podsbírka Lesnictví
- podsbírka Životní prostředí

Knihovní fond NZM

- Chotkovská knihovna
- Zemědělská knihovna

Národní archiv v Praze

- Milosrdní bratři – provincialát a konvent, Praha

Přírodovědné muzeum Národního muzea v Praze

- Akcesitní kniha 15/1952

Řádový archiv milosrdných bratří v Brně

- fond Valtice

Řádový archiv milosrdných bratří ve Vídni

- fond Vídeň

Řádová knihovna milosrdných bratří v Brně

- fond Valtice

DOMIN, Karel, Léčivé rostliny. Přehled nejdůležitějších domácích i cizích léčivých bylin a rostlinných drog, Praha: Karel Domin 1923.

HOHBERG, Wolfgang Helmhard von, Georgica curiosa aucta oder Adelichen Land- und Feld--leben; Georgica Unterricht von den Landgütern und Adelicher Wirtschafft auf dem Lande, Nürnberg: i.V. Johann Friedrich Endter [Erben]und Michael Endters Wittib und Erben 1682.

[KREJČÍ, Václav], Český herbář: popsání všech známých bylin léčebních a rostlin užitečných pro obchod a průmysl, zároveň s navedením, jak se pěstují, sbírají a jak se z nich připravují léky, šťávy a domácí prostředky, s ohledem zvláštním na léčení domácích zvířat: s vyobrazením rostlin jedovatých a jiných velmi důležitých bylin, Praha: Alois Hynek, [1882–1885 nebo 1890].

MAIWALD, Vincenz, Ein deutsches Herbar vom Jahre 1595 in Braunau, Natur und Heimat, 1937, 8, s. 61–66.

MAIWALD, Vincenz, Geschichte der Botanik in Böhmen, Wien: Kaiserliche und königliche Hof-Buchdruckerei und Hof-Verlags-Buchhandlung Carl Fromme 1904.

PRESL, Jan Svatopluk, Wšeobecný rostlinopis, čili: Popsání rostlin we wšelikém ohledu užitečných a škodliwých, Díl II. Praha: Kronberger a Řiwnáč 1846.

ŠTĚPÁNEK, Otakar, Moderní preparace přírodnin, osvědčené metody přírodopisného sběratelství a preparace, Olomouc: R. Promberger 1938.

ZÍBRT, Čeněk, Mandragory Rudolfa II., Český lid, Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách a na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku, č. XII, Praha 1903, s. 288–297.

Literatura a internetové zdroje

ACCORSI, Andrea – BRILLANTE, Giuseppe – PERCIVALDI, Elena (edd.), Umění starých herbářů: od renesance po 19. století, Brno: CPress 2019.

BÁBKOVÁ HROCHOVÁ, Magda – KAFFKOVÁ, Katarína – KOČENDOVÁ, Jitka, Olomoucké barokní herbárium a jeho materia medica na přelomu 18. a 19. století. Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, 2023, č. 325, s. 79–121.

BÁBKOVÁ HROCHOVÁ, Magda – KAFFKOVÁ, Katarína – KOČENDOVÁ, Jitka, Olomoucké herbárium Krajinské lékárny a jeho materia medica v 19. a 20. století. Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, 2024, č. 327, s. 101–138.

BANNASOVÁ-SVOJSÍKOVÁ, Stanislava, Autohomologní terapie v praxi, Praha: Argo 1999.

BARTŮŠEK, Václav – HEJNOVÁ, Miroslava, Pietro Andrea Mattioli 1501–1578 (u příležitosti 500. výročí narození). Knihovnická revue: Národní knihovna 2002, č. 13, s. 136–137.

BAUER PETROVSKA, Biljana, Historical review of medicinal plants' usage, Pharmacognosy Reviews, 2012, sv. 6, č. 11, dostupné online: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3358962/> [15. 01. 2025].

BIGOTTI, Fabrizio, Teaching Materia Medica in the sixteenth century. Mattioli's Rediscovered Annotations on the 1544 edition of the „Discorsi", dostupné online: <https://www.academia.edu/143450110/TEACHING_MATERIA_MEDICA_IN_THE_SIXTEENTH_CENTURY_Mattiolis_Rediscovered_Annotations_on_the_1544_edition_of_the_Discorsi_?auto=download&auto_download_source=social-news> [10. 10. 2025].

BOGAR, Benedikt, Milosrdní bratři, Praha: vlastním nákladem 1934.

BOHATCOVÁ, Miriam, Čtení na pomezí botaniky, fauny a medicíny, in: Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie, Praha: Národní muzeum 1993, roč. 38, č. 3–4.

BUCHTOVÁ, Irena – NĚMCOVÁ, Veronika, Situační a výhledová zpráva, Praha: Ministerstvo zemědělství České republiky, 2025.

ČERMÁKOVÁ, Lucie – JANKO, Jan, Od medicíny k botanice: milník Zalužanský, Dějiny věd a techniky, 2015, č. 48, 1.

ČERNÝ-NIGER, Jan, Knieha lékarská, kteráž slove herbář aneb zelinář. Praha: Avicenum, 1981.

DANIHELKA, Jiří, Herbář Masarykovy univerzity jako zdroj informací o biodiverzitě: BRNU goes to GBIF, Živa, 2009, č. 5, s. 226–227, dostupné online: <https://ziva.avcr.cz/files/ziva/pdf/herbar-masarykovy-univerzity-jako-zdroj-informaci.pdf> [30. 05. 2025].

DAY, Jo, (ed.), Plants, Prayers, and Power: the story of the first Mediterranean gardens, in: O'BRIEN, Dan (ed.), Gardening Philosophy for Everyone, Chichester: Wiley-Blackwell 2010, s. 65–78.

DOBRAS, Werner, Hieronymus Harder und seine Zwölf Herbare, Montfort. Zeitschrift für Geschichte Vorarlbergs, 2013, č. 2, roč. 65, s. 121–150.

DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana, V zahradách i herbářích. Rostliny ve středověku, Dějiny a současnost, 2023, č. 7, roč. 45, s. 10–13.

FLANNERY, Maura C., In the Herbarium: The Hidden World of Collecting and Preserving Plants, New Haven: Yale University Press 2023, dostupné online: <https://academic.oup.com/yale-scholarship-online/book/51405> [21. 07. 2025].

FRANC, Aleš, Antické prostředky léčby dochované v biblických textech, Praktické lékárenství 2019, dostupné online: <The pharmaceutical substances contained in biblical texts of ancient period> [23. 3. 2026].

GUERRA, Francisco, Aztec Medicine, Medical History, 1966, sv. 10, č. 4, s. 315–338, dostupné online: <https://www.cambridge.org/core/journals/medical-history/article/aztec-medicine/F4FF5AE8E8919AB2E7589248AFB74B1C> [10. 01. 2025].

HÁJEK, Pavel et al., Lékařská literatura v zámeckých knihovnách, České Budějovice: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích 2024.

HANÁKOVÁ, Pavla, Jak založit herbář. Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, dostupné online: <http://www.muzeumzlin.cz/media/userfiles/edukace/Byliny%20v%20muzeu/Jak%20založit%20herbář.pdf> [11. 04. 2026].

HEJNOVÁ, Miroslava, Pietro Andrea Mattioli 1501–1578: u příležitosti 500. výročí narození, Praha: Národní knihovna ČR 2001.

HILL, Arthur W., The History and Functions of Botanic Gardens, Annals of the Missouri Botanical Garden, 1915, sv. 2, č. 1/2, s. 185–240, dostupné online: <https://dn790007.ca.archive.org/0/items/historyfunctions00hilluoft/historyfunctions00hilluoft.pdf> [11. 10. 2026].

HOFFMANNOVÁ, Eva, Jak založit herbář, Praha: Mladá fronta 1984.

HOLEC, Jan – KMENT, Petr – WAGNER, Jan – ŠMÍD, Jiří – ŠÍDA, Otakar – KVAČEK, Jiří – SEJKORA, Jiří – KUŽELKA, Vítězslav, Metodika pro práci s přírodovědeckým typovým materiálem, Praha: Národní muzeum 2015, dostupné online: <https://www.researchgate.net/publication/301292456_Metodika_pro_praci_s_prirodovedeckym_typovym_materialem> [21. 07. 2025].

HOSKOVEC, Ladislav, Konrád z Megenberku [online] 28. 8. 2010, dostupné online: <https://botany.cz/cs/konrad-z-megenberku> [09. 10. 2025].

HYAMS, Edward – MACQUITTY, William, Great Botanical Gardens of the World, London: Bloomsbury Books 1969.

CHYTRÁ, Magdaléna – HANZELKA, Petr – KACEROVSKÝ, Radoslav (edd.), Botanické zahrady a arboreta České republiky, Praha: Academia 2010.

JANČA, Jiří – ZENTRICH, Josef Antonín, Herbář léčivých rostlin, Praha: Eminent 1994–1999.

JELÍNEK, Petr et al., Germanische Provinz des Hospitalordens des Hl. Johannes von Gott bis 1780. Teil I., Cieszyn 2018, s. 163–172.

KNAPÍK, Jiří – ŠOPÁK, Pavel – VÁHALA, David – OLŠOVSKÝ, Jaromír, Vademecum muzeologie, Opava: Slezská univerzita 2012.

KORBELÁŘ, Jaroslav – ENDRIS, Zdeněk, Naše rostliny v lékařství, Praha: Avicenum 1990.

KOUKAL, Vítězslav et al., Valtice a řád milosrdných bratří: historie a osobnosti, Praha: Národní zemědělské muzeum v Praze 1995.

KŘÍSA, Bohdan – PRÁŠIL, Karel, Sběr, preparace a konzervace rostlinného materiálu, Praha: Univerzita Karlova v Praze – Přírodovědecká fakulta 1994.

LACK, Hans Walter, Ein Garten für die Ewigkeit. Der Codex Liechtenstein, Bern: Benteli 2000.

LYČKA, Daniel, Norbertus Adamus Boccius (Das Leben und Werk des Feldsberg Priors), in: JELÍNEK, Petr et al., Germanische Provinz des Hospitalordens des Hl. Johannes von Gott bis 1780. Teil I., Cieszyn: s. n. 2018, s. 163–172.

LYČKA, Daniel, Převor valtického konventu milosrdných bratří Norbert Adam Boccius – nová zjištění – březen/duben 2019, Katzelsdorfský zámeček, dostupné online: <https://www.katzelsdorfsky-zamecek.cz/news/prevor-valtickeho-konventu-milosrdnych-bratri-norbert-adam-boccius-nova-zjisteni-brezen--duben-2019/> [20. 12. 2025].

MAJER, Jiří, Kašpar Šternberk, Praha: Academia 1997.

MITCHELL, James, On the Cultivation of Gardens Walafrid Strabo, Academia.edu, 2013, dostupné online: <https://www.academia.edu/26634764/ON_THE_CULTIVATION_OF_GARDENS_WALAFRID_STRABO> [27. 11. 2025].

MLECZKOVÁ, Věra, Český herbář pro děti, Brno: CPress 2024.

MOUREK, Jan – LIŠKOVÁ, Eva, Biologické sbírky – metody sběru, preparace a uchovávání: Příručka k projektu Alma Mater Studiorum, Praha: Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta 2010, dostupné online: <https://www.researchgate.net/publication/50995338_Biologicke_sbirky_-_metody_sberu_preparace_a_uchovavani_prirucka_k_pro-jektu_Alma_Mater_Studiorum > [28. 05. 2025].

NIKLÍČEK, Ladislav – ŠTEIN, Karel, Dějiny medicíny v datech a faktech, Praha: Avicenum 1985.

NOVÁK, Zdeněk, Lednicko-valtický areál v širších evropských souvislostech a se stavbami Josepha Hardtmutha jako prostředí pro odborné zahradnické vzdělávaní, Prameny a studie, 2019, č. 65, s. 171–199.

NOVÁK, Zdeněk – SOBOTKOVÁ, Jitka – SKRUŽNÁ, Jarmila – KUBÁSKOVÁ, Lucie – STRNADOVÁ, Lucie – SLOVIK, Radomír, Metodika péče o historické herbáře typu hortus siccus, Praha: Národní zemědělské muzeum, s. p. o. 2025.

PAULUS, Filip – STEINOVÁ, Šárka – ŠTĚCHOVSKÝ, Jiří, Univerzitní botanické zahrady v Praze v letech 1775–1945, Praha: Národní archiv 2017.

PLUHÁČKOVÁ, Helena, Zájem o léčivky roste, lidé chtějí pečovat o své zdraví, dostupné online: <https://mendelu.cz/zajem-o-lecivky-roste-lide-chteji-pecovat-o-sve-zdravi> [15. 12. 2025].

PODSEDNÍK, Hubert, Milosrdní bratři. Valtice – Feldsberg 1605–2005, Brno: Provincie řádu milosrdných bratří v ČR 2005.

PORTER, Roy, Dějiny medicíny: od starověku po současnost, Praha: Prostor 2013.

PRASSACK, Kari A. – DUBOIS, Josephine – LÁZNÍČKOVÁ-GALETOVÁ, Martina-GERMONPRÉ, Mietje – UNGAR, Peter S., Dental microwear as a behavioral proxy for distinguishing between canids at the Upper Paleolithic (Gravettian) site of Předmostí, Czech Republic, Journal of Archaeological Science, 2020, sv. 115, dostupné online: <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1212&context=natlpark> [25. 11. 2025].

PŘÍHODA, Antonín, Léčivé rostliny, Praha: Státní zemědělské nakladatelství 1980.

RYSTONOVÁ, Ida, Průvodce lidovými názvy rostlin i jiných léčivých přírodnin a jejich produktů, Praha: Academia 2007.

SHALDERVAN, Claudia, Exhibition review: Bathed in blue, Anna Atkins at the New York Public Library, Musée magazine, vanguard of photography culture, dostupné online: <https://museemagazine.com/culture/2018/11/1/exhibition-review-bathed-in-blue-anna-atkins-at-the-nypl> [27. 12. 2025].

Situační a výhledová zpráva, léčivé, aromatické a kořeninové rostliny, Praha: Ministerstvo zemědělství 2020, dostupné online: <https://mze.gov.cz/public/portal/mze/-q368709---GuzBJ41P/lecive-aromaticke-a-koreninove-rostliny-6?_linka=a290801> [03. 02. 2026].

SKRUŽNÁ, Jarmila, Vyobrazení mandragory lékařské (Mandragora officinarum) na náhrobku Alžběty Johanny Westonie v mezioborových souvislostech. in: ROHÁČEK, Jiří (ed.), Epigraphica et Sepulcralia XV, Praha: Artefactum 2017, s. 427–452.

SKRUŽNÁ, Jarmila – POKORNÁ, Adéla – DOBALOVÁ, Sylva – STRNADOVÁ, Lucie, Hortus siccus (1595) of Johann Brehe of Überlingen from the Broumov Benedictine monastery, Czech Republic, re-discovered, Archives of Natural History, 2022, sv. 49, č. 2, s. 319–340.

SKRUŽNÁ, Jarmila – POKORNÁ, Adéla – DOBALOVÁ, Sylva – STRNADOVÁ, Lucie, Nejstarší herbář sušených rostlin na území České republiky (1595), Dějiny věd a techniky, 2024, roč. 57, č. 1–2, 2024, s. 70–98.

SKRUŽNÁ, Jarmila – STRNADOVÁ, Lucie – POKORNÁ, Adéla – DOBALOVÁ, Sylva, The Brehe's herbarium as an Intersection of Botanical Knowledge and Healing Practice. Plague Treatment described in a Renaissance Hortus Siccus. Ethnobotany and Economic Botany, 2025, v recenzním řízení.

STEHLÍKOVÁ, Dana, Od anděliky po zimostráz: latinský Herbář Křišťana z Prachatic a počátky staročeských herbářů, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2017.

STRNADOVÁ, Lucie, Botany: Mattioli, Handsch, and Hájek, in: ŽEMLA Martin (ed.), Thaddaeus Hagecius, or Hájek, 1526–1600, 2025, s. 95–112.

SURÁ, Dana – ŠTORKOVÁ, Tereza – NEUGEBAUEROVÁ, Jarmila – JEZDINSKÝ, Aleš, Herbářové sbírky milosrdných bratří českomoravské provincie, Prameny a studie, 2023, č. 74, s. 69–89.

SUTORÝ, Karel – VOZÁROVÁ, Marta, Index herbariorum Reipublicae bohemicae et Reipublicae slovacae, Praha: Česká botanická společnost 2001, dostupné online: <https://ceskadigitalniknihovna.cz/uuid/uuid:f0671280-6615-11e3-a484-001018b5eb5c> [29. 12. 2025].

ŠMELHAUS, Vratislav – NERADOVÁ, Květoslava (edd.), Crescenti Bohemi, Pragae: Museum Agriculturae Bohemoslovacum, 1966–1968.

TAYLOR, Patrick, The Oxford Companion to the Garden, Oxford: Oxford University Press 2006.

The Three Founders of Botany – Leonhart Fuchs [online]. Ames: Iowa State University, *Historic Exhibits*, dostupné online: <https://historicexhibits.lib.iastate.edu/botanists/leonhart_fuchs.html> [09. 10. 2025].

THIJSSE, Gerard, Tusschen pampier geleyt: Ontstaan, verspreiding en gebruik van de vroegste herbaria, in: IJPELAAR, Linda and CHAVANNES-MAZEL, Claudine A. (edd.), De groene Middeleeuwen. Duizend jaar gebruik van planten (600–1600), Eindhoven: Lecturis 2016, p. 46–93.

United States Department of Agriculture. Mandrake (Ethnobotany: Mind and Spirit) [online]. Washington, D.C.: USDA Forest Service, dostupné online: <https://www.fs.usda.gov/wildflowers/ethnobotany/Mind_and_Spirit/mandrake.shtml> [07. 01. 2026].

VÁCLAVIKOVÁ, Martina, Dendrologický herbář – xylotéka Muzea Kroměřížska, eBadatelna Zlínského kraje, dostupné online: <https://ebadatelna.zlkraj.cz/articles/15510> [27. 12. 2025].

VOIT, Petr, Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století, Praha: Libri – Královská kanonie premonstrátů na Strahově 2006.

VONDRÁČEK, Vladimír – HOLUB, František, Fantastické a magické z hlediska psychiatrie, Praha: Avicenum 1972.

William Turner – English botanist [online]. Encyclopaedia Britannica, dostupné online: <https://www.britannica.com/biography/William-Turner-English-botanist> [10. 10. 2025].

Vysokoškolské kvalifikační studentské práce

ČERMÁKOVÁ, Lucie, Pietro Andrea Mattioli, Tadeáš Hájek z Hájku a vědění o rostlinách v 16. století. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra filosofie a dějin přírodních věd 2009. Dostupné online: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/25371/DPTX_2007_2_11310_MDIPL001_199370_0_53415.pdf?sequence=1> [11. 04. 2025].

JAROŠOVÁ, Lenka – ROHÁČEK, Jindřich – ČÍHAL, Lukáš – GAJDOŠÍK, Martin, Přírodovědecké muzejnictví. Distanční studijní text. Opava: Slezská univerzita v Opavě 2019. Dostupné online: <https://is.slu.cz/publication/40241/Jarosova_Rohacek_Cihal_Gajdosik_P_M.pdf> [27. 5. 2025].

JAROŠOVÁ, Yvetta, Dějiny a osobnosti botanického oddělení MZM. Nepublikovaná diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta 2008. Dostupné online: <https://is.muni.cz/th/t4wlt/> [06. 01. 2026].

LINHOVÁ, Dominika, Bocciuv herbář – identifikace sortimentu rostlin historického herbáře. Nepublikovaná diplomová práce. Brno: Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta 2021. Dostupné online: < https://theses.cz/id/4x1mkq/> [11. 04. 2025].

SURÁ, Dana, Dějiny a katalog historické knihovny valtického konventu řádu milosrdných bratří. Nepublikovaná bakalářská práce. Olomouc: Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého 2015. Dostupné online: <https://theses.cz/id/72p672/> [24. 02. 2026].

UHEROVÁ, Klára, Herbářování rostlin a využití herbářů ve výuce. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra biologie a environmentálních studií 2014. Dostupné online: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/70166/BPTX_2013_2_11410_0_352678_0_152480.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [11. 04. 2025].

Ostatní

Databáze HERBMAN, dostupné online: <https://www.ibot.cas.cz/cs/sluzby/databaze> [06. 01. 2026].

Index Herbariorum, dostupné online: <https://sweetgum.nybg.org/science> [06. 01. 2026].

VOIT, Petr, Herbář (tištěná kniha). Encyklopedieknihy.cz, dostupné online: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Herbář_%28tištěná_kniha%29?utm_source=chatgpt.com> [11. 04. 2025].

Výstava Lékařská literatura v zámeckých knihovnách, výstup z NAKI III „Kořeny a plody evropské vědy“ (DH23P03OVV058), Národní památkový ústav 2024.

Server Natura Bohemica, dostupné online: <http://www.naturabohemica.cz/>

Server BOTANY.cz, dostupné online: <https://botany.cz/>

Databáze české flóry a vegetace, dostupné online: <https://pladias.cz/>

Seznam obrazové dokumentace

Zahrady léčivých rostlin

1) Španělský rukopis knihy De materia medica z 12.–13. století, dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Dioscorides_De_Materia_Medica_Spain_12th_13th_century.jpg > [29. 12. 2025].
2) Plinius Starší (23–79 n. l.), dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Plinius_starší > [29. 12. 2025].
3) Benediktinský klášter v Rajhradě v 70. letech 18. století, dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Klášter_Rajhrad_70_léta_18_století.gif > [29. 12. 2025].
4) Archa z Jeníkova s vyobrazením jahodníků, desková malba z 15. století, dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Archa_z_Jeníkova.jpg > [15. 12. 2025].
5) Obraz Zvěstování Panně Marii od Leonarda da Vinciho (cca 1472–1475), mimo jiné s vyobrazením sedmikrásek chudobek, dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Leonardo_Da_Vinci_-_Annunciazione.jpeg > [10. 11. 2025].
6) Plán kláštera ze St. Gallenu (dnešní Švýcarsko) z počátku 9. století, zachycující ideální model kláštera včetně zahrad, dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Plán_ze_St._Gallenu > [18. 12. 2025].
7) Cisterciácký klášter Abbaye de Sénanque (klášter Sénanque) v Provence s proslulými levandulovými poli, dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/ Klášter_Sénanque > [9. 4. 2026].
8) Ibn al-Wafid (asi 999-1075) byl lékařem, lékárníkem, botanikem, zemědělským odborníkem, který se zasloužil o založení toledské zahrady Huerta del Rey, dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Islamic_Spain_agricultural_scene.jpg > [29. 12. 2025].
9) Ilustrace zachycující práce na poli v knize od Pietra de Crescenzi (asi 1233–1320) Liber ruralium commodorum, in: ŠMELHAUS, Vratislav – NERADOVÁ, Květoslava (edd.), Crescenti Bohemi, Pragae: Museum Agriculturae Bohemoslovacum 1966–1968, s. 17.
10) Rytina botanické zahrady v Padově (Orto botanico di Padova) založené v 16. století, dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Orto_dei_semplici_PD_01.jpg> [17. 4. 2026].
11) Veduta valtického kláštera z 18. století, Národní archiv Praha, zdroj Dana Surá.

Smysl a role herbářů

1) Herbářová položka v herbáři sušených rostlin, dostupné online: <https://www.shutterstock.com > [29. 12. 2025].
2) Rukopis herbáře zvaného Circa instans, který byl sestaven v prostředí lékařské školy v Salernu ve 12. století a používal se rovněž k výuce medicíny v Praze, dostupné online: <https://herbaria.phil.muni.cz/index.php/cs/node/391> [13. 12. 2025].
3) Ilustrace zachycuje abatyši Hildegardu z Bingenu (1098–1179) při psaní svých vizí v díle Scivias (Poznej cesty), jehož byla autorkou, dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Hildegarda_z_Bingenu> [15. 12. 2025].
4) Významný alchymista a lékař Paracelsus (1493–1541), dostupné online: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Portrait_of_Paracelsus._Wellcome_L0014988.jpg> [13. 12. 2025].
5) Lékařská praxe v 15. století, dostupné online: <https://www.sciencesource.com/1994715-uroscopy-15th-century-stock-image-rights-managed.html> [15. 12. 2025].
6) Jan z Kružce, Koňská lékařství, 1608, Sbírka Národního zemědělského muzea.
7) Arabský botanický rukopis z 15. století, který pochází ze sbírky Roberta Garretta, darované univerzitě v Princetonu v roce 1942, dostupné online: <https://pr.princeton.edu/pictures/g-k/islamic_manuscripts/> [15. 12. 2025].
8) Růže Noisette v díle Pierra-Josepha Redouté (1759–1840) Les Roses (1817–1824), in: ACCORSI, Andrea – BRILLANTE, Giuseppe – PERCIVALDI, Elena (edd.), Umění starých herbářů: od renesance po 19. století, Brno: CPress 2019, s. 149.
9) Herbářová položka z herbáře Jana Rudolfa Chotka (1748–1824), botanická sbírka Národního muzea, inv. č. PR 962903.
10) Ukázka školního herbáře sušených rostlin, Adam Kubásek, 7. A, 2023, zdroj autor.

Otisky přírody v čase

1) Hippokratova přísaha napsaná ve tvaru kříže v byzantském rukopise z 12. století, dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Hippokratova_p%C5%99%C3%ADsaha#/media/Soubor:HippocraticOath.jpg> [15. 02. 2026].
2) Přepis knihy Historia plantarum od Theofrasta (371–287 př. n. l.) z 16. století, dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Theofrastos#/media/Soubor:Theophrastus_-_Historia_plantarum,_1549_-_3034262.tif> [10. 03. 2026].
3) Albert Veliký (1193 nebo 1206/1207–1280), dostupné online: <https://sk.wikipedia.org/wiki/S%C3%BAbor:Tommaso_da_modena,_ritratti_di_domenicani_%28vescovo%29_1352_150cm,_treviso,_ex_convento_di_san_niccol%C3%B2,_sala_del_capitolo.jpg> [05. 02. 2026].
4) Arabský přepis díla Canon medicinae (Kánon lékařství) z 16. století, dostupné online: <https://fr.wikipedia.org/wiki/Dorothee_Metlitzki#/media/Fichier:Avicenna_canon_1597.jpg> [05. 02. 2026].
5) Ilustrace z knihy Buch der Natur (Kniha o přírodě) od Konráda z Megenberku, vydání z 15. století, dostupné online: <https://en.wikipedia.org/wiki/Johann_B%C3%A4mler#/media/File:Konrad_von_Megenberg_Buch_der_Natur_1481.jpg> [02. 02. 2026].
6) Frontispis Herbarum vivae eicones (Štrasburk, 1530) od Otto Brunfelse (asi 1488–1534) zobrazuje podobizny Dioscorida a Apollona, pastýře Chromise a Mansyllose společně s bohem lesa Silénem a bohyní lásky Venuší. Dále zachycuje mýtus o Hesperidkách. Autorem řezby je Hans Weiditz, in: ACCORSI, Andrea – BRILLANTE, Giuseppe – PERCIVALDI, Elena (edd.), Umění starých herbářů: od renesance po 19. století, Brno: CPress 2019, s. 21.
7) Titulní strana latinského vydání Mattioliho herbáře z roku 1565, dostupné online: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mattioli,_Pietro_Andrea_%E2%80%93_Commentarii_in_sex_libros_Pedacii_Dioscoridis_Anazarbei_de_medica_materia,_1565_%E2%80%93_BEIC_6515272.jpg> [06. 04. 2026].
8) Knieha lékarská, kteráž slove herbář aneb zelinář od Jana Černého, dostupné online: <https://books.google.cz/books?id=WDJfAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=jan+%C4%8Dern%C3%BD+zelinarz&hl=cs&sa=X&ved=0ahUKEwigtoSa-ZzmAhWK6KYKHU3vDGwQ6AEIKzAA#v=onepage&q=jan%20%C4%8Dern%C3%BD%20zelinarz&f=false> [01. 03. 2026].
9) Herbarium vivum od Joachima Ramschissela z 18. století, zdroj Řádová knihovna milosrdných bratří v Brně.
10) Kašpar hrabě ze Šternberka (1761–1838), dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Ka%C5%A1par_%C5%A0ternberk#/media/Soubor:Kaspar_Maria_Graf_Sternberg_(1761%E2%80%931838)_crop.jpg> [01. 02. 2026].
11) Fosilie přesličky z knihy Kašpara hraběte ze Šternberka, dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Fossile_Schachtelhalmgewaechse.JPG> [02. 02. 2026].

Rozmanitý svět herbářů

1) Iluminovaný rukopis z 15. století, přepis díla Naturalis historia od Plinia Staršího (23–79 n. l.), dostupné online: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pliny_the_Elder,_Natural_History,_Florence,_Plut._82.4.jpg > [10. 03. 2026].
2) Iluminace z rukopisu Vienna Dioscorides z počátku 6. století, dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:ViennaDioscoridesAuthorPortrait.jpg> [10. 03. 2026].
3) Arabská miniatura z díla De materia medica, které vzniklo v Bagdádě v roce 1224 a zachycuje proces výroby léčebného přípravku z rostlinného extraktu, in: ACCORSI, Andrea – BRILLANTE, Giuseppe – PERCIVALDI, Elena (edd.), Umění starých herbářů: od renesance po 19. století, Brno: CPress 2019, s. 15.
4) Tiskařský štoček s rostlinnou tematikou a jeho otisk, Muzeum Jindřichohradecka.
5) Ilustrace z knihy Buch der Natur (Kniha o přírodě) od Konráda z Megenberku, vydání z 15. století, dostupné online: <https://www.britishmuseumshoponline.org/insects-from-the-buch-der-natur-anonymous.html> [10. 02. 2026].
6) Ručně kolorovaná řezba leknínu bílého v díle Otto Brunfelse (asi 1488–1534) Herbarum vivae eicones, in: ACCORSI, Andrea – BRILLANTE, Giuseppe – PERCIVALDI, Elena (edd.), Umění starých herbářů: od renesance po 19. století, Brno: CPress 2019, s. 22.
7) Vlaštovičník v díle Otto Brunfelse (asi 1488–1534) Herbarum vivae eicones, in: ACCORSI, Andrea – BRILLANTE, Giuseppe – PERCIVALDI, Elena (edd.), Umění starých herbářů: od renesance po 19. století, Brno: CPress 2019, s. 23.

8) Dřevoryt violky vonné (Viola odorata) s podrobným popisem z Herbarum vivae eicones německého botanika Otto Brunfelse (asi 1488–1534), dostupné online: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Brunfels_-_Contrafayt_Kreuterbuch_-_xcv.jpg > [10. 02. 2026].
9) Žánrový výjev zachycující taneční rej kolem lípy v díle Hieronyma Bocka (1498–1554), Kreutterbuch, Štrasburk 1539, in: ACCORSI, Andrea – BRILLANTE, Giuseppe – PERCIVALDI, Elena (edd.), Umění starých herbářů: od renesance po 19. století, Brno: CPress 2019, s. 25.
10) Titulní stránka německého vydání New Kreüterbuch (Nový herbář) Leonharta Fuchse (1501–1566) z roku 1543, dostupné online: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Leonhart_Fuchs_Kreüterbuch_1543.jpg> [08. 02. 2026].
11) Růže stálezelená v různých stadiích květu v ideální kráse v díle Leonharta Fuchse (1501–1566), in: ACCORSI, Andrea – BRILLANTE, Giuseppe – PERCIVALDI, Elena (edd.), Umění starých herbářů: od renesance po 19. století, Brno: CPress 2019, s. 43.
12) Ferdinand Bauer (1760–1826) zobrazil tropický strom vlnovec pětimužný jako součást sbírky vytvořené během expedice v Austrálii, vedené britským objevitelem Matthewem Flindersem, in: ACCORSI, Andrea – BRILLANTE, Giuseppe – PERCIVALDI, Elena (edd.), Umění starých herbářů: od renesance po 19. století, Brno: CPress 2019, s. 130.
13) Akvarel Franze Bauera (1758–1840) z knihy British Orchids (1792–1817), in: ACCORSI, Andrea – BRILLANTE, Giuseppe – PERCIVALDI, Elena (edd.), Umění starých herbářů: od renesance po 19. století, Brno: CPress 2019, s. 133.
14) Pro velkolepý herbář Norberta Boccia Codex Liechtenstein (1770–1805) nakreslil Josef Bauer (1756–1831) lichořeřišnici a vodní kaštan s pro něj typickým dekorativním svitkem nesoucím latinský název rostliny, in: ACCORSI, Andrea – BRILLANTE, Giuseppe – PERCIVALDI, Elena (edd.), Umění starých herbářů: od renesance po 19. století, Brno: CPress 2019, s. 135, 137.
15) Ilustraci zhotovil Pierre-Joseph Redouté (1759–1840) pro výběr Choix des plus belles fleurs, in: ACCORSI, Andrea – BRILLANTE, Giuseppe – PERCIVALDI, Elena (edd.), Umění starých herbářů: od renesance po 19. století, Brno: CPress 2019, s. 151.
16) Ilustrace chilli papričky a okurky od Elizabeth Blackwellové (1707–1758) pochází z prvního vydání jejího herbáře A Curious Herbal, který sama nakreslila, vyřezala a dokolorovala, in: ACCORSI, Andrea – BRILLANTE, Giuseppe – PERCIVALDI, Elena (edd.), Umění starých herbářů: od renesance po 19. století, Brno: CPress 2019, s. 88, 95.
17) Herbarium vivum od Joachima Ramschissela z 18. století, Klášter milosrdných bratří v Brně, zdroj Adéla Vosičková.
18) Herbářová položka rostliny z čeledi Sapotaceae (zapotovité) z oblasti západní Afriky, dostupné online: < https://cs.wikipedia.org/wiki/Herbář > [10. 04. 2026].
19) Litinový lis na knihy a dřevěný lis na herbářové položky, Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 111163, 59815.
20) Herbářová položka z herbáře Kašpara hraběte ze Šternberka, zdroj botanická sbírka Národního muzea, PR-964985
21) Dendrologické herbáře, Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 65249, 65297.
22) Xylotéka v knihovně kláštera Lilienfeld v Rakousku, dostupné online: <https://www.amusingplanet.com/2017/05/xylotheque-wood-library.html> [10. 04. 2026].
23) Xylotéka v klášterní knihovně na Strahově vytvořená kolem roku 1825 Carlem Aloysem von Hinterlang, dostupné online: <https://en.wikipedia.org/wiki/Xylotheque> [10. 02. 2026].
24) Fotogramy anglické botaničky Anny Atkinsové (1799–1871) z poloviny 19. století, dostupné online: <https://museemagazine.com/culture/2018/11/1/exhibition-review-bathed-in-blue-anna-atkins-at-the-nypl> [10. 02. 2026].

Skryté příběhy rostlin

1) Tragédie milenců pod moruší v knize Kreutterbuch (Štrasburk 1539) od Hieronyma Bocka (1498–1554), dostupné online: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Morus_Bock.jpg> [14. 04. 2026].
2) Máčku s pichlavými listy v benátském vydání Dioscorida z roku 1578 koloroval botanik a nadaný umělec Gherardo Cibo, který dojem hrubosti rostliny podtrhl výjevem s rolníkem, který tluče hada suchou větví, in: ACCORSI, Andrea – BRILLANTE, Giuseppe – PERCIVALDI, Elena (edd.), Umění starých herbářů: od renesance po 19. století, Brno: CPress 2019, s. 33.
3) Vyobrazení mandragory v rukopisu sepsaném v 7. století v Itálii podle Dioscoridova spisu De materia medica, dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:NaplesDioscuridesMandrake.jpg> [15. 03. 2026]
4) Divoce rostoucí keř červeného rybízu s drobnými šťavnatými plody nazývanými bobule sv. Jana v díle Leonharta Fuchse (1501–1566), in: ACCORSI, Andrea – BRILLANTE,

Giuseppe – PERCIVALDI, Elena (edd.), Umění starých herbářů: od renesance po 19. století, Brno: CPress 2019, s. 41.
5) Víno sv. Jana vyobrazené v druhém českém vydání Mattioliho herbáře roku 1596, Sbírka Národního zemědělského muzea.
6) Vyobrazení mytické rostliny „Planta Tartarica Barometz“ v knize Georgica Curiosa Aucta... od rakouského vojáka a šlechtice Wolfganga Helmharda von Hohberg (1682), Sbírka Národního zemědělského muzea.
7) Fíkovník vyobrazený v druhém českém vydání Mattioliho herbáře z roku 1596, Sbírka Národního zemědělského muzea.

Herbáře v digitálním věku

1) Ročníková práce Anny Hnilicové z roku 1910, studentky Hospodyňské školy ve Stěžerách, Sbírka Národního zemědělského muzea.
2) Ukázka školního herbáře sušených rostlin, Adam Kubásek, 7. A, 2023, zdroj autor.
3) Školní herbář Venduly Křivánkové z roku 2005, studentky Gymnázia a Střední odborné školy pedagogické v Čáslavi, zdroj autor.

Broumovský herbář

1) Hieronymus Harder (1523–1607), Herbarium vivum, 1576, dostupné online: <ttps://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hieronymus_Harder01.jpg > [14. 04. 2026].
2) Herbářová položka Broumovského herbáře obsahuje kromě usušených částí rostlin také bohatou ikonografickou část zachycující přirozené prostředí výskytu rostliny včetně živočichů, Řád svatého Benedikta, Broumov.
3) Kožená vazba Broumovského herbáře s ozdobnými sponami, 1595, Řád svatého Benedikta, Broumov.
4) Titulní strana Broumovského herbáře, 1595, Řád svatého Benedikta, Broumov.

Boccího herbář

1) Portrét Norberta Boccia (1731–1806), Klášter milosrdných bratří v Brně, zdroj autor.
2) Herbarium vivum od Joachima Ramschissela z 18. století, Klášter milosrdných bratří v Brně, zdroj Adéla Vosičková.
3) Titulní list herbáře Herbarium vivum. Boccius, Norbert Adam: Herbarium vivum. Tomus I, Klášter milosrdných bratří v Brně, zdroj autor.
4) Kožená vazba zdobená nárožním kováním s puklami, Klášter milosrdných bratří v Brně, zdroj autor.

Mattioliho herbář

1) Pietro Andrea Mattioli (1500–1577 nebo 1578), dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Pietro_Andrea_Mattioli#/media/Soubor:Pietro_Andrea_Mattioli,_by_Alessandro_Bonvicino_called_il_Moretto.jpg> [15. 04. 2026].
2) Tadeáš Hájek z Hájku (1525–1600), dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:THajek.jpg> [15. 04. 2026].
3) První české vydání Mattioliho herbáře z roku 1562, Sbírka Národního zemědělského muzea.
4) Dřevoryt z Mattioliho komentáře k Dioscoridově spisu De materia medica, 16. století, dostupné online: <https://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:Houghton_TypR-87_-_Pietro_Andrea_Mattioli.jpg> [15. 04. 2026].
5) Titulní list k německému vydání Mattioliho herbáře z roku 1563, dostupné online: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Melantrich34.jpg> [15. 04. 2026].

Herbáře ze sbírek NZM

1) Chotkovská knihovna na zámku Kačina, zdroj Národní zemědělské muzeum.
2) Mosazný štoček se supralibros ve formě znaku hraběcího rodu Chotků, Sbírka Národního zemědělského muzea.
3) Měděná tiskařská deska s rytinou malého chotkovského exlibris, Sbírka Národního zemědělského muzea.
4) Měděná tiskařská deska s rytinou velkého exlibris, kterou pro hraběte Jana Rudolfa Chotka (1748–1824) navrhl a vyryl grafik Johann Boehm (1770–1841), Sbírka Národního zemědělského muzea.

5) Ručně kreslený a kolorovaný herbář od neznámého autora, který se inspiroval botanickým dílem Icones plantarum medicinalium od Josefa Plencka (1735–1807), rakouského lékaře a jednoho z průkopníků moderní dermatologie, Sbírka Národního zemědělského muzea.
6) Školní herbář Biancy von Thun-Hohenstein (1868–1908), sestry posledního šlechtického majitele zámku Kačina Quida Thun-Hohensteina (1873–1955), Sbírka Národního zemědělského muzea.
7) Herbářové položky herbáře Jana Rudolfa Chotka (1748–1824), botanická sbírka Národního muzea, inv. č. PR 973969, PR 974582.
8) Lokační štítky k herbáři Josefa Peyla – vrchního zahradníka zámku Kačina, botanická sbírka Národního muzea.
9) Lokační štítky z herbáře rodiny Chotků, botanická sbírka Národního muzea.
10) Litografie zobrazující Ferdinanda Mariu Chotka (1781–1836), čtvrtého olomouckého arcibiskupa, zasazená do zlaceného kruhu orámovaného sušenými rostlinami, Sbírka Národního zemědělského muzea.
11) Třísvazkový herbář Cryptogamische Schmarotzerpflanzen auf Forstgewächsen, jenž byl vytvářen v letech 1845–1847 Jakubem Jungbauerem (1785–1852), Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 63900.
12) Šestisvazkový lesní herbář Jakuba Jungbauera (1785–1852) Wald-Herbar – eine Sammlung der heimischen und eingebürgerten fremden – in Wäldern und andern Forstplätzen vorkommenden Gewächse, Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 65545.
13) Herbář travin Sammlung der auf den Domainen des regierenden Herrn Johann Adolf Fürsten zu Schwarzenberg vorkommenden wildwachsenden und kultivierten Gräser vytvořil František Bezecný (1835–1888), Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 65542.
14) Herbář rostlin dřevnatých, vyskytujících se samorostle a pěstovaně na knížecích schwarzenbergských statcích (Herbar der auf den fürstlich Schwarzenberg´schen Besitzungen wild und cultivirt vorkommenden Holzgewächse) z roku 1870, Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 65544.
15) Třísvazkový herbář Hochfürstlich Schwarzenbergisches Forst-Herbar věnoval Johann von Scheure (1854–1925) do ohradských sbírek, Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 4938.
16) Jakub Breitenlohner (1833–1897) a jeho herbář Plantae turfosae dominii Wittingau Bohemia z roku 1861, Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 65536.
17) Stosvazkový herbář Christiana Casimira Brittingera (1795–1869) vytvořený v letech 1825–1868, Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 65535.
18) Herbář Viléma Hirsche (1887–1959) obsahuje 43 svazků, Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 65538.
19) Johann Metze (1841–1922) sestavil roku 1876 třísvazkové dílo Herbar von Metze ze sběrů na panstvích Český Krumlov, Vimperk a Hluboká nad Vltavou, Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 65540.
20) Karel Klein (1884–1940) se ve svém herbáři Flechten-Herbarium specializoval na lišejníky, Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 65543.
21) Vojtěch Mareš (1862–1932) se ve svém desetisvazkovém herbáři Systematische Zusammenstelung der in Österreich ohne oder unter leichtem Schutz im freien Lande ausdauernden Laubholzarten und Formen zaměřil na listnaté dřeviny, Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 65537.
22) Dendrologický herbář ze Zlaté Koruny pochází ze začátku 19. století a autorem většiny dochovaných svazků (přes 60 kusů) byl německý botanik a lesník Carl Aloys von Hinterlang, Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 65237-65301, 68562-68563.
23) Herbářové položky z Herbáře Květiny našich lesů II., , Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 3420.
24) Herbářová položka z Herbáře okrasných dřevin, Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 20990.
25) Herbářové položky z Herbáře československých trav, Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 3412.
26) Herbářové položky z Herbáře trav, Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 20985, 20986.
27) Herbářové položky z Herbáře listů jabloní, Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 21400.
28) Herbářová položka z Herbáře listů lísky,Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 21395.
29) Herbářová položka z Herbáře listů malin a ostružin, Sbírka Národního zemědělského muzea, inv. č. 21392.

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Jírovcová, Jana
Zahrady v knihách svázané / Jana Jírovcová, Lucie Kubásková, Zdeněk Novák, Jarmila Skružná, Dana Surá. -- Vydání první. -- Praha : Národní zemědělské muzeum, s.p.o., 2026. -- 143 stran : ilustrace
Anglické resumé
Obsahuje bibliografii a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-88270-56-0 (brožováno)

* 633.88 * 633/635.01/.04 * 58.082 * 633/635(091) * (048.8:082)
– léčivé rostliny
– pěstování rostlin
– herbáře -- dějiny
– dějiny zahradnictví
– kolektivní monografie

633 - Rostlinná výroba [24]

ZAHRADY V KNIHÁCH SVÁZANÉ

Kritický katalog je vědeckým výstupem projektu
Historie užívání a pěstování léčivých rostlin jako součást národní
a kulturní identity, identifikační kód projektu: DH23P03OVV044,
podpořeného Ministerstvem kultury v rámci výzkumného
Programu na podporu aplikovaného výzkumu
a experimentálního vývoje národní a kulturní identity
na léta 2023 až 2027 (NAKI III).

Autoři textů
Mgr. Jana Jírovcová, Mgr. Lucie Kubásková
Ing. Zdeněk Novák, Mgr. Jarmila Skružná, Mgr. Dana Surá

Grafický design
MgA. Kateřina Závodová

Fotodokumentace NZM
Tereza Mrhálková

Jazyková korektura
Mgr. Jana Válková

Překlad
Anna Pilátová, Ph.D.

Vědecká redakce
PhDr. Jana Jakubská

Recenzenti
Ing. Alena Nováková, Ph.D., doc. Ing. Jiří Martinek, Ph.D.

Tisk
powerprint s.r.o.

Vydalo
Národní zemědělské muzeum, s. p. o., Kostelní 44,
170 00 Praha 7

Zřizovatelem muzea je Ministerstvo zemědělství.

Vydání první

2026

ISBN 978-80-88270-56-0

NÁRODNÍ
ZEMĚDĚLSKÉ
MUZEUM

ISBN 978-80-88270-56-0
9 788088 270560 >